

VII. Magánjog

A FOGYASZTÓ EURÓPAI ÉS MAGYAR JOGI FOGALMÁNAK VÁLTOZÁSA A RENDSZERVÁLTOZÁSTÓL NAPJAINKIG

Gyulai-Schmidt Andrea*

1. Bevezetés – a sokarcú fogyasztó a német jogfejlődés példáján

A fogyasztó fogalma eredetileg közgazdaságtani és szociológiai gyökerekre vezethető vissza, amely Európában csak a XX. század derekára épült be a jogi terminológiába.¹ Míg a szocializmusból kilábaló országok számára a fogyasztóvédelmi jog önállósodása és a fogyasztó személyének kiemelt értékelése az 1989/90-es rendszerváltozástól datálható,² addig Nyugat-Európa jogfejlődése évtizedekkel előttünk járt. Így például a nyugatnémet jogrendszerben már az 1950-es években határozott próbálkozások kezdődtek a fogyasztó fogalmának konkrétabb körülhatárolására,³ míg az európai integráció történetében ez a folyamat csak a 70-es évektől kezdődik.⁴

Előfutárként a német, illetve nyugatnémet jogban három vezérelv alakult ki a fogyasztó mint speciális jogalany fogalmi megközelítésére. A német Polgári

* Habilitált egyetemi docens, Polgári Jogi Tanszék.

¹ Szabó Péter: A fogyasztó fogalma és a fogyasztói szerződés értékelésének egyes kérdései az Európai Unió Bíróságának néhány újabb döntése tükrében. *Európai Jog*, 2017/1. 1.

² Ld. az 1945 utáni szocialista korszak szűk fél évszázadának fogyasztási szempontból három szakaszra osztott történetét, Valuch Tibor: Csepel bicikli, Caesar konyak, Symphonia, Trapper farmer. A fogyasztás és a fogyasztói magatartás változásai a szocialista korszakban. *Múltunk*, 2008/3. 40–41., 45–53.

³ Franziska Weber: Das Verbraucherleitbild des Verbrauchervertragsrechts – im Wandel? *Verbraucher und Recht*, 2020/1. 9.

⁴ Fazekas Judit: *Fogyasztóvédelmi jog 2.0*. Budapest, Gondolat, 2022. 17–27.

Törvénykönyv (BGB)⁵ kezdetben az autonóm polgárt állította a középpontba, és a gazdasági liberalizmus jegyében az egyént racionális és önérdekű lénynek tételezte.⁶ Az első német fogyasztóvédelmi modell, az ún. „régí liberális védelmi modell” (*altliberale Schutzmodell*) szerint a fogyasztó mint „*homo oeconomicus*”, nem igényel különösebb védelmet, saját felelősségére cselekszik. A magánautonómia haszonélvezőjeként neki is lehetősége van a hasznok maximalizálására.

A kezdeti liberális modell napjainkra jelentős fejlődésen ment keresztül. Ennek közbenső lépcsőfokaként létrejön az „információra szoruló és informálható” fogyasztó (azaz a „felvilágosítandó *homo oeconomicus*”), aki az „információs modell” (*Informationsmodell*) szerint kellő mértékű tájékoztatásra szorul, hogy optimális döntést hozhasson jogügyletei megkötése során.⁷ Ahelyett, hogy azt feltételeznénk, hogy a fogyasztó már minden információval rendelkezik, ez a modell a fogyasztót információt igénylő és egyúttal tájékozódásra képes személynek tekinti. Ha megkapja a hiányzó tájékoztatást, akkor képes önállóan és racionálisan dönteni. Ennek megfelelően a rossz döntések az információhiány következményei.

Míg az „információs modell” a fogyasztói szerződési jogban gyökeredzik, addig az „ingadozó fogyasztó” (*flüchtige Verbräuche*) képe a tisztességtelen versenyfeltételek köréből származtatható. Ezzel összefüggésben beszélünk a német fogyasztóvédelmi jogban „szociális védelmi modellről” (*soziale Schutzmodell*) is.⁸ Az ingadozó fogyasztó a jogalanyok azon csoportját foglalja magában, akik például a reklámokat nem különös figyelemmel és megfontolással olvassák, hanem gyorsan átfutják és gyanútlanul veszik tudomásul akár a túlzó állításokat is. Ebből a fogyasztói magatartásból származtatható a „gyámoltalan fogyasztó” modellje, aki például kiskorú, beteg, átfogó gondozásra szorul, és „akit a megtevesztés legkisebb kockázatával szemben is védeni kell”.⁹

⁵ Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). Hatályos 1900. január 1. Az újrászámozott, az Európai Közösség irányelveit is figyelembe vevő BGB 2002. január 1-jén lépett hatályba. <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/>.

⁶ Peter Häberle: *Das Menschenbild im Verfassungsstaat*. 4. Aufl. (Schriften zum Öffentlichen Recht [SÖR], Band 540) Berlin, Duncker&Humblot, 2008. 53.

⁷ Marina Tamm: *Verbraucherschutzrecht*. 1. Aufl. Mohr Siebeck, 2011. 143. 9. l.j.; Philipp Hacker: *Verhaltensökonomik und Normativität*. Mohr Siebeck, 2017. 399.

⁸ Weber i. m. 10.

⁹ Utóbbi megállapításhoz Micklitz találoan jegyzi meg, hogy ez hovatovább a „Schutz der Dummen” (buták védelme). Stephan Micklitz: § 13. Verbraucher, § 14 Unternehmer. In: *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch (BGB)*. 5. Aufl. 2010. 13–14. §, 10. széljegyzet.

A méltányossági szemlélet értelmében kezdetben az ingadozó fogyasztó modelljének széleskörű alkalmazása valósult meg. Majd a német fogyasztói szerződési jogban az „információs modell” és a „védelmi modell” kombinált megközelítése alakult ki, de nem általános érvénnyel, hanem ahogyan az eset összes körülménye megkívánja.

2. A fogyasztó fogalmának európai jogi megközelítése

Az 1970-es 80-as években az európai jogértelmezés a fogyasztó személyével összefüggésben mind szerződéses jogi, mind a tisztességtelen kereskedelemre vonatkozó versenyjogi megközelítéssel erősen a védelmi funkcióra összpontosított.¹⁰ Ez a szemlélet dominált az Egységes Európai Okmány¹¹ (1986), illetve a Maastrichti Szerződésben¹² rögzített európai belső piac létrehozataláig. Ettől kezdve a fogyasztó egységes belső piacon betöltött gazdasági szerepe erőteljesebben jelenik meg. Az újabb modellek tehát már nagyobb fokú információfeldolgozó képességet tulajdonítottak a fogyasztónak. Ilyen például a *Steindorff* által kidolgozott „belső piac orientált információs modell”,¹³ amely szerint a fogyasztótól elvárható, hogy eleget tegyen „a belső piac megteremtése érdekében ráruházott feladatnak”, és bizonyos információs terheket viseljen.

A német jog által inspirált „információs modell” irányába történő elmozdulás az áruk szabad mozgásával kapcsolatos európai bírósági ítélezési gyakorlatban is kimutatható, amennyiben a fogyasztóvédelmi intézkedések indokolhatják az áruk szabad mozgásának korlátozását.¹⁴ Mindazonáltal az Európai

¹⁰ Weber i. m. 10.

¹¹ Az Egységes Európai Okmány (1986) módosította az Európai Közösségeket létrehozó szerződéseket, és európai politikai együttműködést teremtett. Hatályos: 1987. július 1-jétől. <https://tinyurl.com/4zks898v>

¹² A Maastrichti Szerződés értelmében az Európai Unió az Európai Közösségekre mint első pillérré, és két további együttműködési területre: a közös kül- és biztonságpolitikára (KKBP) mint második pillérré és a bel- és igazságügyi (IB) együttműködésre mint harmadik pillérré épül. Aláírva: Maastricht (Hollandia), 1992. február 7. Hatályos: 1993. november 1. <https://tinyurl.com/bdhu8e4u>

¹³ Ernst Steindorff: *EG-Vertrag und Privatrecht*. Berlin, Nomos, 1996. 196.

¹⁴ C-120/78. sz. ügy, *Rewe-Zentral AG v. Bundesmonopolverwaltung für Branntwein* (1979. február 20.), ECLI:EU:C:1979:42; C-193/80. sz. ügy, *Bizottság v. Olaszország* (1981. december 9.), ECLI:EU:C:1981:298; C-178/84. sz. ügy *Európai Közösségek Bizottsága v. Németországi Szövetségi Köztársaság* (1987. március 12.), ECLI:EU:C:1987:126; C-362/88. sz. ügy, *GB-INNO-BM v. Confédération du Commerce Luxembourgeois* (1990. március 7.), ECLI:EU:C:1990:102, 17–18. széljegyzet, ld. bővebben az Európai Unió Bírósága áruk szabad mozgására vonatkozó alapügyeihez Roman Wolfsegger: *Das europäische Verbraucherleitbild*

Bíróság (2009. december 1-jével az Európai Unió Bírósága, rövidítve: Bíróság, és EUB) esetjogának célja a határokon átnyúló kereskedelem előmozdítása.¹⁵ Ez az alapszabadságokra épülő esetjog előkészítette az utat az ún. átlagfogyasztó fogalmának megalkotásához, amely fogalom a német bizonytalankodó, „ingadozó fogyasztó” helyébe egy intelligensebb „neoklasszikus *homo oeconomicus*” modellt kíván a középpontba helyezni.¹⁶

2.1. A fogyasztó fogalmának differenciálódása az irányelvek tükrében

Tekintettel arra, hogy az európai primerjog egzakt definíciót nem használ az európai fogyasztó meghatározására, ezért a fogyasztó fogalmát leginkább az európai szekunder jogforrásokból ismerhetjük meg. Ezekben belül leginkább az európai bírósági jogértelmezésre alapított irányelvek tartalmaznak útmutatást, amelyek a fogyasztó fogalmát általában a természetes személyek körére szűkítik, akik végfelhasználóként kötnek szerződést valamely vállalkozással. Példaképpen említhető itt az Európai Parlament és a Tanács 2008/48/EK irányelve (2008. április 23.) a fogyasztói hitelmegállapodásokról és a 87/102/EGK tanácsi irányelv hatályon kívül helyezéséről,¹⁷ az időközben hatályon kívül helyezett Európai Parlament és a Tanács 1999/44/EK irányelve (1999. május 25.) a fogyasztási cikkek adásvételének és a kapcsolódó jótállásnak egyes vonatkozásairól és az azt felváltó ún. Ikerirányelvek közül az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/770 irányelve (2019. május 20.) a digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések egyes vonatkozásairól,¹⁸ és az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/771 irányelve (2019. május 20.) az áruk adásvételére irányuló szerződések egyes vonatkozásairól, az (EU) 2017/2394 rendelet és a 2009/22/EK irányelv módosításá-

unter besonderer Berücksichtigung des Lebensmittelrechts. Diplomarbeit zur Erlangung des akademischen Grades Magister der Rechtswissenschaften. Linz, Johannes Kepler Universität, 2015. 4–7.

¹⁵ Peter Rott: Der „Durchschnittsverbraucher“ – ein Auslaufmodell angesichts personalisierten Marketings? *Verbraucher und Recht*, 2015/5. 163.

¹⁶ Weber i. m. 11.

¹⁷ Az Európai Parlament és a Tanács 2008/48/EK irányelv 3. cikk a) pontja alá tartozó ügyletek keretében a „fogyasztó”: olyan természetes személy, aki olyan célból jár el, amely kívül esik szakmája, üzleti tevékenysége vagy foglalkozása körén. EUHL L 133/66. <https://tinyurl.com/4answpa2>

¹⁸ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/770 irányelve (2019. május 20.) a digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések egyes vonatkozásairól, EUHL L 136/1.

ról, valamint az 1999/44/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről,¹⁹ illetve az utóbbi nyáron elfogadott európai parlamenti és tanácsi (EU) 2024/1799 irányelv (2024. június 13.) az áruk javítását előmozdító közös szabályok meghatározásáról, továbbá az (EU) 2017/2394 rendelet, valamint az (EU) 2019/771 és az (EU) 2020/1828 irányelv módosításáról.²⁰ Nem utolsó sorban kiemelhető még a fogyasztó jogalanyiségének meghatározása tekintetében a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokról szóló 2005/29/EK irányelv²¹ (a továbbiakban: UPC irányelv)²², amely nem csak általában definiálja a fogyasztót, de az ún. átlagfogyasztó specifikusabb jellemzőit is igyekszik összefoglalni.

2.1.1. A „fogyasztó” általános fogalma az európai irányelvekben

A 2.1. pontban felsorolt fogyasztóvédelmi irányelvek közös jellemzője, hogy a fogyasztó fogalmát elsődlegesen a természetes személyekre vetítve határozzák meg. Így például az áruk adásvételére irányuló szerződések egyes vonatkozásairól szóló (EU) 2019/771 irányelv (22) preambulumbekzdése szerint:

„A fogyasztó meghatározásának azokra a természetes személyekre kell kiterjednie, akik nem kereskedelmi, üzleti, kézműipari vagy szakmai célból járnak el. Ugyanakkor a tagállamok szabadon meghatározhatják azt is, hogy olyan *kettős célú szerződések* esetében, amelyeknél a szerződést részben a személy kereskedelmi tevékenységi körébe tartozó, részben pedig azon kívül eső célból kötik, és a kereskedelmi cél annyira korlátozott, hogy a szerződés egésze szempontjából nem elsődleges, az

¹⁹ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/771 irányelve (2019. május 20.) az áruk adásvételére irányuló szerződések egyes vonatkozásairól, az (EU) 2017/2394 rendelet és a 2009/22/EK irányelv módosításáról, valamint az 1999/44/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről, EUHL L 136/28.

²⁰ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2024/1799 irányelve (2024. június 13.) az áruk javítását előmozdító közös szabályok meghatározásáról, továbbá az (EU) 2017/2394 rendelet, valamint az (EU) 2019/771 és az (EU) 2020/1828 irányelv módosításáról, EUHL L 1–20. ELI: <http://data.europa.eu/eli/dir/2024/1799/oj>

²¹ Az Európai Parlament és a Tanács 2005/29/EK irányelve (2005. május 11.) a belső piacon az üzleti vállalkozások fogyasztókkal szemben folytatott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatairól, valamint a 84/450/EGK tanácsi irányelv, a 97/7/EK, a 98/27/EK és a 2002/65/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvek, valamint a 2006/2004/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról („Irányelv a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokról”) EUHL L 149/22. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex:32005L0029>.

²² Ld. bővebben Tárczy Edit: A UCP irányelv és implementálása a nemzeti jogrendszerekbe. *Miskolci Jogi Szemle*, 2012/1. 143–157.

adott személy fogyasztónak is tekintendő-e, és milyen feltételek mellett.”

Az újabb irányelvek keretei között tehát már egyértelműen elfogadott, hogy kétséges esetben, például, ha egy vállalkozás, illetve annak tagjaként, vezető tisztségviselőjeként, esetleg egy fogorvosnő az éves szakmai konferenciára, vagy az orvosbálra vesz magának alkalmi ruhát, akkor ezt mint fogyasztó tehesse meg. A fentiek tükrében egyértelműnek tűnik, hogy ugyanez a személy fogfűrőt gazdasági-üzleti tevékenysége körében, falfűrőt viszont fogyasztóként vásárol.

Továbbá ugyanezen irányelv (21) preambulumbekzdése azt is kilátásba helyezi, hogy a tagállamok olyan szerződésekre is kiterjesszék a fogyasztók számára nyújtott védelmet, amelyekben a jogosult olyan természetes vagy jogi személy, amely például nem kormányzati szervezet, induló vállalkozás vagy kkv, ezért eredetileg nem tartoznak a természetes személy végfelhasználókat magukban foglaló fogyasztói definíciós körbe.

Példaként említhető még az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/302 rendelete,²³ amely a fenti lazuló tendenciát követve, rámutat arra, hogy

„[a]z áruk vagy szolgáltatások végfelhasználóként, általános hozzáférési feltételek alapján történő megvásárlásakor a fogyasztó és a vállalkozás – különösen a mikrovállalkozások és a kkv-k – gyakran hasonló helyzetben vannak. Ezért az e rendelet alkalmazásában *vevőként eljáró fogyasztót és vállalkozást* egyaránt védeni kell az állampolgárságon, lakóhelyen vagy letelepedési helyen alapuló megkülönböztetéstől.”

E védelem nyilvánvalóan nem terjed ki azokra a vállalkozásokra, akik valamely árut vagy szolgáltatást későbbi viszonteladás, átalakítás, feldolgozás, bérbeadás vagy alvállalkozásba adás céljából vásárolnak meg, mivel ez hatással lenne más vállalkozásokat is érintő forgalmazási rendszerekre, és a vásárlás ez esetben nem történne kizárólag végfelhasználás céljából (16. preambulumbekzdés).

²³ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/302 rendelete (2018. február 28.) a belső piacon belül a vevő állampolgársága, lakóhelye vagy letelepedési helye alapján történő indokolatlan területi alapú tartalomkorlátozással és a megkülönböztetés egyéb formáival szembeni fellépésről, valamint a 2006/2004/EK és az (EU) 2017/2394 rendelet, továbbá a 2009/22/EK irányelv módosításáról.

2.1.2. Az „átlagfogyasztó” fogalma az európai irányelvekben

A fogyasztói fogalom további cizellálódásának lehetünk tanúi, amikor a versenyjogi elemeket magában hordozó tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokról szóló UPC irányelv 5. cikk (2) bekezdésének b) pontja vagy a 6. cikk (1) bekezdése, a 7. cikk (1)–(2) bekezdései vagy a 8. cikke kifejezetten foglalkozik az átlagfogyasztó hátrányára elkövethető jogsértő magatartásokkal.²⁴ A UPC irányelv (18) preambulumbekkezdése arra is felhívja a figyelmet, hogy az átlagfogyasztó modellje az arányosság elvével összhangban, egyfajta viszonyítási alapul szolgál, aki – az Európai Bíróság értelmezése szerint – „megfelelően tájékozott, figyelmes és körültekintő, figyelembe véve a társadalmi, kulturális és nyelvi tényezőket is, ugyanakkor ez az irányelv rendelkezik azon fogyasztók kihasználásának megakadályozásáról is, akik tulajdonságaik alapján különösen kiszolgáltatottak a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatoknak. Amennyiben egy kereskedelmi gyakorlat célzottan egy bizonyos fogyasztói csoportra – például a gyermekekre – irányul, kívánatos, hogy a csoport átlagtagja szempontjából megvizsgálják a kereskedelmi gyakorlat hatását.”

A UPC irányelv 2. cikke a) pontja a fogalom meghatározások között a fogyasztót általában olyan természetes személyként definiálja, „aki az ezen irányelv szabályozási körébe tartozó kereskedelmi gyakorlatok során kereskedelmi, ipari, kézműipari vagy szakmai tevékenységén kívül eső célok érdekében jár el.” Ez egy objektivizált tág fogalom ahhoz képest, hogy a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok körében az irányelv 5. cikke (2) bekezdésének b) pontja a látóterét már az átlagfogyasztóra szűkíti, akinek egy bizonyos termékkel, szolgáltatással kapcsolatos gazdasági magatartását a vállalkozás által tanúsított tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat jelentősen torzítja vagy torzíthatja.

Az irányelv 5. cikkének (3) bekezdése az átlagfogyasztó képét tovább cizellálva, bizonyos *különösen sérülékeny csoportokat*, például a szellemi vagy fizikai adottságuk, valamint életkoruk, hiszékenységük okán helyez a középpontba, akiknek gazdasági magatartását a kereskedői tisztességtelen gyakorlatok torzítják. Ezek olyan csoportok, amelyek alapvetően nem tájékozottak, nem figyelmesek és nem túl intelligensek, vagy tapasztaltak az általuk kötendő vagy megkötött jogügyletek terén. Az irányelvben említett lista e tekintetben nem kimerítő. A társadalmi, kulturális vagy nyelvi sajátosságok miatt a tagállamok között is lehetnek eltérések. A *kiszolgáltatott fogyasztó* az átlagfogyasztói kategóriával szemben mint speciális alcsoport, vagy egyenesen egyfajta kivételként fogható föl.

²⁴ Ld. bővebben az átlagfogyasztó mércéjéhez Fazekas i. m. 72–73.

A UPC irányelv (18) preambulumbekzdése felhívja a figyelmet, hogy „az átlagfogyasztókra vonatkozó vizsgálat nem statisztikai alapú vizsgálat. A nemzeti bíróságok és hatóságok – az Európai Bíróság esetjogának figyelembevételével – saját mérlegelési jogkörükben határozzák meg az átlagfogyasztó adott esetben tanúsított jellegzetes viselkedését.”

2.2. Az átlagfogyasztó fogalma az Európai Bíróság esetjogában

A fogyasztó fogalmának helyes értelmezését illetően a Bíróság ítéleteinek esetjoga²⁵ tematikailag kettéválik egyrészt aszerint, hogy általában kit tekintünk fogyasztónak, és ez a személy lehet-e akár szűk körben vállalkozás is, vagy csak természetes személy, másrészt pedig aszerint, hogy ez a fogyasztó mint speciális jogalany mely további – egységesített szempontok szerint – objektívizálható személyes tulajdonságai, adottságai miatt védendő, és ezáltal milyen okok vezethetnek arra, hogy a polgári jogi jogügyletek mellérendelő szerkezetét – részben és kivételes jelleggel – felrúgva a fogyasztóra kedvezőbb szabályozás kerüljön megállapításra.²⁶

A témában érintett számos európai bírósági ítélet közül, az alábbiakban az átlagfogyasztóra vonatkozó esetjogot mutatjuk be a teljesség igénye nélkül, amelyet a Bíróság az 1990-es évek közepétől dolgozott ki, és a *Gut Springenheide* ítélet²⁷ óta következetesen a „kellően tájékozott, észszerűen figyelmes és körültekintő átlagfogyasztó” mércéjeként alkalmazza a fogyasztói/ átlagfogyasztói definíció meghatározásához.

2.2.1. A Mars ítélet

A Bíróság az 1995-ös Mars ítéletében²⁸ bontotta ki először az átlagfogyasztó fogalmának koncepcióját. Az ügy alapjául egy reklámkampány szolgált, amely

²⁵ Az Európai Bíróság átlagfogyasztó fogalmával kapcsolatos joggyakorlatát elemzi: Balogh Virág: Az átlagfogyasztó fogalmával kapcsolatos egyes kérdések. *Jogi Tanulmányok*, 2016. 297–298. <https://tinyurl.com/45sn2xwb>

²⁶ Ld. kritikusan Vékás Lajos: A fogyasztói adásvételről szóló EK-irányelv és átültetése a magyar polgári jogba. *Magyar Jog*, 2000/11. 647.

²⁷ C-210/96. sz. ügy, Gut Springenheide GmbH und Rudolf Tusky v. Oberkreisdirektor des Kreises Steinfurt- Amt für Lebensmittelüberwachung (1998. július 16.), ECLI:EU:C:1998:369.

²⁸ C-470/93. sz. ügy, Verein gegen Unwesen in Handel und Gewerbe Köln e.V. v. Mars GmbH (1995. július 6.), ECLI:EU:C:1995:224.

olyan pálcikás jégkrémrudakra irányult, amelyek adagolt mennyiségét a termék korábbi változatához képest 10%-kal megnövelték, és ezt a termék csomagolásán egy másik színnel kiemelt csíkkal jelezték, amelyen a „+10%” felirat szerepelt. Kifogásként merült fel a csík vizuális megjelenése, mivel az a csomagolás több mint 10%-át fedte le, és a fogyasztó ezért tévesen azt feltételezhette, hogy a szeletet a csík méretének megfelelően növelték meg.

A Bíróság ítéletében a fogyasztók fenti módon való megtévesztésének kifogását azzal utasította el, hogy álláspontja szerint az észszerűen gondolkodó fogyasztóktól elvárható, hogy tudják, nem feltétlenül van összefüggés a termék mennyiségének növekedését jelző reklámfeliratok mérete és e növekedés mértéke között (24. széljegyzet). Ebben az ítéletben a Bíróság először fogalmazta meg az „észszerűen gondolkodó fogyasztó”, illetve az „észszerűen körültekintő fogyasztó” modelljét, aki tisztában van azzal, hogy a termék csomagolásán lévő felirat, jelen esetben a százalékos megjelölés és a valódi fizikai arányok az áru kelendőbbé tétele érdekében olykor eltérhetnek. A Bíróság *Mars* ítéletében abból indul ki, hogy a fogyasztó magabiztos és kritikus gondolkodású, aki a rendelkezésre álló termékinformációkat racionálisan használja fel, a reklámüzenetekre kritikusan reflektál, aki képes a termékinformációk alapján saját ítéletet alkotni és ez alapján helyes vásárlói döntést hozni.

Mindenek ellenére a Bíróság ezen korai határozatából még nem derül ki, hogy a racionális fogyasztónak milyen konkrét követelményeknek kell megfelelnie.

2.2.2. *A Gut Springenheide ítélet*

A Bíróság *Gut Springenheide* döntése a *Mars* ügy továbbfejlesztéseként kiemelkedik az átlagfogyasztó fogalmát konkretizáló döntések sorából. Az alapügy tényállása szerint egy észak-németországi mezőgazdasági vállalkozás a Gut Springenheide GmbH tojásokat értékesített. A tojások „6 gabona – 10 friss tojás” elnevezéssel történő forgalmazását az Élelmiszer-ellenőrzési Hivatal (*Amt für Lebensmittelüberwachung*) megtévesztőnek értékelte, mert a tyúkok takarmányozásához használt hatféle gabonaféle csak az összes takarmánykeverék 60%-át tette ki. A Bíróság kimondta, hogy a tojás értékesítését elősegítő – a csomagoláson szereplő – állítás jogsértő, fogyasztók megtévesztésére alkalmas voltának értékelésekor, az érintett tagállam nemzeti bíróságának figyelembe

kell vennie, hogy „egy kellően tájékozott, észszerűen figyelmes és körültekintő átlagfogyasztó valószínűleg hogyan értelmezi ezt az állítást”.²⁹

A Bíróság a *Gut Springenheide* ügyben hozott döntése kiegészítéseként a *Sektkellerei Kessler*,³⁰ a *Darbo*³¹ és a *Ruwet*³² ügyekben is állást foglalt. Megállapította, hogy amennyiben a nemzeti bíróságnak nehézséget okoz a vita tárgyát képező állítás vásárlói megtévesztésre alkalmas jellegének megítélése, a közösségi jog nem tiltja meg neki, hogy ezt a nemzeti joggal összhangban, szakértői vélemény beszerzése vagy a fogyasztók, pontosabban a „kellően tájékozott, észszerűen figyelmes és körültekintő átlagfogyasztók” körében végzett felmérés útján állapítsa meg.³³

A Bíróság tehát megerősítette a korábbi ítélkezési gyakorlatában kifejtetteket, miszerint a „megfelelően tájékozott, észszerűen figyelmes és körültekintő átlagfogyasztó” ideáltípusából kell kiindulni annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy egy megjelölés, védjegy vagy reklám a fogyasztó megtévesztésének minősül-e.

2.2.3. Az átlagfogyasztó vezérelvének átformálódása a XXI. században

Az alábbiakban két olyan EUB döntés bemutatására kerül sor, amelyek a tisztességtelen verseny tilalmával kapcsolatban a klasszikus átlagfogyasztó vezérelvétől való elmozdulásra tesznek kísérletet.

Az EUB 2012-es *purely creative* ítélete³⁴ annak a kereskedelmi gyakorlatnak a tisztességtelenségére vonatkozik, amikor a fogyasztót arról tájékoztatják, hogy nyert egy díjat, azonban a díj átvételéért díjat számítanak fel. Mindezzel félrevezető módon azt a benyomást keltik, hogy a fogyasztó már nyert, a díj tehát az övé, csak *mellékesen* az átvételért kell egy *csekély* összeget fizetnie. Az EUB a viselkedési közgazdaságtani kutatások talaján megállapítja, hogy az egyének vonakodnak eltérni a *status quo*-tól. Mégis a birtoklási érzet hatására,

²⁹ A *Gut Springenheide* ítélet 37. széljegyzet.

³⁰ C-303/97. sz. ügy, Verbraucherschutzverein e.V. v. Sektkellerei G. C. Kessler GmbH & Co. 1999. január 28), ECLI:EU:C:1999:35.

³¹ C-465/98. sz. ügy, Verein gegen Unwesen in Handel und Gewerbe Köln e.V. v. Adolf Darbo AG 2000. április 4.), ECLI:EU:C:2000:184.

³² C-3/99. sz. ügy, Cidrerie Ruwet SA v. Cidre Stassen SA und HP Bulmer Ltd (2000. október 12.), ECLI:EU:C:2000:560.

³³ Wolfsegger i. m. 27–28.

³⁴ C-428/11. sz. ügy, Purely Creative Ltd és társai v. Office of Fair Trading (2012. október 18.), ECLI:EU:C:2012:651.

amikor a fogyasztók azt feltételezik, hogy már részesültek valamilyen előnyben, könnyebben hoznak irracionális, észszerűtlen döntést. Megállapítható tehát, hogy a pszichológiailag manipulált körülmények, mint a jelen helyzet is mutatja, akadályozzák a fogyasztók racionális döntéshozatalát.

Noha az EUB következtetéseivel ilyen messzire nem ment, de ezen elemzés fényében az átlagfogyasztót nyíltan *irracionális fogyasztóként* lehetett volna jellemezni, olyan fogyasztóként, aki a konkrét esetben – a nyilvánvalóval ellentétben – általában irracionálisan cselekszik.

Az EUB sokat idézett 2015-ös *Teekanne* ügyben³⁵ hozott határozata az élelmiszercímkekkel kapcsolatos jogesetek sorába illeszkedik. Az alapügy tényállása szerint a Német Szövetségi Fogyasztóvédelmi Központ (*Bundesverband der Verbraucherzentralen und Verbraucherverbände*, a továbbiakban: BVV) keresetet nyújtott be a Landgericht Düsseldorfhoz a Teekanne GmbH & Co. KG-vel (a továbbiakban: Teekanne) szemben. A BVV álláspontja szerint a „Felix málna-vanília-kaland” elnevezésű gyümölcsstea csomagolásán feltüntetett adatok szerinti valódi termékösszetétel, és a csomagoláson megjelenő málnaszemek és vaníliavirágok szembetűnő ábrázolása a fogyasztót megtévesztő módon befolyásolják a vásárlásra. A csomagoláson megjelenített gyümölcsábrázolás, valamint a tea elnevezése is arra utalnak, hogy a tea alkotóelemként vaníliát és málnát, de legalábbis természetes vanília- és málnaaromát tartalmaz. Tekintettel arra, hogy málna vagy vanília még nyomokban sem szerepelt a csomagoláson feltüntetett – egyébként sok más gyümölcsöt tartalmazó – összetevők listáján, ezért a BVV kérte a bíróságtól, hogy pénzbüntetés megállapítása mellett kötelezze a Teekanne-t a gyümölcssteával folytatott kereskedelmi gyakorlat keretében történő reklámozás vagy reklámoztatás abbahagyására (18. széljegyzet).

Az EUB az itt vázolt ügyben megállapította, hogy a 2000/13/EK irányelv³⁶ 2. cikke (1) bekezdése a) pontjának i. alpontja kimondja, hogy „a címkézés és az alkalmazott módszerek nem lehetnek alkalmasak arra, hogy a vásárlót megtéveszték, különösen az élelmiszer jellemzői, és különösen annak természete, azonosítása, tulajdonságai, összetétele, mennyisége, tartóssága, származása vagy eredete, gyártásának vagy előállításának módja tekintetében.” Ezért a

³⁵ C-195/14. sz. ügy, Bundesverband der Verbraucherzentralen und Verbraucherverbände – Verbraucherzentrale Bundesverband e.V. v. Teekanne GmbH & Co. KG (2015. június 4.), ECLI:EU:C:2015:361.

³⁶ Az Európai Parlament és a Tanács 2000/13/EK irányelve (2000. március 20.) az élelmiszerek címkézésére, kiszerezésére és reklámozására vonatkozó tagállami jogszabályok közelítéséről, HL L 109., 2000.05.06., 29.

fogyasztó joggal várhatja el, hogy „helyes, semleges és objektív információ-val” lássák el, amely nem félrevezető (31–32. széljegyzet) Következésképpen, „ha valamely élelmiszer címkézése és az alkalmazott módszerek együttesen egy összetevő jelenlétének benyomását keltik a fogyasztóban, noha valójában ezen összetevő nincs jelen ebben az élelmiszerben, akkor egy ilyen címkézés alkalmas a vásárlónak az említett élelmiszer jellemzőivel kapcsolatos megtévesztésére.” (41. széljegyzet) Az EUB rámutatott arra, hogy végső soron az előterjesztő nemzeti bíróság feladata annak megvizsgálása, hogy a gyümölcs tea tényállás szerinti címkézése „a szokásosan tájékozott, észszerűen figyelmes és körültekintő átlagos fogyasztó” számára ténylegesen megtévesztők lehettek-e a málna és vaníliavirág összetevőként vagy az azokból nyert aromák formájában való jelenlétet illetően (41. széljegyzet), azonban ha a fogyasztó el is olvassa az összetevők listáját, mégis félrevezető lehet számára a csomagoláson megjelenő képi ábrázolás.

Az EUB *Teekanne* döntésében tehát nem a címkén lévő írásos listát tekintette elsődlegesnek, elvárva a fogyasztótól annak végigtanulmányozását, hanem csökkentve a fogyasztó információfeldolgozási képességével szemben támasztott követelményeket, a képi ábrázolás elsődlegessége alapján döntött. Ezáltal nem írta ugyan felül, de némiképp elmozdult az átlagfogyasztó *észszerűen figyelmes és körültekintő* modelljétől. Mint ahogy a Törvényszék korábban az egyesített *El Corte Inglés* ügyekben³⁷ kifejtette, az átlagfogyasztó általában egészében értelmez egy védjegyet és nem elemzi azt részletesen. Továbbá megállapította, hogy az átlagfogyasztó figyelmének szintje nagymértékben attól függ, hogy milyen termékkel vagy szolgáltatással kapcsolatos védjeggyel összefüggésben kell döntenie.³⁸

A fogyasztó megfelelő tájékoztatása körében számos hitelmegállapodásra vonatkozó jogeset is született,³⁹ amelyek részletes ismertetésére jelen tanulmány keretei között ugyan nincs mód, de például a magyar vonatkozású *Kásler* ügy⁴⁰ fő tanulságát említve megállapíthatjuk, hogy a tisztességtelen szerződési feltételekről szóló 93/13/EK irányelv⁴¹ 4. cikkének (2) bekezdését akként kell

³⁷ T-183/02. és a T-184/02. sz. egyesített ügyek, *El Corte Inglés v. Office for Harmonisation in the Internal Market* (2004. március 17.), ECLI:EU:T:2004:79.

³⁸ Balogh i. m. 298.

³⁹ Szabó i. m. 2–4.

⁴⁰ C-26/13. sz. ügy, *Kásler Árpád, Káslerné Rábai Hajnalka v. OTP Jelzálogbank Zrt.* (2014. április 30.), ECLI:EU:C:2014:282.

⁴¹ Az Európai Tanács 93/13/EGK irányelve a fogyasztókkal kötött szerződésekben alkalmazott tisztességtelen feltételekről

értelmezni, hogy a szerződéses feltétel ne csak nyelvtanilag legyen egyértelmű a fogyasztó számára, hanem olyan módon legyen megfogalmazva – például az érintett feltételben meghatározott külföldi pénznem átváltási mechanizmusának konkrét működése, vagy az e mechanizmus és a kölcsön folyósítására vonatkozó többi feltételben előírt mechanizmus közötti viszony –, hogy a fogyasztó képes legyen felmérni azokat a gazdasági következményeket, amelyek az adott szerződéses feltétel alkalmazása során számára jelentősek.⁴² Ezzel a szemlélettel a racionális, de megfelelő tájékoztatásra szoruló fogyasztó képe a Bíróság fogyasztói hitelezéssel kapcsolatos joggyakorlatában ismét előtérbe kerül.⁴³

A fenti néhány EUB döntést áttekintve megállapíthatjuk, hogy az észszerűen figyelmes és megfelelő körütekintéssel, illetve óvatossággal eljáró átlagfogyasztó képe az elmúlt évtizedekben számos fogyasztóvédelmi irányelv alkalmazása során alakult és fejlődött a *Gut Springenheide* ügytől napjainkig. Az átlagfogyasztó „felelős” egyén, aki egyre inkább felel önmagáért, amihez a rendelkezésre bocsátott információk pontos feldolgozásának elvárása társul. Mindazonáltal az átlagfogyasztói kört az EUB nem tekinti homogén csoportnak. Elismeri, hogy az átlagfogyasztói személyi kör sem egységes, de akár egy konkrét személy figyelme is változik az áruk és szolgáltatások típusa függvényében. Ezáltal az EUB bizonyos célcsoportokra és kiválasztott, sérülékeny embercsoportokra más mércét alkalmaz a figyelem, a megértés és a tájékoztatás szintje tekintetében.⁴⁴

3. A fogyasztó fogalma a magyar jogban

A fogyasztó fogalmának meghatározása szempontjából számos köz- és magánjogi rendelkezés említhető, mégis témánk szempontjából két fontos jogforrást érdemes kiemelni, melyekhez a fogyasztóvédelmi jog körébe sorolható egyéb fogyasztói meghatározások holdudvarként igazodnak. Egyrészt a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban Ptk.) és viszonyításként az 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: r.Ptk.), másfelől a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény (a továbbiakban: Fgytv) és

⁴² Ld. a *Kásler* ítéletet a szerződési feltételek átláthatóságáról, 71–75. széljegyzet.

⁴³ Ld. bővebben Pomeisl András: A deviza alapú kölcsönszerződések egyes dogmatikai kérdései. (Doktori értekezések 28.) Budapest, Pázmány Press, 2024. 257., 767.; Pomeisl András: A devizaalapú kölcsön fogalmi elemei és konstrukció jogi megítélése a Kúria gyakorlatában. *Acta Humana*, 2017/4. 84–85.

⁴⁴ Weber i. m. 11–12.; ld. még kritikusan Balogh i. m. 298–299.

annak fő változásai emelendők ki. A Ptk.-ban foglalt fogyasztói definícióra hivatkozik például a fogyasztó és a vállalkozások közötti szerződések részletes szabályairól szóló 45/2014. (II. 26.) Korm. rendelet 4. § 2) pontja, amely szerint „fogyasztónak a Polgári Törvénykönyvben meghatározott fogyasztó minősül”. A tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok tilalmáról szóló 2008. évi LXVII. törvény (a továbbiakban: Fttv.) 2. § a) pontja az Fgytv.-hez igazodva szabályozza a fogyasztó fogalmát. A r.Ptk. idején még a megszokott számos jogszabályban való multiplikált és részben divergáló fogalmak helyett a jelenlegi *visszafogett* szabályozás professzionálisabb jogszabályszerkesztésre utal. A továbbiakban a Ptk. és az Fgytv. fogyasztói meghatározásait tekintjük át.

3.1. A fogyasztó fogalma a Ptk. és az Fgytv. tükrében

A Ptk. az értelmező rendelkezései között – a 8:1. § (1) bekezdés 3. pontjában – definiálja a fogyasztó fogalmát. Eszerint fogyasztónak minősül „a szakmája, önálló foglalkozása vagy az üzleti tevékenysége körén kívül eljáró természetes személy”. E szabályozás a r.Ptk. 685. § d. pontját váltotta fel, ami szerint a „fogyasztó: a gazdasági vagy szakmai tevékenység körén kívül eső célból szerződést kötő személy”. A Ptk. megfogalmazása a r.Ptk.-hoz képest annyiban szűkebb, hogy már csak természetes személyek minősülhetnek fogyasztónak, míg a korábbi definíció értelmében a jogi személyek is élvezhették a fogyasztói minőség előnyeit, ha gazdasági vagy szakmai tevékenységükön kívül kötöttek szerződést. Másrészt a hatályos Ptk. fogyasztó fogalma szélesebb körben fedi le a fogyasztói minőség releváns élethelyzeteit, mivel nem korlátozódik a szerződéskötésre, hanem a megkötött jogügyletet megelőző és az azt követő időszakot is tágan felöleli. A törvényi indoklás szerint a változás a fogyasztóvédelmi irányelvekben használt fogyasztói fogalommal való összhang megteremtését szolgálja.⁴⁵ Eszerint a fogyasztó elsődlegesen természetes személy, amely alól csak az utazási csomagról szóló irányelv⁴⁶ alapján az utazási szerződések „megrendelő” fogalma képez kivételt.⁴⁷

⁴⁵ Ld. bővebben Fazekas i. m. 67.

⁴⁶ (EU) 2015/2302 irányelv (2015. november 25.) az utazási csomagokról és az utazási szolgáltatásnyújtásokról szóló irányelv 3. § 6. pont alapján utazónak minősül minden olyan személy, akinek szándékában áll egy, ezen irányelv hatálya alá tartozó szerződés megkötése vagy egy ilyen szerződés alapján utazásra jogosult.

⁴⁷ Ezzel harmonizál a Ptk. 254. §-a is.

Az irányelvek szellemében, hasonló átalakulás tanúi lehetünk az Fgytv. 1997-óta nyomon követhető fogyasztói fogalom többszöri módosulása terén. Az Fgytv. fogyasztó fogalma 2008 óta – azaz már a Ptk. módosult hatálybalépését megelőzően – nem általában minden végfelhasználóra vonatkozik, aki önálló foglalkozásán és gazdasági tevékenységi körén kívül jár el, hanem a fogalom leszűkül itt is a természetes személyekre. A Ptk.-val ellentétben azonban a definíció annyiban továbbmegy, hogy részletezi is azokat a jogcímeket, jogi kapcsolatokat, amelyek relevánsak a fogyasztói minőség *elnyerése* szempontjából. Az Fgytv. ezáltal a fogyasztót, a Ptk. szóhasználatával is rímelve, olyan természetes személyként határozza meg, aki az önálló foglalkozásán és gazdasági tevékenységén kívül eső célok érdekében jár el, aki árut vesz, rendel, kap, használ, igénybe vesz vagy az áruval kapcsolatos kereskedelmi kommunikáció, ajánlat címzettje (Fgytv. 2. § 10. pont).

A fogyasztói minőség meghatározó eleme tehát a természetes személyi jogalanyiség, és a tevékenység nem üzleti, gazdasági jellege. Egy üzleti vállalkozás akkor sem lehet fogyasztó, ha gazdasági tevékenységi körén kívül jár el, viszont ugyanezen vállalkozás ügyvezetője, ha családja, illetve személyes igényei kielégítésére vesz, rendel, kap, használ bizonyos árut vagy szolgáltatást, fogyasztónak minősül. Egy bútorkereskedő egyéni vállalkozó tevékenységi körében, viszonteladóként eljárva, nem tekinthető fogyasztónak, azonban ugyanez a személy, ha a nappalijába vásárol egy komódot saját maga és családja öröme-re, akkor fogyasztói minőségben köt ügyletet.⁴⁸ Mindazonáltal a Ptk. szakértői javaslatához Vékás Lajos professzor megállapította, hogy a szabályozás

„a természetes személyeknek is csak meghatározott élethelyzetben biztosítana magánjogi többletvédelmet. Álláspontja szerint a szerződési szabadságot korlátozó fogyasztóvédelmi normáknak szituációkat (jogviszonyokat) kell védelemben részesíteni. A fogyasztói jogviszony minden esetben azt feltételezi, hogy az ügylet személyes (családi, háztartási) szükségletek kielégítését szolgálja, ezért az új szabályozás kizárólag e jogviszonyok keretében kívánja csak védelemben részesíteni a természetes személyeket.” (Szakértői Javaslat, 757. o.)⁴⁹

⁴⁸ Fazekas i. m. 2022. 68.

⁴⁹ Osztoivits András: A fogyasztófogalma az új Ptk.-ban. *Ptk.2013.hu*, 2013. 05. 02. <https://tinyurl.com/yhh2u5w9>

Speciális eset a békéltető testületek előtt való fellépés tekintetében, – azaz nem általános jelleggel, – hogy civil szervezet, egyházi jogi személy, társasház, lakásszövetkezet is fogyasztónak minősülhet, amennyiben árut vesz, rendel, kap, használ, igénybe vesz vagy az áruval kapcsolatos kereskedelmi kommunikáció, ajánlat címzettje. 2024. január 1-je előtt még a kis- és középvállalkozás is ebbe a kedvezményezett körbe tartozott, de ennek vitathatatlan üzleti, gazdasági jellege miatt a jogalkotó végül kivette az egyébként nonprofit civilszervezeteket, illetve az egyértelműen nem gazdasági társaságokat felsoroló listáról.

A fentiekkel ellentétben, a korábbi és időközben megdőlt joggyakorlat szerint még akár egy vállalkozás is lehetett kivételes esetben fogyasztó, ha egyébként végfelhasználói minőségét igazolni tudta. Így például az EBH 2005. 1321. számú döntésében a felperes, aki mint kft. vásárolt telefonkészüléket, nyilvánvalóan a gazdasági és szakmai tevékenységét is elősegítendő célból, mégis lehetett fogyasztó, tekintettel arra, hogy ő volt a telefonkészülék előfizetője és végső felhasználója. Ezért azt nem gazdasági vagy szakmai tevékenysége körében, hanem azon kívül, ún. kettős célú (*dual-use*) szerződés gyanánt, fogyasztóként vásárolta.

3.2. A magyar joggyakorlat egyes tendenciáiról – az átlagfogyasztói idea hazai jellemzőiről

A fogyasztó fogalmát definiáló törvényi szabályozás nem foglalkozik az „átlagfogyasztó” mibenlétével. Sokkal inkább hívható ehhez segítségül a magyar bírói gyakorlat.⁵⁰ Például a Fővárosi Ítéltábla szerint „az utca emberét, az átlagos vásárlót kell alapul venni, azaz nem a szélsőséges személyeket, így nem a rendkívüli képességekkel rendelkező, kiemelkedő tudású embereket, de nem is a beszámítási képességgel kevésbé vagy egyáltalán nem rendelkező gyengeelméjűeket”.⁵¹ A Fővárosi Ítéltábla fogyasztóképe a felelős és racionális, valamint a körültekintően eljáró és döntő fogyasztói minőséggel szemben egy elnézőbb és inkább az „ingadozó fogyasztó” szociális védelmi szempontjaihoz közelítő tendenciát mutat.

⁵⁰ Ld. bővebben Kovács Helga: Miért szubjektív az objektív? Az „átlagolvasó” fogalmának felhasználása a személyiségi jogi perekben. *In Medias Res*, 2025/1. (megjelenés alatt).

⁵¹ Fővárosi Ítéltábla Vj-3/2010.

A Kúria álláspontja szerint az átlagfogyasztó az EUB döntések fényében egy általánosan tájékozott, észszerűen figyelmes és körültekintő személy.⁵² Az átlagfogyasztói kör versenyjogi kategóriája ehhez mérten szigorúbb mércével mérhető, miszerint ez

„egy magasabb képzettségi szintű és a vállalkozások szempontjából kedvezőbb módon nagyobb tájékozottsággal, jártassággal rendelkező közösség”. Mindazonáltal „[e]gy átlagos, jól informált, körültekintő, észszerűen figyelmes fogyasztó jól informáltsága nem jelenti azt, hogy köteles utána járni a reklámállítások valóságának, hogy azokat ellenőriznie kellene, sőt, kételkednie kell bennük. Az átlagos fogyasztó bizalommal fordul a reklámok felé [...] és különösen érzékenyen reagál azokra a tulajdonságokra, amelyek számára a termékek közötti választásnál preferált kiválasztási szempont”.⁵³

Az itt vázolt fogyasztókép már nem a szociális védelmi szempontokat képviseli elsődlegesen, inkább vegyíti a racionális, információs elemeket, amelyek szerint az átlagfogyasztó átlagosan intelligens, képes adott esetben komplexebb információ befogadására és racionális döntéshozatalra. Ezáltal viselkedése racionális, információkeresése észszerű mértékű.⁵⁴

A devizahiteles ügyekben a bíróság szintén a racionális, de információra szoruló fogyasztói elvárásokat helyezi előtérbe, amelyek szerint az árfolyamkockázatról nyújtott megfelelő tájékoztatástól elvárható, hogy

„az általánosan tájékozott, észszerűen figyelmes és körültekintő, átlagos fogyasztó a tájékoztatás alapján a szerződéshez kapcsolódó árfolyamkockázat tényén és mibenlétén kívül azt is felismerheti és értékelni tudja, hogy a nemzeti fizetőeszköz (a forint) árfolyama a kölcsön nyilvántartásba vétele szerinti deviza árfolyamához képest számára akár jelentős mértékben is kedvezőtlenül változhat, és ezáltal a fogyasztó fennálló tartozásának, a szerződés szerinti ütemezésben esedékessé váló fizetési kötelezettségnek mértéke jelentősen megemelkedhet.”⁵⁵

⁵² Kúria Gfv.30238/2022/7.

⁵³ Kúria Kfv.37191/2013/8.

⁵⁴ *A fogyasztói döntések szabadságára vonatkozó, a GVH által követett alapelvek.* Gazdasági Versenyhivatal, 2009. 4., 10. <https://tinyurl.com/yc8cb8e5>

⁵⁵ Kúria Pfv.20375/2023/8.; Jpe.I.60015/2021/15.; ld. Kovács i. m.; továbbá Pomeisl (2017) i. m. 86–87.

Tekintettel arra, hogy az átlagfogyasztót szinte állandó információs deficit jellemzi, és az adott jogügylettől függ, hogy mikor milyen részletességgel szorul a vállalkozások részéről tájékoztatásra, ezért esetről-esetre elvárhatja a megfelelő részletességű, valóságű és plurális tájékoztatást, miközben tőle nem várható el, hogy kritikusan – folytonos gyanakvással – eljárva, megkérdőjelezze a vállalkozások által közzétett információ valóságát.

4. Záró gondolatok

Jelen írás tanulságaként rögzíthetjük, hogy a fogyasztó fogalmának körülhatárolása több szempontból is nehézségekbe ütközik. Egyfelől egyfajta absztrahált gyűjtőfogalommal van dolgunk, amelynek átfogó definíciós próbálkozásai már azért is rendszeresen elbuknak, mert a fogyasztók halmaza nélkülözi a homogenitást, még akkor is, ha az ún. átlagfogyasztót és az ehhez mérten intelligensebb, kritikusabb, vagy éppen együgyűbb, tapasztalatlan embertársakat is igyekszünk alkategóriákba rendezni. Másfelől a történeti távlatokat vizsgálva időről-időre változik a ‘fogyasztói eszmény’, akár a szépségideál vagy a divat. Egyszer molett, aztán vézna, egyszer mini, aztán maxi. Így változik olykor a fogyasztói kép is, a racionális-liberális szemlélettől a szociálisan védendő ingadozó fogyasztó mintájáig, annak függvényében, hogy az atipikus szerződésekkel teli világunkban hogyan bővülnek a másik oldalon a vállalkozások praktikái.

A magyar jogalkotó ebben a sokféleségben igyekszik egyensúlyozni, amely szerint a belső igényeket és kényszereket gyakran felülírják az európai uniós másodlagos jogforrások, főképpen az irányelvek és az európai bírói gyakorlat. A sikeres magyar fogyasztóvédelmi maximumharmonizáció ellenére leng az inga. A *tegnapi* fogyasztó fogalma, ami a vállalkozást is szűk körben ide sorolta, ha az végfelhasználóként járt el, *mára* már szigorúan csak a természetes személyt engedi a kedvezményezett körbe, habár a kettős célú (*dual-use*) szerződések révén repedés mutatkozik a sziklafalon, és a *holnap* ismét tágitó irányokat véve *a vevőként eljáró fogyasztót és vállalkozást egyaránt védő* szemlélettel új irányokat hozhat.

Nyilván a kivételeket továbbra is célszerű szigorúan értelmezni, mert egy tágabb fogyasztófogalom megalkotása lazulást eredményezhet a fogyasztói jogok biztosítása tekintetében. Ezentúl is érvényes marad a *Vékás* professzor úr által feltett pragmatikus kérdés, hogy végül vajon ki fizeti meg a fogyasztói kedvezmények, a polgári jogi elveket felpuhító szabályok nemzetgazdasági árát.

TÁRSULT PEREK A TENDENCIÓZUSAN GYENGÉBB FELEK SZOLGÁLATÁBAN?

Harsági Viktória*

A kollektív igényérvényesítés tekintetében Magyarországon hagyományosan a szektorális jellegű szabályozás a jellemző, mely – az új Polgári perrendtartás hatálybalépését megelőzően sokáig – főképp a fogyasztóvédelem, az esélyegyenlőség, az egyenlő bánásmód, a versenyjog, a környezetvédelem és az általános szerződési feltételek megtámadásának területeire koncentrált. A hazai előzmények közül említést érdemel még a Polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény módosításáról szóló T/11332. számú törvényjavaslat (2009 decemberéből), amely a csoportos keresetindítás esetén történő eljárást szabályozta volna. A köztársasági elnök által a parlamentnek megfontolásra visszaküldött törvény kitérítette volna a kollektív jogérvényesítés lehetőségét, megadva a keresetindítási jogot bármely magánszemélynek, illetve jogi személynek is. Ez a javaslat más – indokolt – okból később nem került elfogadásra. Az utóbbi évek tapasztalatai (súlyosabb környezetszennyezési ügyek, sokasodó fogyasztóvédelmi problémák) arra sarkallták a szakembereket, hogy a kollektív igényérvényesítés kapcsán újragondolják a jelenlegi jogszabályok megfelelőségét. A szabályozás ugyan differenciálódott, a tárgyi hatály is változott valamilyest, de a társult perekre vonatkozó szabályrendszer tárgyi hatálya is korlátozott, tehát a szektorális jelleg a jövőben is fennmarad.

Az új Pp. kollektív igényérvényesítésre vonatkozó fejezete a következő szerkezetet alakította ki. Az eljárásra vonatkozó szabályokat külön fejezetben látta célszerűnek elhelyezni a jogalkotó az új Polgári perrendtartásban „Kollektív igényérvényesítéssel kapcsolatos perek” főcím alatt (Nyolcadik rész). A Nyolcadik rész tartalmaz egyfelől egy fejezetet (XLII. fejezet), mely a már a magyar jogban

* Egyetemi tanár, Polgári Eljárásjogi Tanszék.
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-2489-2249>

korábban is létező ún. közérdekből indított per (*actio popularis*) eddig jellemzően különféle jogszabályokban szétszórtnan, koordinálatlanul megtalálható szabályaihoz rendel közös eljárásjogi szabályokat, s gyűjti ezáltal őket egy csokorba. Így keretet ad neki, és megkönnyíti a jogalkalmazók helyzetét azzal, hogy valamelyest enyhít a szabályozás jelenlegi szétszórtságán, áttekinthetetlenségén. Másfelől egy másik fejezetében (XLIII.) az újonnan bevezetett társult perek szabályait tartalmazza, mely az aggregált magánérdek érvényesítési eszköze lehet.

A polgári perrendtartásról szóló T/11900. számú törvényjavaslat (2016 szeptember) Általános indokolás „Az új törvényi szabályozás legfontosabb újításai” c. (III. sz.) fejezetének 9. pontja a szabályozni kívánt két kollektív igényérvényesítési módozatot (közérdekből indított perek és a társult perlés) a következőképpen határolja el egymástól: „A társult per szabályai szélesebb körben engedik meg az egyedi igények összevont, kollektív érvényesítését, akkor, amikor a közérdek nem indokolja a közhatalom (pl. ügyész, hatóságok) beavatkozását, viszont az igények nagy száma és hasonlósága miatt a kollektív elbírálás hatékonysági előnyöket nyújt.” Az egy évvel későbbi, a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény hatálybalépésével összefüggő egyes törvények módosításáról szóló T/17165. számú törvényjavaslat általános indokolása is csupán ezeket a gondolatokat tartalmazza az elhatárolás tekintetében.

Jelen írás keretei között elsősorban az újonnan bevezetett társult perek intézményére fókuszál a szerző, mivel ez a fejezet tűnik több problémával terheltnek. A Pp. hatálybelépése óta eltelt immár több, mint hat esztendő alatt egyértelműen megmutatkozott, hogy a társult perek nem töltik be azt a szerepet, amit a jogalkotó szánhatott nekik, nincs vonzerejük, a peres eljárás intézményei közül ilyen fokú kihasználatlanságot az utóbbi évtizedek során talán csak az ugró fellebbezés esetében tapasztalhattunk.

Ha az okokat keressük, látnunk kell, hogy a kérdés nagyon komplex. Első lépésben e tanulmány arra törekszik, hogy bemutassa a ki nem használt intézményhez a gyakorlat által fűzött reflexiókat, majd második lépésben egy nagyobb áttekintés keretei között próbál rámutatni olyan, a jogszabályban rejlő hibákra, melyek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a jogkeresők az intézményt ne vegyék igénybe.

1. A társult per lényegesebb jellegzetességei

A társult perek speciális szabályait az új Polgári perrendtartás XLIII. fejezete tartalmazza. Társult per az e fejezetben meghatározott feltételek esetén in-

dítható, és alapvetően ennek a fejezetnek a szabályai alapján kell lefolytatni. Speciális rendelkezés hiányában a Pp. általános rendelkezései kerülnek alkalmazásra (vö. Pp. 581. §).

Az új Polgári perrendtartás által bevezetni szándékozott társult per *opt-in* rendszerű, figyelemmel a 213/396/EU Bizottsági ajánlásának (2013. június 11.) is. Az új eljárás lényegét leginkább az 583. § rendelkezései juttatják kifejezésre: a felperes egy vagy több olyan jogát, amely tartalmában azonos valamennyi felperes vonatkozásában (reprezentatív jog), társult per formájában érvényesítheti, ha a reprezentatív jogot megalapozó tények érdemben valamennyi felperes vonatkozásában azonosak (reprezentatív tények), és a társult pert a bíróság engedélyezi.

A társult perlést alapvetően az különbözteti meg a pertársaságtól, hogy a felperesek kvázi lemondanak a jogukról, hogy önállóan nevezzenek meg jogi képviselőt, és vegyenek részt a tárgyaláson, vigyenek végbe perbeli cselekményeket. Az így képződött csoportnak egy képviselője van, „egy hangon szólal meg”. A társult per lényege az ügyek „egy csokorba fogása”, koordinálása. A csoport *opt-in* rendszerben alakul ki, vagyis annak tagjává csak kifejezett nyilatkozata alapján válhat valamely felperes. Minden érdekeltnek magának kell eldöntenie, hogy belép-e a társult perbe. A társult perkénti elbírálás is kérelemre történik, hivatalbóli minősítésre, illetve egyedi ügyeknek a társult perhez való rendelkezésre nincs lehetőség.

Ugyan a társult perkénti minősítés kapcsán a kezdeményezés a reprezentatív felperes privilégiuma, ám a bíróságnak kell döntenie a társult per engedélyezésének kérdéséről, tehát a minősítést tekintetében a végső döntést a bíróság hozza meg. A csoport tagjai ugyan félnek tekinthetők, de eljárásjogi jogosítványaik korlátozottak. Függetlenül a társult perbe belépett egyének számától minden egyes eljárásjogi cselekményt csak egyszer kell megtenni a perben, ez nemcsak a felperesek javát szolgálja, hanem az alperesét is.

Az *opt-in* rendszerű eljárások célja – a külföldi tapasztalatok alapján – az lenne, hogy gyors, hatékony és arányos módszert biztosítson az ügyek megoldására, ahol az egyedi kár van annyira nagy, ami indokolná ugyan az egyedi per indítását, de a felperesek száma és a felmerülő jog- és ténykérdések természete okán ezek az ügyek nem menedzselhetők kielégítően egyedi eljárásokban. Ám társult perek tárgyi hatályát áttekintve arra juthatunk, hogy míg a munkaügyi és a környezetterhelés által közvetlenül okozott egészségkárosodásból fakadó igények esetén egy *opt-in* rendszer hatékony lehet a fentiek miatt, addig a fogyasztói ügyek többségében – az ösztönzés hiánya miatt – előreláthatóan nem jelent majd a társult per kielégítő eljárási keretet.

A T/11900.sz. törvényjavaslat az eredeti formájában (2016 szeptember) a tárgyi hatályt még a fogyasztói szerződésből eredő követelés érvényesítésére, valamint a törvényjavaslat XXXIX. fejezete szerinti munkaügyi perekre korlátozta. A törvény szövegében a tárgyi hatály jelentős bővülését tapasztalhatjuk, amely bővítés üdvözlendő, de valószínűleg nem elegendő. Erre egyébiránt az Alapvető Jogok Biztosa és a Jövő Nemzedékek Érdekeinek Védelmét Ellátó Biztoshelyettes módosító javaslata nyomán került sor. Így az elfogadott szabályozás hatálya már kiterjed a környezetterheléssel összefüggő igények meghatározott körére (pontosabban fogalmazva az „emberi tevékenységen vagy mulasztáson alapuló, előre nem látható környezetterhelés által közvetlenül okozott egészségkárosodásból fakadó igények vagy vagyoni kárigények” érvényesítésére) is [583. § (2) bek. c) pontja], ám sajnos még ezzel a változtatással együtt sem fedi le mindazokat a területeket, amelyek szabályozást igényelnének.

A T/11900. számú törvényjavaslat 583–585. §-okhoz fűzött indokolásában a tárgyi hatály szűkítését a következőképpen indokolja a jogalkotó: „A Javaslattal nem teszi lehetővé bármely érvényesített jog tekintetében a társult perlést, csak a fogyasztói szerződésekkel kapcsolatos jogvitákban, illetve a munkaügyi perekben. E szűkítés indoka az, hogy jellemzően a fogyasztói, munkaügyi jogviták azok, melyekben a kollektív jogérvényesítés által biztosított hatékonysági előnyök nélkül a jogvédelem meghiúsulhatna, mivel egyéni perindításra valószínűleg nem kerülne sor.” Ezen érvelés nem igazán következetes (főképp, ha a későbbi hatály-bővítéssel egybevetjük), hiszen a hatály alá tartozó ügytípusok az egyedi pertárgyértékek tekintetében igen különbözőek lehetnek, egyáltalán nem mutatnak homogenitást ebben a vonatkozásban, így egységesen sem kezelhetők.

A fogyasztói ügyek tekintetében a Pp. 7. § (5) bek. csak egy utaló szabály tartalmaz, ennél fogva önálló eljárásjogi értelmezés nem fűzhető hozzá. Ez az utaló szabály a Ptk. szabályaira mutat, a Ptk 8:1. § (1) bek. értelmében a fogyasztónak kell tekinteni a szakmája, önálló foglalkozása vagy üzleti tevékenysége körén kívül eljáró természetes személyt.

A polgári perrendtartásról szóló T/11900. számú törvényjavaslat (2016 szeptember) Általános indokolás „Az új törvényi szabályozás legfontosabb újításai” c. (III. sz.) fejezetének 9. pontjából kitűnően „ebben a modellben a felperesek személyükben ismertek, azonosítottak. Ennek ellenére a társult per lényege, hogy nem a felperesek egyedi igényeinek összességét (mindegyikét), hanem egyetlen, tipikus igényt, azaz egy érvényesített jogot és egy hozzá tartozó tényalapot bírál el a bíróság. Csak így lehet a társult performánának hatékonysági előnye az egyedi igények aggregált elbírálásához képest. Ezért a társult per alapvető előkérdése

ennek az egyetlen igénynek a megkonstruálása, leírása, másfelől annak igazolása, hogy a felperesek egyedi körülményei alapján az így megkonstruált tipikus igény illik rájuk, azzal valóban rendelkeznek.” A T/11900. számú törvényjavaslat 583–585. §-okhoz fűzött indokolása hangsúlyozza, hogy e perek alapfeltétele a perbe vitt igények azonossága (jog– és tényazonosság), melynek fennállásáról a bíróságnak a perelőkészítés döntenie kell. Ennek hiányában ugyanis, aminek következménye, hogy a társult performa nem alkalmazható, vagyis a pert meg kell szüntetni. Ez nem akadály a felperesek egyéni igényérvényesítésének.

Az azonos érvényesített jogot az 583. § (1) bek. reprezentatív jognak nevezi, míg az ezt megalapozó tényeket reprezentatív tényeknek. Az egyes felperesek és az érvényesített reprezentatív jog közötti kapcsolatot az ún. összekapcsolással teremti meg.

A pertársaságtól a társult perlést – sok más mellett – alapvetően a felek nagy száma különböztetheti meg. Az igényeket jellemzően egyedileg is érvényesítik, ám ez a jelenlegi rendszerben nem hatékony, vagy nehezen menedzselhető.

Célszerűnek látszott az ügyek minimális számát – a Szakértői Javaslatlal összhangban¹ – tízben limitálni. Ez alatt már valószínűleg nem biztosítana a társult per nagyobb hatékonyságot vagy az ügyek jobb kezelhetőségét, mint a pertársasági forma. Az alsó küszöb beépítése nem jelenti természetesen azt, hogy előlött bizonyos esetekben ne lenne választható a pertársaság a kollektív igényérvényesítési mechanizmusok helyett, ha az ügy természetére tekintettel az tűnik jobb megoldásnak. Azokban az országokban, ahol nem szabtak ilyen alsó küszöböt, ott is találunk – legalább a bírói gyakorlat vagy a jogirodalom szintjén – olyan meghatározásokat, hogy ugyan nincs minimális létszám meghatározva, de elég soknak kell lennie ahhoz, hogy igazolja az eljárásjogi eszköz igénybevételét [Austin v. Miller Argent (South Wales) Ltd. [2011] Ehv LR 32.]

Előfordulhat, hogy a keresetindítás időpontjában a csoport létszáma a küszöbérték felett van, ám később csökken tíz alá. Ilyen esetben a társult per engedélyezése iránti kérelmet elutasítja a bíróság. Tekintettel arra, hogy az engedélyt a keresetlevél benyújtása után leghamarabb 60 napon belül lehet, így kizárt, hogy a kilépések miatt az engedély megadását követően álljon elő a fenti helyzet.

A T/11900. számú törvényjavaslat 586. §-okhoz fűzött indokolásában a Pp.-ben szokatlan szerződési szabályok létjogosultságát igyekszik alátámasztani a jogalkotó. Azzal érvel, hogy e szabályoknak a perrendtartásba való beiktatá-

¹ Harsági Viktória: Társult perlés [a továbbiakban: Harsági (2016a)]. In: Varga István – Éless Tamás (szerk.): *Szakértői Javaslat az új polgári perrendtartás kodifikációjára*. Budapest, HVG-ORAC, 2016. 771.

sának „oka az, hogy a társult per alappillére a jogosultak (majdani felperesek) konszenzusa, szerződése. Ez a szerződés atipikus, és szorosan kapcsolódik a Pp. közjogi természetű eljárási szabályaihoz. E szerződés megkötése befolyásolja mind a peres eljárás lefolytatásának módját, mind a perbeli jogok és kötelezettségek gyakorlásának mikéntjét, továbbá tartalmában eljárási típusú rendelkezéseket tartalmaz abban az értelemben, hogy az eljárási jogoknak és kötelezettségeknek a reprezentatív felperes általi gyakorlása hátterét, felhatalmazás-rendszerét teremti meg. Minderre tekintettel nem rendszeridegen és indokolt e szerződési szabályok Javaslatban történő elhelyezése.”

A forma tekintetében a törvény az írásbeliséget irányozza elő (további formai megkötések nélkül) és egy listát tartalmaz arra nézve, mely kérdéseket kell a szerződő feleknek okvetlenül rendezniük a társult perlési szerződésben. Ezek alapvetően három kérdéskör köré csoportosulnak: a költségviselés, a reprezentatív felperes jogosultságai és ellenőrizhetősége és a felpereseket megillető pénzösszeg felosztása.

A modell – a Szakértői Javaslatból ellentétben – nem a bírói kontrollra épít, ezt a nézetet reprezentálja az a szabály is, miszerint a bíróságnak nem feladata ellenőrizni, hogy a reprezentatív felperes a társult perlési szerződésnek megfelelően jár-e el a perben. A jogalkotó a T/11900. számú törvényjavaslat 586. §-hoz fűzött indokolásából kitűnően abban látja a felperesek jogainak védelmét, hogy ugyan

„nem kógens szabály, mégis a szabályozási kötelezettség előírásával bizonyos védelmet nyújt a Javaslat a feleknek azzal a szabállyal, hogy a szerződésben rendelkezni kell arról, hogy a reprezentatív felperes milyen módon tájékoztatja perviteléről a feleket, illetve hogyan biztosítja a felek tájékozódási lehetőségét, a pervitel ellenőrzését. [...] A per bírósága a társult perlési szerződés tartalmát ellenőrzi, a törvényi követelmények teljesítését azzal kényszeríti ki, hogy ha a szerződés nem tartalmazza a törvényben előírt kötelező elemeket, illetve az egyetlen kógens szabállyal ellentétes rendelkezést tartalmaz, akkor a keresetlelet visszautasítja.”

Aggodalomra adhat továbbá okot, hogy számos lényeges eljárási kérdés törvényi szabályozását mellőzve a jogalkotó ezek rendezését egy ún. társult perlési szerződésre hagyja. Ugyan a T/11900. számú törvényjavaslat indokolása a szerződési szabadságot hangsúlyozza, ám félő, hogy nem életszerű az az elképzelés,

miszerint a szerződő felek komolyabb befolyással bírnának majd a gyakorlatban e szerződés tartalmának kialakítására.

A Pp. 588. § az iratok megtekintésére, másolatkészítésre vonatkozó 162. §-hoz képest speciális szabályt jelent. Ez a gyakorlatban a társult perlési szerződés zártan kezelését kell, hogy jelentse. A T/11900. számú törvényjavaslat 587–589. §-hoz fűzött indokolása ezt az általánostól eltérő szabályt arra vezeti vissza, hogy a társult perlési szerződés tartalmának ismerete az alperes perviteléhez nem szükséges, de tartalmazhat olyan információkat (pl. egyezségkötésre felhatalmazás esetén a minimum összeget), melyek tekintetében az alperes tudomásszerzése a társult per felpereseinek érdekeit sértheti.

Ennek a pertípusnak alapvető jellemzője, hogy az azonosítható és nevesíthető felek koordináltan perelnek. A társult per felperesi csoportja a részvétel kinyilvánításán alapulva szerveződik (*opt-in* rendszerű), tehát a társult perbe lépéshez aktivitás szükséges a potenciális felperes részéről. Aktivitást reálisan akkor feltételezhetünk a jogosultak részéről, ha – főként a pertárgyértékre tekintettel – motiváltak abban, hogy a társult perbe belépjenek, ennek költségvonzatát is felvállalva. A nagyszámú igény egy eljárásban való kezelhetősége azt feltételezi, hogy a felperesek „egy hangon” szólaljanak meg, éppen ebben áll a kollektív igényérvényesítési mechanizmusok lényege. Ennélfogva a társult per során ők ugyan felek, de eljárási jogaik terén bizonyos korlátozásokat szenvednek. Így pl. ki lehetnek zárva a perbeli cselekmények befolyásolásából, a szakértők személyének megválasztásából és a bizonyításból. Az egyezségi tárgyalások és az egyezség megkötése akár az ő inputjaik nélkül történhet. Utóbbi tekintetében a társult perlési szerződés rögzítheti azt a minimum összeget és egyéb feltételt, amelynek az egyezségben szerepelnie kell; illetve a felek azt is kiköthetik, hogy az egyezségkötéshez az egyezségtervezet megküldésével hozzájárulásukat kell kérni.

A felperesek eljárási jogainak gyakorlását alapvetően a reprezentatív felperesre telepíti az 589. §, annak tudatában, hogy a kötelező jogi képviseletre tekintettel ez a gyakorlatban várhatóan a jogi képviselő útján valósul meg. Egyfelől a bíróság a reprezentatív felperes eljárási cselekményeit, jognyilatkozatait bírálja el, ugyanakkor a kötelező jogi képviselet előírása miatt a Pp. 74. § (1) bek. alapján a jogi képviselő közreműködése nélkül eljáró fél perbeli cselekménye és nyilatkozata hatálytalan volna. A pervitelre meghatalmazást a reprezentatív felperes ad, a jogi képviselő személyéről azonban a felpereseknek kell dönteniük [vö. 586. § (1) bekezdés *d*) pont].

A reprezentatív felperes azonban nem gyakorolhatja a Pp.-ből fakadó eredő jogait kontroll nélkül. Ennek a kontrollnak a kereteit a társult perlési szerződés

adná a jogalkotó elképzelése szerint. A Pp. 586. § (1) bek. g) pontja értelmében a reprezentatív felperes felelősségére vonatkozó szabályokat, különösen a szakszerűtlen pervitelből következő károkért való helytállás módját, eszközét a társult perlési szerződésben kötelezően rögzíteni. Mit kell azonban ezen érteni annak fényében, amit fentebb a jogi képviselő és a reprezentatív felperes viszonyáról már kifejtettünk? A szakszerűtlen pervitelért a reprezentatív felperes olyan értelemben felelős, hogy a jogi képviselőnek ő ad megbízást, a per vitelére vonatkozóan utasításokat.

Felmerül azonban a kérdés, hogy ez a helytállásra kötelezés mennyire hatékonyan valósítható meg, egyáltalában mennyire életszerű egy ilyenfajta megoldás, ha figyelembe vesszük, mekkora volumenű ügyekről lehet szó, s ilyenformán milyen mértékű kár okozható. A szerződésszegésből eredő felelősség kérdéséről, esetleges kártérítésről külön perben kellene döntenie a bíróságnak,² ez újabb társult pert eredményezhetne akár. A folyamat és a közvetett hatások nem beláthatóak. Ennél hatékonyabb védelmet jelenthet a felperesek számára, ha a bíróság kontrollfunkciója erősebb.

A T/11900. számú törvényjavaslat Általános indokolásának a III. számú „Az új törvényi szabályozás legfontosabb újításai” c. fejezet 9. pontja szerint a társult per másik hatékonysági előnye abból származik, hogy a jogosultak ugyan mindannyian felperesek a perben, de perbeli jogokat egyedileg, külön-külön nem gyakorolhatnak. Ebből következően viszont a társult per másik fontos szabályozási tárgya annak meghatározása, hogy a csoport nevében ki jár el, illetve a csoport befolyásolhatja-e a pervitelt. Az 589. § (1) bek. kimondja, hogy a társult perben a felpereseket megillető jogokat kizárólagosan a reprezentatív felperes gyakorolhatja. Ez alól kivételt a következők jelentenek: a felperesek jogosultak a tárgyaláson történő részvételre a nyilvánosság kizárása esetén is, továbbá az iratokba betekinthetnek. A reprezentatív felperes e jogainak szerződéssel való bármely korlátozása a reprezentatív felperes nyilatkozatainak, perbeli cselekményeinek érvényességét és hatályosságát nem érinti. A felpereseket megillető perbeli jogok egységesek és csak egységesen gyakorolhatók, pl. a reprezentatív felperes nem módosíthatja a keresetét csak egyes felperesek vonatkozásában, vagy nem fellebbezhet csak egyes felperesek nevében.

A kollektív igényérvényesítési módzatok egyik legfőbb kérdésével foglalkozik az 590. §. A társult per indításának következménye, hogy az ügyben hozott ítélet kötelezi a feleket a reprezentatív jog és reprezentatív tények tekintetében.

² Vö. Szalai Ákos: Társult perek: nyitott kérdések és joggazdaságtani elemzés. *Eljárásjogi Szemle*, 2017/3. 23–24., 31.

Az egységes döntés követelménye azt is magában foglalja egyes felperesek keresete tárgyában részítélet nem hozható.

Azok a felperesek élvezik a társult per „gyümölcseit” és osztoznak a terheiben, akik vonatkozásban az összekapcsolás tényleges igazolása az előírt határidőben megtörtént. A T/11900. számú törvényjavaslatnak e §-hoz fűzött indokolása szerint az egységes döntés „viszont nem zárja ki, hogy a per központi kérdése szempontjából nem létfontosságú kérdésekben az azonosság ne legyen teljes, másképpen, a társult per felpereseinek igénye tekintetében apróbb, az ügy lényegét nem érintő kivételek, mint pl.összecszerű eltérések a marasztalásban, fennmaradhatnak.” Itt arra volt tekintettel a jogalkotó, hogy a közös jog- és ténykérdések (reprezentatív jog és reprezentatív tények) kapcsán hozott ítélet hatálya kiterjed az egész felperesi csoportra, de ez sok esetben várhatóan csak a jogalap kérdését érinti majd, az összecszerűség tekintetében egyéniesítésre lehet szükség, így egyéni (származékos) perek követhetik az eljárást.

Az akarathyilvánításon alapuló rezsimmel összhangban volna, ha közvetlenül a felperesekre hárítanánk a költségek előlegezését, illetve viselését. Ugyanis annak tudatában döntenek a potenciális tagok a belépésükről, hogy a döntésüknek költség vonzata lehet. Ám azt, hogy végső soron ők miként vesznek részt a költségek előlegezésében, illetőleg viselésében, a törvény maga nem szabályozza, – sok más mellett ezt is – a perlési szerződésre hárítja. Az 586. § (1) bek. e) pontja szerint a társult perlési szerződés tartalmazza e szerződés megkötésével és a társult per előkészítésével kapcsolatos költségek, továbbá a társult per per-költsége előlegezésének, viselésének, megosztásának szabályait. Ennélfogva az 590. § (3) bek. mindössze arra tér ki, hogy a perköltség tekintetében a reprezentatív felperest kell kötelezni.³ Egységesen kezeli tehát a költségelőlegezés-, és viselés kérdését. Hogy a felperesek egymás közti viszonylatában ez majd hogyan rendeződik, arra nézve csak a társult perlési szerződés igazít el.

A T/11900. számú törvényjavaslatnak az 590. §-hoz fűzött indokolása hangsúlyozza, hogy ez a költségelőlegezési és -viselési rendszer az alperes érdekét is szolgálja, mivel világossá teszi a reprezentatív felperes felelősségét a pervesztesség esetére. Ám ez a megoldás hordoz magában némi rizikót a pernyertes alperes számára, hiszen ő a törvény alapján ugyan világos, hogy a reprezentatív felperestől jogosult követelni a költségeinek megtérítését. De ez azt is jelenti, hogy a többi felperes ilyen irányú – a társult perlési szerződésből és nem a törvényen alapuló kötelezettsége – viszont csak a reprezentatív felperes és az ő viszonylatukban érvényesíthető. Ennek várható volumenét és a Szakértői

³ Vö. Szalai i. m. 25.

Javaslatban⁴ már felmerült perköltségbiztosíték fizetésére kötelezés mellőzését, illetve a reprezentatív felperesek teljesítőkéességének különbségét is figyelembe véve igen sok kérdést vehet fel a fenti költségviselési szabályrendszer.

A bíróságnak nem feladata ellenőrizni, hogy a reprezentatív felperes a társult perlési szerződésnek megfelelően jár-e el [Pp. 586. § (4) bek.]. Ennélfogva nem ellenőrzi, hogy a szerződés tartalmaz-e arra vonatkozó kikötést, hogy a reprezentatív felperes meghatározott perbeli nyilatkozatainak, perbeli cselekményeinek megtételéhez (így a fellebbezés előterjesztéséhez is) a felek előzetes jóváhagyása szükséges [Pp. 586. § (1) bek. j) pont].

2. Értelmezési kérdések a gyakorlat szemszögéből

Az egyébként nem alkalmazott társult perlési szabályok értelmezése kapcsán egyfelől a Civilisztikai kollégiumvezetők Országos tanácsa tett kísérletet néhány nem egészen egyértelmű szabály vagy összefüggés értelmezésére, másfelől az Új Pp. Konzultációs Testület fűzött hozzá állásfoglalást. Ezek többséges a társult perlési szerződés témája köré sűrűsödik, ami valóban a szabályozás talán legvitathatóbb megoldásai közé tartozhat.

Az eljárásindításhoz kapcsolódóan a Civilisztikai Kollégiumvezetők 2017. július 7-ei Országos Tanácskozásának 30. állásfoglalása a fizetési meghagyásos eljárások és a társult perek viszonyát vizsgálja. Arra a kérdésre keres választ, hogy megelőzi-e fizetési meghagyásos eljárás a társult pert, ha a pertárgyérték a hárommillió forintot nem haladja meg? A válaszát a következőkben foglalta össze. Fizetési meghagyásos eljárással összefüggésben társult per nem indulhat. Ez utóbbi jogértelmezés a következő indokokkal egészíthető ki: A társult per fogalmát és annak megindítását a Pp. külön határozza meg (Pp. 580. §-a szerinti társult per az e fejezet szabályai szerint indított és lefolytatott per), amelyben speciális szabályok érvényesülnek az engedélyezésre és a visszautasításra. A Pp. XVI. Fejezete a fizetési meghagyásos eljárással összefüggő perekre írt speciális rendelkezései a társult perekben alkalmazandó speciális rendelkezések egy részével ellentétes; pl. a Pp. 256. § (2) bekezdés, amely szerint a fizetési meghagyás kézbesítésének ugyanaz a hatálya, mint a kereset közlésének. A társult pert ugyanis a bíróságnak kell engedélyezni, a fizetési meghagyásos eljárásban erre az igény érvényesítéséhez kapcsolódóan a közjegyző által nem kerülhet sor. A társult per engedélyezése iránti kérelmet a keresetlevélben kell

⁴ Harsági (2016a) i. m. 780–781.

előterjeszteni, fizetési meghagyásos eljárás esetén ez sem alkalmazható, a közjegyzőnek nincs hatásköre ennek elbírálására (az fmh. kérelemhez nem is csatolható). A kérelemhez melléklet nem csatolható, így az sem ellenőrizhető, hogy a reprezentatív felperes kéri-e kibocsátani, van-e társult perlési szerződés stb. A perben kötelező a jogi képviselet, továbbá speciális szabályokat ír elő a Pp. már a perindításhoz és a perfelvételi szakhoz kapcsolódóan, míg ez a fizetési meghagyással indult de az ellentmondás folytán perre alakult eljárásokban a járásbíró előtt indult perekben ezek nem alkalmazhatóak. Társult per csak a fogyasztói szerződésből eredő követelés érvényesítése céljából, a XXXIX. Fejezet szerinti munkaügyi perben, vagy emberi tevékenységen vagy mulasztáson alapuló, előre nem látható környezetterhelés által közvetlenül okozott egészségkárosodásból fakadó igények vagy vagyoni kárigények érvényesítése esetén indítható, míg az Fmhtv. 3. § (2) bekezdése kizárja a pénzkövetelés érvényesítését, ha az munkaviszonyból ered.

A Civilisztikai Kollégiumvezetők 2017. július 7-ei Országos Tanácskozásának 31. sz. állásfoglalása arra a kérdésre kívánt választ adni, hogy visszautasítható-e a keresetlevél a Pp. 176. § (1) bekezdése j) pontja alapján, ha az elektronikus kapcsolattartásra köteles jogi képviselő a társult perben a keresetlevélhez elektronikus úton nem csatolja a társult perlési szerződést. Az állásfoglalás értelmében a bíróságnak kötelező elektronikus kapcsolattartás esetén is zártan kell kezelnie a társult perlési szerződést. Azonban – mivel a Pp. 584. § (2) bekezdése alapján a társult perlési szerződést kötelező csatolni a felperesnek a keresetleveléhez – ha azt nem csatolja, a bíróság a keresetlevelet a Pp. 176. § (1) bekezdés j) pontja alapján visszautasítja. Ha azonban a felperes a keresetlevelében utal arra, hogy a társult perlési szerződést a Büsz. 5. § (2a) bekezdése alapján papír alapon vagy adathordozón külön nyújtotta be, a keresetlevél visszautasításának hiánypótlás nélkül nincs helye, csak akkor, ha ez a melléklet ténylegesen nem került benyújtásra.

Az Új Pp. Konzultációs Testület 24. sz. állásfoglalása rögzítette a jogalkotó által nem szabályozott helyzetre vonatkozóan, hogy amennyiben a társult perlési szerződés a társult perlés engedélyezése után szűnik meg, és a felperes nem áll el a keresetétől, a felperes perbeli legitimációjának hiánya miatt a kereset elutasításának van helye. Ha a kereset elutasításának indoka a társult perlési szerződés megszűnése, akkor az elutasító ítélet nem eredményez ítélt dolgot a felperesek által érvényesített igény tekintetében, így nem képezi akadályát ugyanazon felperesek által újabb per megindításának. Az állásfoglalás kifejti, hogy a társult perlési szerződés megszűnhet a társult per engedélyezése előtt és azt követően. Ha a megszűnés oka a társult per engedélyezése előtt következik

be, akkor a bíróság nem engedélyezi a társult perlést, és az eljárást a Pp. 585. § (4) bekezdése alapján megszünteti. Problémát jelent viszont az állásfoglalás szerint, ha a szerződés az engedélyezést követően szűnik meg, amelyre a Pp. nem ad külön szabályozást. A probléma megoldására három alternatívát vázol fel. Abból kiindulva, hogy a felek magánjogi aktusa, így például a társult perlési szerződés közös megegyezéssel történő megszüntetése nem módosíthatja a közjogi aktussal beállt perjogi állapotot, az következne, hogy a bíróság elbírálja a keresetet a társult perlési szerződés megszűnésére tekintet nélkül. A permegszüntetés analógiaként való alkalmazása is megoldást jelenthetne az állásfoglalás szerint, figyelemmel arra, hogy ha az engedélyezést követően szűnik meg a társult perlési szerződés, szerencsésebb, ha olyan eljárásjogi megoldás születik, amihez nem fűződik anyagi jogerőhatás. A konzultációs testület a harmadik alternatívát fogadta el és úgy foglalt állást, hogy ha a társult perlési szerződés megszűnését követően a felperesek a keresettől nem állnak el és a permegszüntetés sem alkalmazható, a felperesek keresetét el kell utasítani. Ezt arra vezeti vissza, hogy ha a társult perlési szerződés megszűnik, akkor megszűnik a reprezentatív jog is. A reprezentatív jogosultság megszűnése a felperesek perbeli legitimációjának elvesztését eredményezi, amelynek szükségképpen következménye a kereset érdemi elutasítása. Így amennyiben a bíróság a felperesek keresetét a fentiek szerint elutasítja, az nem eredményez res iudicata-t, figyelemmel arra, hogy ebben az esetben az elutasítás indoka csupán a társult perlést megalapozó közös felperesi legitimáció megszűnése. A felperesek így nincsenek elzárva attól, hogy akár egy újabb társult perben, akár külön-külön újból megkíséreljék peres úton érvényesíteni igényeiket.

A nagy költségigény miatt minden kollektív igényérvényesítési mechanizmus egyik kényes pontja a költségek előlegezésének és viselésének kérdése. Ezzel a témakörrel foglalkozott a Civilisztikai Kollégiumvezetők 2017. november 20-21-ei Országos Tanácskozásának 59. állásfoglalása a bírák helyi képzésein felmerült jogértelmezési problémá(k)ra utalva. A Pp. 589. § (1) bekezdése alapján a felperest megillető jogokat kizárólagosan a reprezentatív felperes gyakorolhatja. A perköltség tekintetében kötelezésre és jogosításra az ítéletben kizárólag a reprezentatív felperes vonatkozásában kerül sor, ezért a nem reprezentatív felperes nem kérheti a bíróságtól költségkedvezmény engedélyezését.

A Pp. 589. § (1) bekezdése alapján a felperest megillető jogokat kizárólagosan a reprezentatív felperes gyakorolhatja. A perköltség tekintetében kötelezésre és jogosításra az ítéletben kizárólag a reprezentatív felperes vonatkozásában kerül sor, ezért a nem reprezentatív felperes nem kérheti a bíróságtól költségkedvezmény engedélyezését.

3. A hatály és a modellválasztás kérdésköre

Az új Pp. társult pere alapvetően olyan esetekre modellezett eljárás, ahol – már az eljárás kezdetén azonosítható, nevesíthető – meghatározott személyek meghatározott igénye kerül egy eljárásban érvényesítésre.

Az *opt-in* rendszerű (a felek akaratnyilvánításán alapuló) perlés – a külföldi tapasztalatok alapján – alkalmas volna a termékfelelősségi ügyek (pl. gyógyszer cégek elleni perek), vasúti vagy repülőbalesetektől eredő kártérítési igények, környezetszennyezésből, ipari katasztrófákból eredő kárigények érvényesítésére. Ezekből csak keveset ölel fel a jelenlegi szabályozás tárgyi hatálya, ilyen értelemben visszalépést jelent a Szakértői Javaslatban kidolgozott megoldáshoz képest.⁵ A Szakértő Javaslat szerint az új Polgári perrendtartásnak egy kifinomultabb megközelítéssel élve kellene vegyítenie a két eljárási rendszert annak érdekében, hogy a bevezetőben említett mindkét típusú problémakörre választ találjunk. Ennek érdekében a Szakértői Javaslat azt az Európában sem gyakori megoldást választotta, hogy a két modellt (*opt-in* és *opt-out*) ötvözi. A szabályozásában a differenciálás alapja a következő: ahol az egyéni kártérítési igény várhatóan magas, a törvényhozó az *opt-in* rendszert preferálja, megkívánva, hogy a csoport tagjai nevesíthetők legyenek. Az önállóan „nem életképes” ügyek tekintetében jellemzően nagy az inaktivitás a potenciális felperesek oldalán. Ez a két eljárástípus egészítené tehát ki a jelenlegi rendszert (lényegében az *actio popularis* intézményét). A közérdek érvényesítésére szánt *actio popularis* fenntartása mellett jelennek meg a fent vázolt új eljárásjogi eszközök. A régi és az új egymás mellett élve, alapvetően jól elválasztható módon jelenhetne meg a Pp. rendszerében.⁶ A Szakértői Javaslatban foglalt szabályrendszert részben a horizontális megközelítés (lásd társult perlés), részben pedig a szektorális megközelítés jellemzi (osztályos perek hatályának a fogyasztói ügyekre szűkítése).

Ám az új Polgári perrendtartás az *opt-out* rendszerű osztályos perlést elvetette. A Szakértői Javaslat alapvetően az *opt-in* modellre épült, de azoknál az ügyeknél, ahol a várható pertárgyérték olyan alacsony (a szinguláris ügyekre vetítetten), hogy az *opt-in* rendszer magasabb adminisztratív költsége miatt nem lenne arányos, ki kell egészíteni a rendszert egy *opt-out* alapú modellel. Az utóbbiba olyan ügyeket lehetne becsatornázni, melyek eddig nem jelentek meg az igazságszolgáltatás rendszerében (eltekingettek érvényesítésüktől).

⁵ Harsági Viktória: Kollektív igényérvényesítés – Általános indokolás a kollektív igényérvényesítéshez [a továbbiakban: Harsági (2016b)]. In: Varga–Éless (szerk.) i. m. 751–754.

⁶ Harsági (2016b) i. m. 751–754.

Ebből következően ez a megoldás nem érintené a fizetési meghagyás hatékonyan működő rendszerét sem, onnan nem vonna el ügyeket, tekintettel arra is, hogy annál gyorsabb eszközt nem tudunk nyújtani az igényérvényesítő számára. Kifejezetten azokat az ügyeket lehet az *opt-out* rendszerbe internalizálni, melyeknek érvényesítéséről jelenleg jellemzően lemondanak a jogkeresők, hatékony eljárásjogi eszközök hiányában. Az előbbi (*opt-in*) rendszer olyan igények érvényesítésére szolgálna, melyek most is jelentkeznek a rendszerben, ám a jelenlegi eljárásjogi keretek között nem eléggé hatékonyan érvényesíthetők.

A fentiekből kiderül, hogy a kollektív igényérvényesítés esetében nem megfelelő a „*one size fits all*” gondolkodásmód. Ha azokat az igényeket vesszük sorra, ahol a jelenlegi rendszer nem biztosít hatékony igényérvényesítési lehetőséget, lényegében két alapszituációt kell elkülönítenünk egymástól: a) egyfelől a nagyobb főként kártérítési ügyeket, ahol nagyszámú károsult próbál egyenként is „életképes” igényt érvényesíteni, és b) másfelől pedig az ún. „szórványos igények”, melyek esetében az egyéni követelés triviális, ám az aggregált igény jelentős lehet.⁷ Ezek túl messze vannak egymás ahhoz, hogy lehetővé tennék az egységes megközelítést, kezelést. Ennélfogva a kollektív igényérvényesítés magyarországi szabályrendszerének kialakítása során is kompromisszumra volna szükség, mely a mindkét ügytípus problémáira megfelelően reagál. Ezért az új eljárásjogi mechanizmusok kialakításánál a differenciálás volna a célravezető.

A külföldi tapasztalatok szerint az *opt-in* eljárásokkal kapcsolatos nehézség az attraktivitás hiánya, kisebb pertárgyérték esetén ösztönzési problémák merülnek fel a csoportba való belépés tekintetében. (Ilyenek lehetnek sok esetben a fogyasztói ügyek.) Ezért volna célszerű kiegészíteni a kollektív igényérvényesítés magyar szabályozását egy *opt-out* rendszerű eljárással.

4. A reprezentatív felperes felett gyakorolt kontroll kérdése

A nagyszámú igény egy eljárásban való kezelhetősége azt feltételezi, hogy a csoport tagjai „egy hangan” szólaljanak meg, éppen ebben áll a kollektív igényérvényesítési mechanizmusok lényege. Ennélfogva a társult per során az egyes csoporttagok ugyan felek, de eljárási jogaik terén bizonyos korlátozásokat szenvednek. Így pl. nem választhatják meg, és nem instruálhatják szabadon a jogi

⁷ Vö. Gerhard Wagner: Collective Redress – Categories of Loss and Legislative Options. *Law Quarterly Review*, 2011. 78.

képviselőt. Ki lehetnek zárva az eljárási cselekmények befolyásolásából, az közös kérdések meghatározásából, az egyezségi tárgyalásból.

A felperesek eljárási jogainak gyakorlását alapvetően a reprezentatív felperesre telepíti a jogalkotó. A csoportképviselő azonban ezt nem gyakorolhatja kontroll nélkül. Erre több technika létezik: egyfelől a csoporttag, ha nem elégedett a pervittel kiléphet a csoportból, másfelől bizonyos eljárási jogosítványokat csak részlegesen von el a törvény a felektől az eljárásnak abban a fázisában, ahol a kilépésre már nincsen lehetőség, (pl. a csoport nevében a csoport tagjai legalább egyszerű többségének jóváhagyását követően a csoportképviselő nyújtja be a fellebbezést). Harmadsorban a felek korlátozott eljárási jogosítványai miatt indokolt lehet az egyezségek feletti bírói kontrollt növelni (vagy esetleg szélesebb körben is). Fontos egyensúlyt teremteni a felperesek és alperesek azon jogosultságai között, melyek az egyedi perlés során lennének meg, és a csoport azon érdeke között, hogy az ügyet egy egészként effektív módon terelje bírói útra. A fentiekre tekintettel az eljárásban az általános részi perekhez viszonyítva erősebb bírói kontroll lehet indokolt, erre a felek redukált eljárási jogai miatt garanciális szempontból volna szükség.

A T/11900. számú törvényjavaslat 586. §-hoz fűzött indokolásából kiolvasható, hogy a kérdéssel foglalkozott a jogalkotó, de azt elvetette a szerepek tisztább szétválasztásának szükségességére hivatkozással. Azonban nem tudott olyan módon érvelni, ami a hazai realitásokat is szem előtt tartva megnyugtatónak tűnhetne a tekintetben, hogy a fenti – külföldön már részben vagy egészben bevált – kontrollmechanizmusokat miként tudja a perlési szerződéssel és az ahhoz fűződő felelősségrendszerrel megfelelő módon kiváltani. Illusztrációképpen álljon itt egy hosszabb idézet az indokolásból:

„Természetesen a jogi képviselő szakmai kamarai kontrollja, ebben az irányban fennálló felelőssége közvetett biztosítékot jelent az érintettek számára a megfelelő pervitelre. (A kamara pl. speciális felelősségbiztosítási szabályokkal erősítheti a társult perek felpereseinek védelmét.) Ez a megközelítés megfelel az általános szabályainknak, melyek alkalmazhatóságán nem változtat az sem, hogy társult perekben esetleg nagyobb számú felperes érdekeinek védelme a tét. A társult perlés egy bizalmi jogviszony, melyben a feleknek kellő gondossággal kell szerződniük. A felperesek a szerződéses jogaikat tehát az általános szabályok szerint, külön perben érvényesíthetik a reprezentatív felperessel szemben. Ha egy ilyen per a társult per folyamatban léte alatt megindulna, a társult per bírósága erre tekintettel belátása szerint felfüggeszthetné a társult

pert, az általános szabályok megfelelő alkalmazásával. A társult perlési szerződés módosítására csak valamennyi társult tag teljes konszenzusa esetén van mód, melyre – a gyakorlati nehézségek miatt – vélhetően ritkán fog sor kerülni. Emiatt a szerződés megkötése, a rendelkezések kialakítása tekintetében a reprezentatív felperest és jogi képviselőjét igen nagy felelősség terheli.”

Az elmúlt évek tapasztalataiból kiindulva a többnyire laikus felekre telepíteni a kellő gondossággal kialakított szerződést egyrészt nem reális, másrészt az sem tűnik életszerűnek, hogy egy ilyen komplex ügyben egyáltalán képesek lennének azt átlátni. Így a szakmai felelősség gyakorlatilag előreláthatóan a jogi képviselő vállán nyugszik majd ebben a modellben.

A FELEK AKARATAUTONÓMIÁJA ÉS FELELŐSSÉGE A KIS ÉRTÉKŰ KÖVETELÉSEK PERBELI ÉRVÉNYESÍTÉSE SORÁN

Horváth E. Írisz*

1. Bevezetés

Nehéz feladat hárul a jogalkotókra a polgári eljárásjogi szabályok kidolgozása kapcsán (is), ugyanis e körben számtalan alapelv ütközik egymással, illetve a kitűzött jogpolitikai célokkal, s e képet tovább árnyalhatják az egyéb – cseppet sem mellékes – célok, tényezők. Különösen igaz ez a kis értékű követelések kapcsán, hiszen e körben éppen maga a per tárgya ösztökélné a jogalkotót az eljárásjogi szabályok egyszerűsítésére, illetve a jogalkalmazókat egy egyszerűbb eljárásra, noha ez sok esetben az eljárásjogi garanciák korlátozásával, esetleg megszűnésével, a polgárok igazságszolgáltatásba vetett bizalmának, jobbiztonságérzetének csökkenésével járhat. Fontos tehát megtalálni az egyensúlyt e téren. A jelen tanulmány célja, hogy a felek oldaláról vizsgálja a kis értékű követelések perbeli érvényesítésére vonatkozó hazai szabályokat.

2. A kis értékű követelések perbeli érvényesítése az alapelvek keretében

Az egyes alapelvek, eljárásjogi követelmények részletes áttekintése után könnyen belátható, az alapelvek és az egyes eljárásjogi követelmények keretében a jogalkotónak egy olyan polgári peres eljárást kell létrehoznia, mely egyfajta egyensúlyba képes állítani a jogalkotói és a jogalkalmazói, de a jogkeresői igé-

* Egyetemi docens, Polgári Eljárásjogi Tanszék. ORCID: 0000-0002-9277-6329

nyeket is. Ez a feladat nem könnyű – a jogtörténet bármely korszakát is vesszük. A helyzetet tovább nehezíti, ha a jogalkotó arra törekszik, hogy a kis értékű követelések perbeli érvényesítése kapcsán találja meg ezt a kényes egyensúlyt.

Főként két tényező, két elvárás feszül különösen egymásnak a polgári perek kapcsán: a jogviták gyors elbírálása és a tényállás alapos tisztázása. E két tényező nyilvánvalóan egymást gyengíti és a bírák feladata, hogy megtalálják a kellő egyensúlyt közöttük: az alaposág ugyanis általában idővel jár. A felek legalább egyikének – tipikusan a felperesnek – fontos az időtényező, míg az alaposág – jó esetben – mindkettőjük számára jelentőséggel bír. A probléma feloldása érdekében Sárfy két megoldást tart alkalmazhatónak. Mindkét elvárás teljesül akkor, ha a bíróság egymás után két eljárást folytat le: az első eljárás a per iratainak alapos megvizsgálását nem célozza, ellenben gyors és végrehajtható határozattal záruló eljárás, melyet adott esetben egy lassabb, de az alaposág követelményének messzemenően eleget tevő eljárás követ, melyben az első eljárásban hozott határozat teljes felülvizsgálatára jogosult a bíróság. A második lehetőség a fenti két tényező megfelelő szem előtt tartására az, ha a bíróság nagyobb mérlegelési jogkört kap, és saját maga dönti el, hogy melyek a feleknek azok az előadásai, bizonyítási indítványai, melyeket kizár, illetőleg nem engedélyez az eljárás gyors lefolytatása érdekében.¹ Nyilvánvaló, hogy mindkét eljárásnak megvan a maga előnye, hiszen míg az első esetben – noha összességében végül hosszabb eljárásról van szó – csak azon ügyek kerülnek részletes, alapos tárgyalásra, melyek esetében tényleges vita áll fenn, addig a második esetben a jogalkotó a bírák számára biztosít nagyobb önállóságot és a törvényben csak a mérlegelés kereteit rögzíti. A modellek hátránya éppen az előnyükben ragadható meg: az első esetében végül egy hosszabb eljárás folytatódik le, míg a második esetében az alaposág szenved csorbát. Ennek kapcsán feltehető a kérdés, hogy vajon melyik a jobb modell? Véleményem szerint egyik modell sem tud a maga tiszta valójában érvényre jutni, ezért mindenképpen a két modell valamiféle keveréke képes biztosítani az alaposág és a gyorsaság együttes érvényesülését: azaz az eljárás két szakaszból állva, a második, peres szakaszban a bíró mérlegelési jogkörében található meg az egyensúlyt az eljárás gyors lefolytatása és az alaposág között. Az elvárások összeütközése kapcsán ismét felmerülhet a kérdés, hogy a bíró mérlegelési jogkörében konkrét esetekben vajon a gyorsaságot vagy az alaposágot kell, hogy szem előtt tartsa. E körben a válasz nyilvánvalóan csak az lehet, hogy ezt mindig az adott ügy összes körülményét mérlegelve lehetséges eldönteni. Az azonban leszögezhető,

¹ Sárfy Andor: *Magyar polgári perjog*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó, 1946. 148–149.

hogy amennyiben a bíró döntése ellen van helye olyan jogorvoslatnak, amelynek keretében lehetőség van az ügy, a tényállás alapos felderítésére, a bírának az eljárás gyorsaságát, mint célt kell inkább szem előtt tartaniuk. Amennyiben azonban a jogorvoslati lehetőségek korlátozottak, illetőleg nem beszélhetünk reformatórius jogkörről, a bírának nagyobb figyelemmel kell lenniük az alaposság követelményére.

Sárffy Andor fent ismertetett okfejtését tovább gondolva könnyű belátni, hogy a felek közötti jogviták elbírálásának „gyorsításának” egyik lehetséges módja, ha bizonyos eljárásokat külön eljárásként vagy a peres eljárások köréből kiragadva nemperes eljárásként szabályozunk, külön bíróság vagy esetleg egyéb szerv hatáskörébe utalva. Ez a megoldás meglehetősen speciális feltételeket kíván meg és ennek ellenére kétséges, hogy a kívánt célt el is lehet vele érni. A másik lehetőség a polgári peres eljárások közötti differenciálás, melynek egyik lehetséges módja a perérték szerinti különbségtétel. Ennek nyomán születhetett meg a „kis perértékű ügy” vagy más néven a „bagatell per” kategóriája.

Nagy valószínűséggel fokozottan jelenik meg a hatékonyság, illetőleg a költségek problémája azokban a perekben, melyekben a pertárgyérték alacsony, hiszen az ilyen esetekben a költségek arányaikban magasabbak lehetnek, sőt akár meg is haladhatják a tényleges pertárgyérték összegét. A kis pertárgyértékkel bíró perekben ugyanis az eljárási illeték elvileg ugyanakkora mértékű, mint az általános szabályok szerint folyó eljárásokban.² (A magyar eljárásban is a fizetési meghagyás illetékét a felperesnek az alperes ellentmondása nyomán ki kell egészítenie a peres eljárás illetékére.) A bizonyítás költségeit³ sem befolyásolja általában a pertárgy értéke, hiszen a bizonyítási költségek között tipikusan felmerülő és egyben a legnagyobb összeget kitevő szakértői bizonyítás díját nem a pertárgy értéke alapján határozzák meg. Tekintettel azonban arra, hogy a kis pertárgyértékkel bíró perek között feltehetőleg nagyobb számban fordulnak elő egyszerűbb megítélésű, illetőleg ún. tucatügyek, a bizonyítási költségek a kisértékű perek meghatározott körében talán valamelyest alacsonyabbak lesznek. Amennyiben jogi képviselőt hatalmaz meg valamelyik fél, a jogi képviselő munkadíja is hozzáadódik a perköltségekhez. E költségek révén fokozottan fennáll annak veszélye, hogy a perköltség nagysága a pertárgy értékének akár többszörösét is kiteszi: ez mindenképpen elkerülendő.

E körben az egyik lehetőség arra nézve, hogy a jogalkotó a költségeket csökkentse, az lehet, ha az eljárási költségeket azáltal próbálja meg minimalizálni,

² Sőt, bizonyos pertárgyérték alatt „fokozott” illetékfizetési kötelezettséggel találkozhatunk.

³ Pl. szakértő díjazása, tanú utazási költségei.

hogy bizonyos perbeli jogokat (pl. az ügy elintézése egy tárgyalás keretében, bizonyítás, keresetváltogatás, viszontkereset, beszámítási kifogás, fellebbezési jog, rendkívüli perorvoslatok igénybevétele) korlátoz: lényegében ezzel a módszerrel élt a magyar jogalkotó a 2017. december 31-ig hatályos, a kisértékű perekre vonatkozó eljárás kapcsán. Ennél sokkal drasztikusabb megoldás az, ha a jogalkotó meghatároz egy értékhatárt, ami alatt nem lehet az igényeket peresíteni. E megoldás az eljárási költségek szempontjából kétségtelenül hatékony, azonban nyilvánvaló, hogy bizonyos szempontból gyengítheti éppen a társadalomnak az igazságszolgáltatásba vetett bizalmát, emellett a bírói úton nem érvényesíthető követelések ezen új fajtájának meghonosítása nem biztos, hogy minden esetben a megfelelő irányba terelné a társadalom tagjait, sőt felmerülhet akár az Alaptörvénybe való ütközés kérdése is.⁴ A magyar jogalkotó – ahogy az már a fentiekből kiderült – feltehetőleg a jogbiztonság biztosítása okán nem élt ezzel a megoldással: a bírói út kizárása helyett korábban az eljárási szabályok egyszerűsítésével kívánt oldani a pertárgy értéke és az eljárási költségek közötti feszültségen.⁵ A hatályos polgári eljárásjogi szabályok pedig a fizetési meghagyásos eljárás viszonylag széles körű kötelező igénybevitelének előírásával próbálja meg ezt a helyzetet orvosolni, mintegy tehermentesítve a bíróságokat, hogy azok valóban csak a vitás ügyekkel foglalkozzanak.

A költségek csökkentése a felek részéről az egyezség megkötésével érhető el talán a legmagasabb fokon,⁶ ennek persze feltétele, hogy erre az eljárás kezdetén, lehetőleg a bizonyítási eljárás lefolytatása előtt kerüljön sor. Ha ugyanis a felek a polgári perben az eljárás viszonylag késői időpontjában, azaz valamelyik folytatólagos tárgyaláson, a bizonyítási eljárások eredményének fényében kerítenek sort, mintegy „kiegyezve egymással”, az már az eljárás költségeire, s így a hatékonyságra nem vagy igen csekély mértékben bír befolyással. Ellenkező esetben azonban nyilvánvalóan csökkennek a perköltségek és a konszenzus révén lényegében eltűnik a jogalkalmazási hiba lehetősége is,⁷ ugyanakkor eljárás-

⁴ Az Alaptörvény XXVIII. cikkének (1) bekezdése értelmében ugyanis mindenkinek joga van ahhoz, hogy valamely perben a jogait és kötelezettségeit törvény által felállított, független és pártatlan bíróság tisztességes és nyilvános tárgyaláson, észszerű határidőn belül bírálja el.

⁵ Azonban a szerző szerint tulajdonképpen valamiféle hasonló eredményt ért el a jogalkotó az eljárási illeték legalacsonyabb értékének meghatározása által.

⁶ Vö. Robert Cooter – Thomas Ulen: *Jog és közgazdaságtan*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2005. 428.; Thomas J. Miceli: The Social versus Private Incentive to Sue. *Economics Working Papers*, 2008/12. 8–11. <https://tinyurl.com/4bmddm5m>

⁷ Az esetlegesen felmerülő hibák orvoslására pedig maga a jogalkotó is gondolt a fellebbezés és a perújítás megengedésével az egyezséget jóváhagyó végzéssel szemben.

si értelemben a bíróság végzésével jogerősen jóváhagyott egyezség az ítélettel azonos hatállyal bír.

A kis pertárgyértékkel bíró perek szabályozási sajátosságai vonatkozásában megállapítható, hogy az egyes országokban alapvetően két modellt követnek: vagy valamiféle külön (adott esetben nemperes) eljárást, illetőleg külön bíróságot hoztak létre, melyek eljárnak a kis perértékű ügyekben vagy pedig a kis perértékű ügyek esetén az általános eljárási szabályokat alkalmazzák és esetlegesen a jogorvoslati lehetőségek igénybevételének korlátozásával próbálnak enyhíteni a fent ismertetett problémán. A magyar jog történetében mindkét modell érvényesült: már a reformkorban megjelent a külön eljárás keretében történő szabályozás és ez legutóbb 2009 és 2017 volt így. A jogorvoslati jog korlátozásával élt például a magyar jogalkotó az 1952. évi Polgári perrendtartás kapcsán: 1997-ben került ez bevezetésre és 2009. január 1-jéig volt alkalmazásban és a hatályos szabályok is e körbe sorolhatók.

Az egységes eljárás és az eljárási sokféleség problematikája időről időre gondolkodásra készíti az eljárásjogászokat.⁸ Az egységes eljárási rend ugyanis a jogrendszer átláthatóságát és egyszerűségét hozza magával, míg a többféle eljárási rend lehetőséget biztosít arra, hogy az egyes ügyek között differenciálásra kerülhessen sor (akár a pertárgy érték alapján is), ezáltal pedig biztosítani tudják a bíróságok számára annak lehetőségét, hogy az ügyekkel azok súlyának megfelelően tudjanak foglalkozni. E ponton tehát újabb követelmények egymásnak feszülésének lehetünk tanúi: mely vonatkozásban meglátásom szerint ismét nagyon nehéz, szinte lehetetlen állást foglalni, hiszen annak adekvát megválaszolását mindenképpen befolyásolja az adott kor, az adott állam politikai-gazdasági helyzete, a különböző nemzetközi és nemzeti trendek, de akár egyéb, az adott társadalmi berendezkedésre jellemző tulajdonságok is.

⁸ Vö. Max Vollkommer,; Fortschritte auf dem Weg zur Verfahrensvereinheitlichung. In: Richard Bartlspurger – Dirk Ehlers – Werne R. Hofmann – Dietrich Pirson (szerk.): *Rechtsstaat. Kirche. Sinnverantwortung. Festschrift für Klaus Obermayer zum 70. Geburtstag*. München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1986. 143–153.; Max Vollkommer: Verfahrensvielfalt oder einheitliches Prozessrecht? *JZ*, 1987/3. 105–110.; Jens Michael Mertens: *Privatrechtsschutz und vertikale Integration im internationalen Handel*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2011.; Peter Gilles: Zur Zweckvielfalt zivilprozessualer Verfahrensvielfalt. In: Jens Dammann – Wolfgang Grunsky – Thomas Pfeiffer (szerk.): *Gedächtnisschrift für Manfred Wolf*. München, C. H. Beck, 2011. 377–391.; Harald Koch: Private Rechtsdurchsetzung: Wilder Westen oder effektive Rechtsbewahrung durch Prozessrecht und Compliance? In: Dammann–Grunsky–Pfeiffer (szerk.) i. m. 459–472.; Silvia Jenni – Barbara Klett,; Die Vereinheitlichung der Grundnormen des Prozessrechts bringt Erleichterungen. *KMU-Magazin*, 2010/9. 50–52.

3. Kisértékű perek a régi Pp. alapján

A kis pertárgyértékkel bíró ügyek külön pertípus keretében történő elbírálása lényegében a büntető és a polgári igazságszolgáltatás elkülönítésével, a polgári eljárásjog önálló jogágként való megjelenésével azonos korú hazánkban. Ez a csaknem kétszáz éves múlt, valamint a kis értékkel bíró követelések kapcsán fellépő – jogos – igény az eljárások gyorsabbá és költséghatékonyabbá tételére ösztönözte a jogalkotókat, hogy a jogintézményt újból „felélesszék” és az újra egy külön eljárás formájában öltönnön testet a Polgári perrendtartásban. Ennek megfelelően a X. Pp. Novellaként emlegetett 2008. évi XXX. törvény egy régi és egyszersem új eljárást próbált meghonosítani a magyar polgári eljárásjogban: a kisértékű pert. A kisértékű perek szabályai 2009. január 1-től voltak hatályosak és az ezen időpont után indult eljárások vonatkozásában alkalmazhatók, illetve alkalmazandók egészen az új Polgári perrendtartás 2018. január 1-jei hatálybalépéséig. A kisértékű perekkel a jogalkotó a magyar polgári eljárásjog számára ismert „rég” jogintézményt kívánt feléleszteni, e szándékában nyilvánvalóan sokkal inkább a hatékonyság, gazdaságossági célok vezették, mint a jogi hagyományokhoz való ragaszkodás.

A kisértékű perek körében 2013-ban folytatott empirikus kutatásom⁹ kérdőívének utolsó, tizenötödik kérdése a bírácnak a kisértékű perek szabályozásával való elégedettségére, valamint ennek okára irányult. A kisértékű perek kapcsán az elégedettségre vonatkozó kérdést a 48 bíró közül 45 válaszolta meg, akik közül 12 (26,67%) elégedettségét, 25 (55,56%) elégedetlenségét, míg 8 (17,78%) részbeni elégedettségét fejezte ki. Az elégedettség okaként, azaz az eljárás előnyei között leggyakrabban a gyorsaság és a hatékonyság került feltüntetésre, illetve több alkalommal utalás került e körben arra, hogy a kisértékű perek a feleket aktívabb közreműködésre, mintegy a bírósággal való együttműködésre ösztönözte, illetőleg tulajdonképpen kényszerítette is. Ehhez képest a kisértékű perek kapcsán szinte minden esetben kritikaként hozták fel, hogy a bíró részéről a tényállás felderítése nehézségekbe ütközött, a bíró számára túlságosan széles körű mérlegelési jogkört biztosított, ugyanakkor e pertípusok nem igényeltek klasszikus bírói munkát,¹⁰ sőt a szabályokat többen alkalmazhatatlanoknak,

⁹ Ld. részletesen: Horváth Edit Írisz: *Ösztönzők és korlátok a kis értékű követelések perbeli érvényesítése során hazánkban és egyes európai államokban*. Doktori értekezés. Budapest, PPKE JÁK, 2018.

¹⁰ Hogy ez alatt pontosan mit értett a kérdőívet kitöltő bíró, nem részletezte. Feltehetőleg a tömeges ügytípusok elintézése kapcsán érvényesülő bizonyos fokú sablonosságra utalt a klasszikus bírói munka hiányolásakor.

illetve ellentmondásosnak ítélték, valamint többen felhívták arra a figyelmet, hogy kis érték nem feltétlenül takar egyszerűséget, azaz egy kisértékű per is lehetett bonyolult. Ezen kritikai érvek kapcsán megállapíthatjuk, hogy a kérdőívet kitöltő bírák egy részének nem sikerült feltétlenül azonosulnia a kisértékű pereket létrehozó törvényhozói szándékkal. Ezt tükrözte, hogy a polgári pert uraló rendelkezési és tárgyalási elv ellenére a legtöbben a tényállás felderítése, a bizonyítás kapcsán látták az eljárás legnagyobb hiányosságait. Ez valóban sajátossága volt a kisértékű pereknek, azonban a jogalkotó által célzott perkoncentráció már a tárgyalásra szóló idézés által tartalmazott tájékoztatásból egyértelművé válhatott a felek számára, akiknek nyilvánvalóan elemi érdekük volt, hogy minden, a per eldöntéséhez szükséges tény, bizonyítékot a bíróság rendelkezésére bocsássonak; ellenkező esetben a bizonyítatlanság következményét kellett viselniük. A bíróság tehát ebből a szempontból kötve volt a felekhez, így ha azok nem éltek e jogukkal, a bíróság csak a rendelkezésére álló adatok alapján tudta meghozni döntését. A túlságosan széles körű mérlegelési jogkör, amit szintén kritika illetett, valóban fennállt, azonban a pertípus jellegéből adódóan ez biztosított kellett, hogy legyen, hiszen csak ezáltal volt elérhető a kis értékű követelések gyors és költséghatékony perbeli elbírálása. A szabályok alkalmazhatatlansága, ellentmondásossága, mint kritika részemről nehezen értelmezhető, hiszen – ha valóban ez az eset állt volna fenn – azt valamennyi, az ilyen ügyekben ítélező bírónak észlelnie kellett volna és ennek alapján a rendelkezések hatályba lépése után pár éven belül ezt nyilvánvalóan rendezték volna. Ezen kritikai pont ellen hat az is, hogy – ha nem is nagy százalékban – de a bírák több, mint egytizede elégedett volt az eljárással: azaz bizonyos bírák – talán éppen a széles jogkörük révén – képesek voltak a törvényi rendelkezések bizonyos nehézségein úrrá lenni, s ezáltal egy gyors és a pertárgy értékét is figyelembe vevő eljárást lefolytatni: ezt tükrözik az egyes statisztikai adatok, különösen a tárgyalások és az egyezségkötések száma kapcsán. Az utolsóként említett kritika, azaz hogy a kis érték nem mindig takar egyszerű eljárást, elfogadható, ezért e körben mindenképpen lehetőséget kellett biztosítani az általános szabályokra való áttérésre.

A kisértékű perek alaposabb vizsgálata, elemzése alapján könnyen leszögezhető, hogy e pertípus kapcsán a jogalkotó igyekezett tekintettel lenni a gazdasági és a polgári eljárásjogi hatékonyságra, s ezt az eljárási garanciák biztosítása mellett egész magas szinten el is érte, legalábbis a jogszabályi rendelkezések szintjén. Ezzel szemben hatott azonban a kisértékű perek esetében alkalmazandó szabályok kvázi fakultatív jellege, mely által a jogalkotó lehetőséget adott a feleknek az Általános rész szabályaira való áttérésre: az ettől való félelem, illet-

ve a kisértékű perek ezen lehetőség révén történő ellehetetlenülése a már említett empirikus kutatás eredményei alapján nem igazán tűnt reálisnak, hiszen a kérdőív hetedik kérdésére adott válaszok értelmében a felek az esetek kevesebb mint egyötödében kérték közösen az általános szabályokra való áttérést. Ezen statisztikai adatok ellenére indokolt lett volna kizárólag bírák kezébe helyezni e döntést. E rendelkezés révén egyrészt elkerülhető lett volna a felek rendelkezési jogának korlátlan érvényesülése, másrészt az érték és az ügy egyszerűsége vagy éppen bonyolultsága közötti ellentmondásokat is fel lehetett volna oldani.

Véleményem szerint a kis értékű követelések perbeli érvényesítésének azon rendszere, hogy egy fizetési meghagyásos eljárás előzi meg és az ellentmondás révén jön létre a (kisértékű) per, melyben a jogalkotók igyekeztek viszonylag nagy fokú perkoncentrációt elérni és a preklúziós szabályokkal egy gyors és a pertárgy értékét is figyelembe vevő eljárást létrehozni, melyben a perorvoslati lehetőségeket is megfelelő keretek közé szorították, megfelelő lenne. A fizetési meghagyásos eljárás, mint a kis értékű követelések érvényesítésének első lépésőfoka ugyanis szerintem betöltötte a hozzá fűzött reményeket és meglehetősen nagymértékben tehermentesítette a hazai bíróságokat. Ezt támasztja alá a Magyar Országos Közjegyzői Kamara „Fizetési meghagyásos ügyek statisztika 2012.” elnevezéssel közreadott statisztikája, mely szerint bár a Hazánkban indult fizetési meghagyásos eljárások 94,81%-a esetében nem éri el a követelés értéke az egymillió forintot, az összes, azaz 531.257 darab egymillió forint érték alatti követelés kapcsán kibocsátott fizetési meghagyás csupán 5,23%-a, azaz 27.809 ügyben jött létre per. Ez pedig a bíróságok előzetes tehermentesítésére utal, mely mindenképpen üdvözlendő. Hogy e perek vajon milyen arányban voltak alkalmasak arra, hogy eleget tegyenek a kisértékű perek alkalmazása kapcsán rögzített feltételeknek, illetőleg hogy ezek közül ténylegesen milyen arányban tértek át az általános szabályok alkalmazására, sajnos további tényleges, számszerű információval nem rendelkezem, de feltehető, hogy 27.809 ügy csak egy részében, saját egyéni becslésem szerint talán körülbelül a felében beszélhetünk csak kisértékű perről.

A fentiek alapján tehát véleményem szerint kisebb módosításokkal, mely különösen az elnevezés módosítása, a pertárgy értékének leszállítása, az általános eljárásra történő áttérés szabályainak pontosítása, a fellebbezés okainak pontosabb megjelölése és a felülvizsgálat lehetőségének teljes kizárása által egy jó és hatékony eljárást lehetett volna meghonosítani a kis értékű követelések bíróság előtt való érvényesítése kapcsán.

Felmerülhet a kérdés, hogy vajon ezen, az eljárás egészét tekintve apróbb módosítások valóban alkalmasak lettek-e volna arra, hogy betöltsék a szerepüket

és elérjük a jogalkotó által szándékolt célt. E kérdés megválaszolásához a már empirikus kutatás eredményeit hívhatjuk segítségül: első és felületes áttekintés alapján elmondhatjuk, hogy az eljárás képtelen betölteni a szerepét, hiszen az eredmények, különösen az átlaguk erről tanúskodtak. Ha azonban alaposabban megvizsgáltuk az egyes értékeket, belátható volt, hogy voltak olyan bírák, léteztek olyan eljárások, melyek esetében olyan eredményekkel, olyan számarányokkal találkozhattunk, melyek azt támasztották alá, hogy igenis lefolytatható a kisértékű per gyorsan. Igaz, ezek az eredmények a szélsőséges értékek között jelentek meg: azt tükrözték, hogy az eljáró bíró és a felek megfelelő együttműködése esetén, illetve éppen a bíró aktívabb, az eljárást meghatározott keretek között tartó pervezetése révén lehetséges volt ez. Ennek okán tehát véleményem szerint nem a jogalkotás szintjén kellett volna változásokat, változtatásokat eszközölni, hanem sokkal inkább a jogalkalmazás körében: el kellett volna érni, hogy a szélsőséges adatok, értékek idővel általánosakká váljanak. Ennek egyik lehetséges eszköze lehetett volna a bírák (tovább)képzése, melynek keretében e pertípusok sajátosságai kapcsán látták volna el őket megfelelő információval.¹¹ A másik megoldás lehetett volna, ha a kisértékű pereket egy-egy bíróságon egy bíró elé koncentrálták volna, akik kizárólag ilyen típusú perekben ítéleztek volna: ezáltal ugyanis elkerülhető lett volna, hogy a bírónak „két tárgyalás közötti szünetben szemléletet kelljen változtatnia”. Ennek megvalósulása azonban nehézségekbe ütközött volna, hiszen – bár erre vonatkozóan pontos statisztikai adatokkal nem bírok – feltételezhető, hogy a bírák számára előírt ügyterhelés messze felülmúlja a kisértékű perek számát. Ha ezt a megoldást szerették volna mindenképpen alkalmazni, felmerülhetett volna még annak lehetősége, hogy a kisértékű pereket megyéenként egy járási szintű bíróságra, tipikusan a törvényszék székhelyén működő járásbíróságra koncentrálják. Ettől azonban mind ezen bíróságok egyébként is leterhelt volna, mind pedig annak okán óvva inténék, hogy ezáltal eltűnne a kis értékű követelések perbeli érvényesítése kapcsán az egyik legfontosabb kritérium, azaz az, hogy az eljárás földrajzi értelemben is közel legyen a felekhez.

¹¹ A bírák képzését szervező Magyar Igazságügyi Akadémia képzésekre vonatkozó adatbázisa szerint sajnos a kisértékű perek újszerű szabályainak alkalmazása kapcsán felmerülő kérdésekre előzetesen nem készítették fel a bírákat és később is csak összesen 2 alkalommal szerveztek egy-egy napos képzést a kisértékű perek témájában: 2011 áprilisában „Képzés a kisértékű perekről bírák számára” címmel, míg 2012 novemberében „Egynapos képzés a kisértékű perek jogalkalmazási tapasztalatairól” címmel, melyet az egységes ítélkezési gyakorlat kialakítása érdekében tartottak, a 2011 áprilisában tartott képzés szerves folytatásaként. Forrás: <http://mia.birosag.hu/20150331/kepzes-kereso>

A fentiek alapján könnyen beláthatjuk tehát, hogy a jogalkotók a jogalkalmazók, illetve a jogkeresők kezébe helyezték a kisértékű perek hatékonyságát. A felek részéről ennek előmozdítása elemi érdekként jelent meg, hiszen a passzivitásuk nyomán adott esetben a pervesztesség kockázatát kellett felvállalniuk, ami nyilvánvalóan nem lehetett érdekük. A jogalkalmazó bírák vonatkozásában – ahogy arra már fentebb több helyen utalás történt – a jogalkotó egyfajta szemléletváltást irányzott elő, melynek révén alkalmassá váltak volna arra, hogy a felekkel együttműködve hozzájáruljanak a kisértékű perek gyors és hatékony lefolytatásához. A szemléletváltás az általam lefolytatott empirikus kutatás eredményeiből következően nem történt meg minden, kisértékű pereket tárgyaló bíró esetében.

4. A Kúria elnöke által felállított, a kisértékű perekkel kapcsolatos jogalkalmazási problémákkal foglalkozó konzultációs testület állásfoglalásai¹²

A Kúria elnöke 2016 júliusában a kisértékű perekkel kapcsolatos jogalkalmazási problémákkal foglalkozó konzultációs testületet hozott létre, mely testületnek – a jogegység biztosítása érdekében – a bíróságok által a kisértékű perek kapcsán felvetett kérdések vonatkozásában kellett állást foglalnia. Az Orosz Árpád kollégiumvezető-helyettes úr által vezetett, kizárólag bírákból álló szakértői csoport fő feladata az volt, hogy a jogalkalmazási problémákra megoldási javaslatot dolgozzon ki, függetlenül attól, hogy 2018. január 1-jétől – az új Polgári perrendtartás hatályba lépésével – megszűnik a kisértékű per kategóriája.

A konzultációs testület 2017. május 18-i keltezéssel tette nyilvánossá állásfoglalását, melyben a felvetett gyakorlati problémákra tematizáltan próbáltak meg válaszokat adni. Az állásfoglalás ennek megfelelően négy fejezetben tárgyalja a jogalkalmazási nehézségeket: Perelőkészítés, Elsőfokú eljárás, Bizonyítás a kisértékű perekben és Másodfokú eljárás.

A perelőkészítés körében megjelenő gyakorlati problémák négy témakör köré csoportosultak: az írásbeli előkészítés, az ahhoz kapcsolódó hiánypótlás, valamint az ennek kapcsán felmerülő jogkövetkezmények, az az eset, ha az aktanyomat elkerüli az előkészítő iratot, az idézés jogi képviselő esetén, meghatalmazás csatolása hiányában, illetve az elektronikus kapcsolattartással összefüggő

¹² A Kúria elnöke által felállított, a kisértékű perekkel kapcsolatos jogalkalmazási problémákkal foglalkozó konzultációs testület állásfoglalásai. Letölthető: http://kuria-birosag.hu/sites/default/files/sajto/kiserteku_allasfoglalas_06.10.pdf

kérdések. Az elsőfokú eljárást illetően a konzultációs testület vizsgálta a keresetváltogatás-keresetkiterjesztés, a pertársaság és a jogerő kérdését, a bírósági meghagyás kapcsán felmerülő kérdéseket és a tárgyalási időköz és a tárgyalás elmulasztása témáját, valamint az első tárgyalás keretei, illetve a kisértékű perek szabályainak alkalmazása kapcsán felmerülő jogalkalmazási nehézségeket. A bizonyítás, mint a kisértékű perek egyik gócpontja vonatkozásában a testület a régi Pp. 3. § (3) bekezdése szerinti tájékoztatási kötelezettséggel, a bizonyítási eszköz csatolásával, a bizonyítási indítványok előterjesztésével, valamint az új tényelődásokkal és új bizonyítékokkal foglalkozott. A másodfokú eljárás kapcsán a fellebbezés tartalmát, valamint az eljárési szabálysértéseket vizsgálta a Kúria elnöke által felállított testület.

A konzultációs testület állásfoglalásának részletes ismertetésétől és elemzésétől eltekintek e tanulmányban, lévén, hogy az kötelező erővel nem bírt: egyfajta segítségként szolgált azon bírák számára, akik a kisértékű perek szabályainak alkalmazása során nehézségekbe ütköztek. Döntésemellett az is indokolja, hogy maga az állásfoglalás a kisértékű perekre vonatkozó szabályok hatályba lépése után csaknem nyolc és fél évvel született és mintegy hét hónapig szolgált iránytűként a bírák számára.

5. A kis értékű követelések perbeli érvényesítése 2018. január 1-je után

5.1. A kisértékű perek kiküszöbölése az új Polgári perrendtartásból

A kisértékű perek szabályai, valamint az azok alkalmazása során jelentkező, az előző alfejezetben taglalt problémák nem ösztönözték a 2010-es évek elején megindult kodifikációban részt vevő szakembereket arra, hogy foglalkozzanak azzal a kérdéssel, hogy a kis értékű követelések perbeli érvényesítésére vonatkozóan egy önálló eljárási rendet vagy a különleges perek egy önálló típusát hozzák létre.¹³

A fent említett okból feltehetőleg a kodifikáció későbbi, az Igazságügyi Minisztériumban zajló szakaszában sem merült fel annak gondolata, hogy a kis

¹³ Vö. Varga István: Perrendi szabályozási igények azonosítása jogösszehasonlító kitekintéssel. In: Varga István (szerk.): *Codificatio processualis civilis – Studia in Honorem Németh János II.* Budapest, ELTE Eötvös, 2013. 498.; Kapa Mátyás – Varga István: Különleges perek – különleges szabályozás. In: Németh János – Varga István (szerk.): *Egy új polgári perrendtartás alapjai.* Budapest: HVG-ORAC, 2014. 580–581.

értékű követelések perbeli érvényesítése bármiféle külön szerepet kapjon a készülő új Polgári perrendtartásban. Sőt, a később 2016. évi CXXX. törvényként elfogadott új Polgári perrendtartásról szóló T/11900. számú törvényjavaslatban a 245. §-hoz fűzött indokolás kifejezetten rögzíti:

„A Javaslat a törvényszéki és járásbírói hatáskörbe utalt ügyek relációjában alapvetően egységes perrendet alkalmaz oly módon, hogy az általános hatáskörű bíróságként megjelölt törvényszékekre és professzionális pervitelre modellezett szabályozást tartalmaz. Elhagyja a kiemelt jelentőségű és a kisértékű perekre vonatkozó eltérő (differenciált) eljárási rendekre vonatkozó szabályozást is. Az eljárás rendjében a Javaslat – bemeneti szinttől függetlenül – döntően a per tárgya alapján a Különleges eljárások esetében határoz meg részben eltérő eljárási rendet eredményező szabályokat.”

5.2. A kis értékű követelések perbeli érvényesítése a 2016. évi CXXX. törvény alapján

Az új Polgári perrendtartás tehát nem tartalmaz külön eljárási rendet a kis értékű követelések perbeli érvényesítésére vonatkozóan. A pertárgyérték nagysága okán is mindössze néhány helyen differenciál csak a jogalkotó: a hatáskör, a pénzbírság és a felülvizsgálat megengedhetősége vonatkozásában.

Az új Polgári perrendtartás 20. §-a, mely a bíróságok hatáskörére vonatkozó szabályokat rögzíti, szakít a régi Polgári perrendtartás rendszerével és a törvényszéket tekinti általános hatáskörű elsőfokú bíróságnak és csak a (3) bekezdésben felsorolt esetekben járnak el a járásbírói első fokon. A vagyoni perek esetén a járásbírói és a törvényszéki első fokon való eljárási jogosítványa tekintetében a jogalkotó a régi Polgári perrendtartás által is alkalmazott értékhatárt megtartotta, így 2018. január 1-je után is harmincmillió forint az az értékhatár, mely eldönti, hogy mely bíróság jár el első fokon: ezen főszabály alól a (3) bekezdés a) pontjában aa)–ae) pontokban taxatív módon rögzített kivételeket határoztak meg. A törvényhez fűzött indokolás szerint a vagyoni perek tárgyának értékhatára tekintetében a beszerzett ügyszabványi adatok alapján nem volt indokolt a változtatás.

Az első tényleges, a kis értékű követelések perbeli érvényesítése vonatkozásában közvetlen hatással bíró rendelkezést az új Polgári perrendtartás 166. § (2) bekezdése tartalmazza, mely rögzíti, hogy kiszabott pénzbírság nem haladhatja

meg a pertárgy értékét, azonban a valóban kis értékű követelések esetében ez alól kivételt enged: az ötvenezer forint alatti pertárgyértékkel bíró perekben a kiszabható pénzbírság legmagasabb összegét százezer forintban maximálja. A jogalkotó ez esetben tehát fenntartotta a korábbi szabályozást, de azt főszabályként rögzítette, mely alól a kis értékű követelések tekintetében kivételt határozott meg, az Indokolás szerint ugyanis csak így biztosítható, hogy a pénzbírság kiszabása valóban érdemi hatást válthasson ki.

A felülvizsgálat tekintetében lényegben fenntartotta a jogalkotó az új Polgári perrendtartásban is a korábbi szabályozást, mikor a 408. § (1) bekezdésében kizárta a felülvizsgálatot azon vagyoni jogi perben, amelyekben a felülvizsgálati kérelemben vitatott érték, illetve annak az egyesített perekre történő megfelelő alkalmazásával megállapított értéke az ötmillió forintot nem haladja meg.¹⁴ Ez alól csak néhány kivételt engedett: a közhatalom gyakorlásával kapcsolatos kártérítés, illetve sérelemdíj megfizetése iránt indított perek, valamint a tartási vagy élelmezési követelés, egyéb járadék iránt indított perek esetében ugyanis nem érvényesül a fenti, értékhatár szerinti korlátozás.

Az új Polgári perrendtartás hatálybalépésével az Fmhtv. is módosult: a 3. § (2) bekezdésében hárommillió forintra emelték azt az értékhatárt, mely esetében kizárólag fizetési meghagyás útján lehet érvényesíteni a követeléseket, mely szabály alól csak az új Pp. 167–168. §-aiban rögzített esetekben, azaz a közvetítői eljáráshoz kapcsolódó és anélküli egyezségi kísérlet esetében ad felmentést a jogalkotó. Amennyiben azonban a fizetési meghagyásos eljárás perré alakul, már semmiféle speciális szabályozás nem érvényesül: az általános eljárási szabályok alkalmazandóak.

5.3. Kis értékű perek „egy magasabb dimenzióban”?

A 2018. január 1-je óta hatályos új Polgári perrendtartással a kis értékű követelések perbeli érvényesítésének hazai története egy újabb szakaszába lépett, hiszen ugyanúgy, ahogy az már korábban is többször megtörtént, a jogalkotó nem tartotta szükségesnek, hogy külön eljárási rendet hozzon létre ezen perek vonatkozásában. Ha e döntés indokát kutatjuk, akkor kettő, egymástól merőben eltérő, egymással csaknem ellentétes, ugyanakkor mégis összefüggő ésszerű

¹⁴ E körben érdemes megjegyezni, hogy az új Polgári perrendtartásról szóló T/11900. számú törvényjavaslatban még harmincmillió forint szerepelt, azaz lényegében a járásbíróságokon indult vagyoni jogi perek esetében főszabályként kizárni tervezte a jogalkotó a felülvizsgálat igénybevételének lehetőségét.

érv merülhet fel: az egyik a gyakorlat oldaláról jelenik meg, míg a másik kis értékű követelések perbeli érvényesítésének hazai történetéből vezethető le.

Gyakorlati megközelítés alatt azt értem, hogy a kodifikációs munkálatok nyilvánvalóan azzal lépéssel kellett, hogy kezdődjenek, hogy az abban résztvevők feltérképezték a régi Polgári perrendtartásban szereplő eljárásokat és jogintézményeket abból a szempontból, hogy melyek érdemesek arra, hogy azokat átvegyék az új Polgári perrendtartásba. Feltehetőleg a kisértékű perek, mint különleges pertípus e körben olyanként lett címkézve, mely nem érdemes a „továbbvitelre”: ezt főként a szabályoknak a régi Polgári perrendtartásban „idegen testként” való elhelyezkedése, valamint a jogalkalmazás részéről érkezett erős kritika indokolhatta.

A másik lehetőség, hogy miért nem szerepel önálló eljárási rend vagy bármiféle külön szabályozás a kis értékű követelések perbeli érvényesítésére vonatkozóan, az lehet, hogy a régi Polgári perrendtartás által szabályozott kisértékű perek – ugyanúgy ahogy a jogtörténetben a sommás eljárások az 1911. évi Polgári perrendtartás előtt – egyfajta kísérleti terepként működtek egy újfajta bírászkodás meghonosítása előtt és a kisértékű perek szabályainak „beválása” vagy éppen ennek ellenkezője okán az új Polgári perrendtartás már nem tartalmaz külön szabályozást ezen perek vonatkozásában. Mivel a kisértékű perek kísérleti jellegére sehol sem lehet még csak egy közvetett utalást sem találni, e kérdés adekvát megválaszolására csak akkor van lehetőségünk, ha az új Polgári perrendtartást alaposabban górcső alá vesszük és elsőként azt vizsgáljuk, hogy vannak-e olyan újításai, melyek az egész eljárást áthatják. Ha erre a kérdésre igenlő választ adunk, következő lépésként az tanulmányozandó, hogy a megvalósított, az egész eljárást átható újítások vajon mennyire hasonlítanak, mennyiben eredeztethetőek a régi Polgári perrendtartás által tartalmazott kisértékű perek szabályaiból.

Az új Polgári perrendtartás kapcsán fő célként az eljárások hatékonyságának növelését tűzték ki, melyet főként a perkoncentráció és a professzionális keretek biztosítása által látott biztosítottak. Ennek érdekében több újítással is élt a jogalkotó, melyek közül – a témánk szempontjából – kiemelendő az osztott perszerkezet bevezetése, valamint a feszebb eljárási határidők alkalmazása: ezeket méltán nevezhetjük olyan újításoknak, melyek az egész peres eljárást áthatják. Ha pedig ez így van, akkor a fenti okfejtésem alapján meg kell nézni, hogy vajon ezen újítások mennyire hasonlítanak a régi Polgári perrendtartás által szabályozott kisértékű perek szabályaira. Az osztott perszerkezet vonatkozásában a felületes vizsgálat eredményeként egészen biztosan arra jutunk, hogy – mivel a régi Polgári perrendtartás az egységes perszerkezet modelljét követ-

te – a kisértékű perek esetében alkalmazott eljárási rend és az új Polgári perrendtartás által meghonosított kétszintű eljárás között semmiféle hasonlóság nincs. Ha azonban hajlandóak vagyunk egy kicsit alaposabban megvizsgálni, összehasonlítani a két eljárást, akár meglepő következtetésre is juthatunk. Az új Pp. 183. § (1) bekezdése kimondja ugyanis, hogy a perfelvétel körében a felek perfelvételi iratban feltüntetett vagy perfelvételi tárgyaláson előadott tényre és jogra vonatkozó állítással, tagadással, be- vagy elismeréssel, ezekből következő kérelemmel, a tények megállapításához szükséges bizonyítási indítvánnyal, a bizonyítékok és a bizonyítási indítványok értékelésére vonatkozó nyilatkozattal, valamint bizonyítási eszköz rendelkezésre bocsátásával – a bíróság közrehatása mellett – meghatározzák a jogvita kereteit. A perfelvételi tárgyalást követően az új Pp. 196. §-a alapján, ha a felek között nem jött létre egyezség és az eljárás nem szünetel, a bíróság nyomban megtartja vagy – ha ezt az ügy körülményei nem teszik lehetővé – kitűzi az érdemi tárgyalást, és arra a feleket idézi. Az érdemi tárgyalási szakban pedig a bíróság a jogvitának a perfelvétel során meghatározott keretei között bizonyítást folytat le és eldönti a pert az új Pp. 214. § (1) bekezdése értelmében. Ezt kiegészítve az új Pp. 215–216. §-ai a kereset, a viszontkereset, illetve a beszámítás és annak megváltoztatása, a 220. §-a pedig a bizonyítási indítványok előterjesztését igyekszik a perfelvételi szakra korlátozni, pontosan rögzítve azokat az eseteket, melyek esetében ettől el lehet térni. Ezek a rendelkezések némileg ismerősnek tűnhetnek, ha a kisértékű perek szabályai még élénken élnek az emlékezetünkben: a kisértékű perek által meghonosított első tárgyalási nap illetén módon valamelyest párhuzamba vonható a hatályos Polgári perrendtartás perfelvételi tárgyalásával, azzal hogy a kisértékű perekben – nyilván a pertárgy értékére tekintettel is – a jogalkotó ezt a tárgyalást arra is szánta, hogy ezen a bíró eldöntse a felek jogvitáját (azaz nyomban megtartsa az érdemi tárgyalást), még ha ez a gyakorlatban kevésbé valósult is meg. A kisértékű perek perszerkezetére – meglátásom szerint – tekinthetünk akár az osztott perszerkezet egy nagyon kezdetleges formájaként; a preklúziók alkalmazása mindkét eljárási rend vitathatatlan sajátossága.

Az új Polgári perrendtartás által alkalmazott feszebb eljárási határidők esetében könnyebb helyzetben vagyunk, mint a perszerkezet vonatkozásában, e körben ugyanis leszögezhetjük, hogy ezzel a módszerrel élt már a kisértékű perek esetében is a jogalkotó.

A fenti, a kisértékű perek „kísérleti jellegére” vonatkozó hosszas fejtegetés alapján arra a következtetésre jutottam tehát, hogy a jogalkotó az új Polgári perrendtartással a kisértékű perekre nagyon sok vonatkozásban hasonló eljárási rendet tett általánossá – feltehetőleg a legapróbb szándékosság hiánya mellett.

Ez azért érdekes és kiemelendő, mert ahogy az általam elvégzett empirikus kutatás kimutatta, és azt maguk a bírák is elismerték a Kúria elnöke által felállított, a kisértékű perekkel foglalkozó konzultációs testület állásfoglalásaiban, a kisértékű perek szabályai sajnos a gyakorlatban nem tudták beváltani a hozzájuk fűzött reményeket...

6. Összegzés

A kisértékű perekre vonatkozó szabályok kapcsán tehát leszögezhetjük, hogy a jogalkotó igyekezett tekintettel lenni a perhatékony és jóhiszeműség elvére és számos olyan rendelkezést illesztett be a szabályok közé, melyek az eljárás gyorsítását, ezáltal pedig nyilvánvalóan a költségek minimalizálását célozták.¹⁵ E nemes célt azonban – elméleti síkon – sajnos megtöri látszott az a rendelkezés, mely a kisértékű perek kizárásának harmadik eseteként rögzítették, hogy a felek közös kérelme esetén a bíróság a pert az Általános rész szabályai szerint folytatja le. A „kibúvó” a polgári eljárásjog talán legfontosabb alapelvein, a felek rendelkezési jogán alapult: a polgári perben a felek az ügy urai, így a jogalkotó részükre nyitva hagyta annak lehetőségét, hogy közösen kérjék a jogvitájuk általános szabályok szerinti elbírálását. A perhatékony és a jóhiszeműség elvének a rendelkezési elvvel való összeütközése a kisértékű perekben különösen élesen jelent meg: ennek kapcsán a jogalkotó – a liberális polgári per modelljét követve – a felek akaratautonómiája mellett, de ezzel egyidejűleg sajnos a kisértékű perek felett is pálcát tört. A kisértékű perek szabályainak „elhagyását” indokolta ugyanis a pertípus viszonylagos újszerűsége: a jogéletben hosszabb ideje tevékenykedő bírák és ügyvédek feltehetőleg nem szívesen hagyták el a járt utat a kisértékű perek járatlan útjáért, még akkor sem, ha az gyorsabb és a felekre nézve költségkímélőbb volt is. Emellett az általános szabályok szerinti eljárás a felek számára több mozgásteret, szélesebb eljárási garanciákat kínált, ezáltal pedig a jogbiztonság magasabb fokának érzetét keltette. E lehetőség biztosításával azonban az alacsony pertárgyértékkel bíró eljárások kétosztatúvá is váltak, hiszen az általános szabályok szerint lefolytatott perek és a kisértékű perek – már a szabályozás különbözőségéből eredően – más-más jellegzetességgel bírtak.

¹⁵ Pl. a viszontkereset, a beszámítási kifogás, a keresetváltoztatás és a bizonyítási indítvány előterjesztésének az első tárgyalásra való koncentrálása, valamint a fellebbezési jog korlátozása, illetve a felülvizsgálat lényegileg kizárt volta.

A 2018. január 1. óta hatályos polgári perrendtartás immár nem szabályozza külön pertípusként a kis értékű követelések perbeli érvényesítését, így a felek rendelkezési jogát, autonómáját és felelősségét nem is lehet külön vizsgálni, azonban az leszögezhető, hogy az új Pp. a korábbinál jobban épít a felek aktív magatartására – és ennek nyomán talán a felek eljárásjogi felelőssége is nagyobb – a polgári perekben, mint a korábbi szabályok, így lényegében egy, a felek akaratautonómiáján alapuló polgári peres eljárást vezetett be (tartottak fenn) a kis értékű követelések perbeli érvényesítésére (is).

A NYILVÁNOS VITÁK VÉDELME ÉS A FELELŐS ÚJSÁGÍRÁS NORMÁI

Az Index.hu v. Hungary-ítélet elemzése

Kovács Helga* – Koltay András**

1. Bevezetés

A sajtószabadság határai és a felelős újságírás normái régóta foglalkoztatják az európai jogrendszereket és az Emberi Jogok Európai Bíróságát (EJEB) is. Viszonylag kevés, e kérdések körül forgó magyar ügy került a strasbourgi testület elé, ami közvetve a magyar jogrendszer szilárdságára és a sajtószabadság magas szintű védelmére utal. Azonban az EJEB nemrégiben hozott ítéletet az Index.hu-ügyben,¹ ami alapvetően érinti a jóhírnév védelmének, a szólás és a sajtó szabadságának, valamint a sajtó etikai kötelezettségeinek kérdéseit. A 2. pontban az ítéletet és előzményeit mutatjuk be, a 3. pontban az EJEB vonatkozó ítélkezési gyakorlatát elemezzük, a 4. pontban a kapcsolódó magyar joggyakorlatot foglaljuk össze, a 5. pontban pedig az EJEB döntésének kritikáját fogalmazzuk meg.

* PhD-hallgató; tanácsvezető bíró, Fővárosi Ítéltábla.
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-1932-530X>

** Egyetemi tanár, Polgári Jogi Tanszék. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4991-4343>

¹ Index.hu Zrt. v. Hungary, no. 77940/17., 2024. február 19-i ítélet (a továbbiakban: Index.hu ítélet).

2. Az Index.hu v. Hungary-ügy

2.1. A tényállás

Az egyik magyar televíziós csatorna 2014 novemberében az akkori kormányellenes tüntetések szervezőihez kapcsolható kisebb jelentőségű bűncselekményeket, szabálysértéseket, illetve egyéb cselekményeket hozott nyilvánosságra. Válaszul kampány indult a Facebookon, amelynek szervezői azt kérték, hogy a felhasználók írjanak hasonló, kisebb súlyú, múltbeli jogsértésekről. Ennek keretében egy ismert újságíró 2014. november végén az ismerősei számára elérhető posztot tett közzé a Facebook-oldalán. Annak tartalma szerint sorkatonai szolgálata alatt elzárásbüntetést kapott, ahol fogdatársa volt a bejegyzés idején poszton lévő köztársasági elnök, Áder János, aki tudomása szerint azért kapott 30 napot, mert szolgálati őrhelyét elhagyva, részegen lövöldözött. Röviddel ezután az egyik legismertebb magyar internetes híroldalon cikk jelent meg, ami-ben közzétették az újságíró visszaemlékezését arról, hogy az aktuális köztársasági elnök sorkatonaként ittasan lövöldözött és fogdára került. Beszámoltak a kampányról, és annak legérdekesebb elemeként az újságíró történetére hivatkoztak. A cikknek része volt a Facebook-poszt, és rövid interjúk közöltek az újságíróval is. A cikk utolsó részében kitértek arra, hogy az interjúalany emlékezetére hagyatkozott, maga sem volt biztos benne, hogy az aktuális köztársasági elnök anno tényleg lövöldözött. A cikk szerzője szerint a történetnek ez a része szinte bizonyosan legenda. Jelezte, hogy az ügy miatt az újság megkereste az Elnöki Hivatalt, és szándékában áll a cikk frissítése.

Az írást más sajtószervek is átvették, és a különböző helyeken megjelent szövegeket kommentelni is lehetett. A hozzászólások egy része a köztársasági elnökre sérelmes megjegyzéseket is tartalmazott. A cikk megjelenése után a köztársasági elnök a hivatala útján reagált az írás tartalmára, amit az Index.hu hírportálon külön cikkben, még aznap közzétettek. Kijelentette, hogy sorkatonai szolgálata alatt – kisebb súlyú cselekmények miatt – két alkalommal volt fogdán, de személyével kapcsolatban sem őrhelyelhagyásról, sem ittas lövöldözésről nem volt szó. Az elnök egyik volt katonatársa a cikk elolvasása után felhívta a hírportált, és kifejezte felháborodását a sértő tartalom miatt. Ezután az újságíró törölte az általa közzétett Facebook-posztot.

A köztársasági elnök polgári bíróság előtt kérte annak megállapítását, hogy a hírportál üzemeltetője megsértette a jóhírnevét, mert a cikkben valótlanul híresztelte, hogy katonai szolgálata idején, 1978-ban, azért került fogdára, mert egy külső fegyverraktár őrségét elhagyta, társaival elment egy közeli kocsmá-

ba, és ittasan lövöldözött. Az újságíró pedig azzal sértette a jóhírnevét, hogy a Facebook-oldalán azt a valótlan tényt állította, hogy a hadseregben részeg lövöldözés miatt 30 nap fogdát kapott, valamint egy interjúban közzétett valótlan tényt megismételte.

2.2. A magyar bíróságok ítéletei

Az elsőfokú bíróság megállapította a hírportál üzemeltetőjének valótlan tényállítás miatti felelősségét, eltiltotta a további jogsértéstől, és nyilvános elégtétel adására kötelezte. Vagyoni kompenzációként 50 ezer forintot ítélt meg a felperesnek. Az elsőfokú bíróság figyelembe vette, hogy a felperes az ország köztársasági elnökeként közszereplő volt. Az újságíró a Facebook-oldalán megjelentetett közlését – a társadalmi megmozdulás részeként – egyértelműen közéletinek szánta, a hírportál üzemeltetője pedig a beszámolóval a nyilvánosságot célozta meg. Az újságíró jelentős súlyú katonai bűncselekmény elkövetését állította.

Az elsőfokú bíróság azért utasította el a hírportállal szembeni keresetet, mert a valótlan tény híresztelése ugyan megtörtént, a cikk összességében nem tartalmazott a felperesre nézve sérelmes állítást, és a sérelmezett szövegrészlet nem volt valótlan tény rosszhiszemű közlésének tekinthető.² Az újságcikk szerzője a tényeknek utánajárt, illetve a Facebook-poszt szerzőjének közlését társadalmi, politikai kontextusában mutatta be. A megjelenés előtt a felperest megkereste, és később a válaszát is közölte. A poszt szerzője ezzel szemben a Facebookon határozottan állította a valótlan tényt a felperesről, és kijelentését az interjúban is megismételte. A másodfokú bíróság a hírportál üzemeltetőjét is felelősnek találta a jogsértésért, és mindkét alperest 600 ezer forint megfizetésére kötelezte.³ A felülvizsgálati eljárásban a Kúria ezt az összeget 50 ezer forintra szállította le.⁴

A döntések szerint annak közlése, hogy a felperes sorkatonaként őrhelyét elhagyva, részegen lövöldözött, valótlan és sértő tényállításnak minősül. Nem a felperes aktuális közéleti magatartásáról, teljesítményéről szólt, hanem egy múltbéli eseményről, amelynek valós voltát az alperesek nem bizonyították. Az újságíró állította, a hírportál pedig híresztelte a katonai bűncselekmény elkövetését. A felsőbb bíróságok egyetértettek abban, hogy az ügy nem kapcsolódik közügyhöz, és a valótlan, sértő tényállítást a közszereplő felperesnek nem kell

² Fővárosi Törvényszék P. 20.229/2015/3.

³ Fővárosi Ítéletábra Pf. 20.586/2015/4.

⁴ Kúria Pfv. 20.903/2016/7.

eltűrné. A bíróságok nem tulajdonítottak jelentőséget annak, hogy az újságcikkben a leírt események megtörténtét részben megkérdőjelezték, illetve az újságíró nem teljesen bizonyos tényként állította az eseményeket.

A Kúria megerősítette azt a jogszabályon alapuló értelmezést, hogy a valótlan és sértő tényállítás híreszteléséért objektív felelősség terheli a sajtószervert. A hírportál a széles nyilvánosság felé közvetítette a viszonylag korlátozott láthatóságú Facebook-bejegyzést, nem várta be a felperes hivatalának válaszát, noha annak haladéktalan közléséhez kiemelt érdek fűződött volna. Az objektív felelősség fennállására figyelemmel az esetleges felróhatóságnak, a jó-, vagy rosszhiszemű magatartásnak nem a jogsértés, hanem a vagyoni elégtétel mértéke megállapításánál volt jelentősége.

Ennek körében a Kúria figyelembe vette, hogy a felperes a nyilvános közleményekre rövid úton reagálni tud, és hivatala már a cikk megjelenésének napján közleményt juttatott el a sajtószervekhez, amit a hírportál teljes egészében közölt is. Emellett a magyar közvélemény nem tulajdonít különösebb jelentőséget az ún. katonatörténetek tartalmának. A perben egyetlen konkrét tiltakozás merült fel. A hírportál feltárta az összefüggéseket, és kifejezte érdemi kételyét is. A vagyoni kompenzáció elsődleges rendeltetése a sértett kielégítése, azonban az ügy körülményei kizárták a másodlagos, „magánjogi büntetés” jelleg érvényesülését. A Kúria a vagyoni kompenzáció összegében kifejezésre juttatta, hogy a felperest nem érte ténylegesen súlyos hátrány, személyének megítélése nem változott érdemben a perbeli közlések miatt, és a jogsértés tárgyi súlya nem volt jelentős.

Az alperesek ezután az Alkotmánybíróságtól kérték a jogerős ítélet megsemmisítését. Alkotmánybíróság megítélése szerint az indítvány a megállapított tényekből új jogkövetkeztetés levonására irányult, amire az Alkotmánybíróságnak nincs hatásköre. A testület sem a bírói döntést érdemben befolyásoló alaptörvény-ellenességet valószínűsítő körülményt, sem alapvető alkotmányjogi jelentőségű kérdést nem észlelt, ezért az alperesek alkotmányjogi panaszát visszautasította.⁵

2.3. Az ügy az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt

Ezt követően a hírportál üzemeltetője az EJEB-hez fordult, az Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE) 10. cikke szerinti jogának (a véleménynyilvánítás

⁵ 3121/2017. (V. 30.) AB határozat.

szabadsága) megsértését állítva. A kérelmező szerint Magyarország köztársasági elnöke és a kormánypárt tagja közszereplőnek minősül, ezért a vele szemben megfogalmazott bírálatokat a véleménynyilvánítás szabadságának megengedett korlátain belül túrníe kell. A médiakampánnyal foglalkozó cikkben az elnök katonai szolgálat közben tanúsított magatartása az EJEE 10. cikke értelmében a politikai beszéd védelmét élvezte (18. bek.).

A kérelmező szerint tevékenysége megfelelt az újságírói etikai normáknak: megkereste az Elnöki Hivatalt, és annak válaszát teljes terjedelmében közzétette. A cikkben tényszerű információkat közölt, ideértve a releváns körülményeket, valamint a politikai és a társadalmi kontextust, ezenkívül a történet hitelességét illető kétségeit is kifejezte. A harmadik személytől származó információ sajtószervek általi közzétételéért való objektív felelősség szabályának alkalmazását ellentétesnek tartotta a Bíróság 10. cikk szerinti ítélezési gyakorlatával (19. bek.).

A kormány védekezése szerint a hazai bíróságoknak alapos indokuk volt a kérelmező véleménynyilvánítási szabadságába való beavatkozásra. A sérelmezett kijelentések nem érintettek közérdekű témát, mivel nem a köztársasági elnök nyilvános szereplésére vagy magatartására vonatkoztak. A sajtó egyértelműen hamis információkat terjesztett, sértve a közszereplő személyiségi jogait. A kormány kifejtette, hogy a mások megalázására irányuló sértő és bántó kijelentés nem minősül a véleménynyilvánítás szabadsága gyakorlásának, és a rágalmozó kijelentések nem részesülnek védelemben, ha a beszélő tudott azok valótlanságáról, vagy elmulasztotta a szakmai gondosság tanúsítását. A nemzeti jog objektív felelősséget ír elő a hamis állítások terjesztéséért, a kérelmező pedig nem ellenőrizte az információk valós voltát a cikk közzététele előtt az Elnöki Hivatalnál (20–22. bek.)

A Bíróság a szólásszabadságba való beavatkozás szükségességére és a politikai szólás vagy a közérdekű kérdésekről folytatott viták korlátozására vonatkozó általános elvekből indult ki, felhívva a Morice- és a Perinçek-ügyet.⁶ Az objektív és kiegyensúlyozott tájékoztatás lehetséges különböző módszereire utalva⁷ hangsúlyozta az etikus újságírás fontosságát⁸ (24–25. bek.).

⁶ Morice v. France, no. 29369/10., 2015. április 23-i ítélet (GC) (a továbbiakban: Morice ítélet); Perinçek v. Switzerland, no. 27510/08., 2015. október 15-i ítélet (GC) (a továbbiakban: Perinçek ítélet).

⁷ Jersild v. Denmark, no. 15890/89., 1994. szeptember 23-i ítélet (a továbbiakban: Jersild ítélet).

⁸ Pedersen and Baadsgaard v. Denmark, no. 49017/99., 2004. december 17-i ítélet (GC) (a továbbiakban: Pedersen and Baadsgaard ítélet).

A Bíróság kiemelte, hogy különbséget kell tenni a közérdekű – akár kétséges – tények közlése és az egyén magánéletére vonatkozó állítások között. A sajtó kiemelkedő fontosságú a demokráciában, és a szólásszabadság szűkebb korlátozása szükséges annak érdekében, hogy az betölthesse „a nyilvánosság házőrző kutyája” szerepét. A pusztán szenzációkeltést célzó és a tisztán magánügyekről szóló tudósítások nem élvezik a 10. cikk kiemelt védelmét,⁹ mert az olvasóközönség kíváncsiságának kielégítése nem igazolható a nyomós közérdekkel¹⁰ (25. bek.). A Bíróság azzal zárta általános megállapításait, hogy a sajtó kétségtől kizárólag korlátozottan tudja ellátni „örkutya” szerepét, ha nem nyomós okból korlátozzák az egyik legfontosabb eszközét, a más személy által tett nyilatkozat terjesztésében való közreműködését¹¹ (26. bek.).

A Bíróság az EJEE 10. cikkének alkalmazásával összefüggésben megállapította, hogy a kérelmező szólásszabadságába való beavatkozást törvény írta elő (a Polgári Törvénykönyv¹² 2:45. §-a), legitim cél (mások jóhírnevének védelme) érdekében. Ezzel a vizsgálat első két kritériuma teljesült. A Bíróság behatóbban foglalkozott a beavatkozás megengedettséget illető harmadik kritériummal, azaz, hogy az „szükséges volt-e egy demokratikus társadalomban”.

A Bíróság nem értett egyet a nemzeti bíróságoknak azzal a megállapításával, hogy a kifogásolt tartalmú közlés nem kapcsolódott közérdekű üggyhez, a felperes hivatali minőségéhez, és nem volt a közérdekű vita része, ezért kívül esett a véleménynyilvánítás szabadságán. Annak ellenére, hogy a Facebook-posztot közzétevő újságíró kijelentései polemikusak voltak, a nemzeti bíróságok elszakadtak a cikk tágabb kontextusától, és arányt tévesztve magára a kijelentésre összpontosítottak. A Bíróság saját esetjogára utalva hangsúlyozta a kontextus, a közérdek és a szerzői szándék figyelembevételének fontosságát az újságírás provokatív vagy eltúlzott elemeinek értékelésekor¹³ (29–31. bek.).

További lényeges körülménynek tartotta, hogy Áder Magyarország köztársasági elnökeként és a kormányzó párt közismert politikusaként a nyilvánosság figyelmét élvezte. A közszereplők magánéletéről szóló hírek – bár gyakran szórakoztatás céljából – hozzájárulnak a nyilvánosság számára elérhető információ-

⁹ Armonienė v. Lithuania, no. 36919/02., 2009. február 25-i ítélet (a továbbiakban: Armonienė ítélet).

¹⁰ Khadija Ismayilova v. Azerbaijan (No. 2), no. 30778/15., 2020. június 27-i ítélet (a továbbiakban: Ismayilova ítélet).

¹¹ Jersild ítélet; Pedersen and Baadsgaard ítélet.

¹² 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről (a továbbiakban: Ptk.).

¹³ Balaskas v. Greece, no. 73087/17., 2020. november 5-i ítélet; Ziemiński v. Poland (No. 2), no. 1799/07., 2016. július 5-i ítélet.

ök sokféleségéhez, ezért részesültek a 10. cikk szerinti védelemben,¹⁴ emellett a közérdek számos magánéleti információ feltárását igazolhatja [Couderc és Hachette Filipacchi Associés kontra Franciaország (2015)]. Ennek megállapításához a közlés tágabb kontextusba helyezése és átfogó vizsgálata szükséges¹⁵ (32–33. bek.).

A Bíróság politikai jelentőségűnek tartotta a köztársasági elnök sorkatonai szolgálata során tanúsított magatartására vonatkozó információkat, amelyek felkelthették a közérdeklődést az elnök személyes felelősségérzete és felelősségvállalása iránt. További fontos körülményként értékelte, hogy a történet egy szélesebb médiakezdeményezés része volt, válaszlépés egy kormányellenes tüntetés szervezői elleni „rágalomkampányra”. Ez a vonás egyértelműen közérdekű ügybeli megszólalásnak minősítette a publikációt (34–35. bek.). A köztársasági elnök politikusként olyan személy, aki vállalja a nyilvánosság előtt valamennyi cselekedetét, és az ilyen vizsgálódásokkal kapcsolatban nagyfokú toleranciát kell tanúsítania.¹⁶ Más közszereplőkhöz hasonlóan őt is megilleti jóhírnevének védelme, de ezt az érdeket a politikai kérdések nyílt megvitatásához fűződő közérdekhez kellett volna mérni. Ezt a nemzeti bíróságok elmulasztották: sem azt nem vették számításba, hogy a cikk mennyiben járult hozzá a közérdekű ügyek megvitatásához, sem azt, hogy milyen mértékű kitettség állt fenn a köztársasági elnöknek a saját tetteivel kapcsolatban. Az érintett jóhírnevének védelme tekintetében pedig a nemzeti bíróságok figyelmen kívül hagyták azt a tényt, hogy a történet nyilvánosságra hozatala nem okozott a köztársasági elnöknek komoly hátrányt. Nemcsak a válaszlehetőség volt adott a számára, hanem azzal élt is, a közvélemény róla alkotott megítélése pedig nem változott (36–37. bek.)

A Bíróság tévesnek tartotta a nemzeti bíróságoknak a sajtó felelősségével kapcsolatos álláspontját. Megállapította, hogy a kérelmezőt az EJEE 10. cikkében foglalt kötelezettségek terhelik, felelőssége pedig a jóhiszemű cselekvés, valamint az újságírói etikával összhangban lévő, pontos és megbízható tájékoztatás kötelezettségének teljesítése szerint alakul. Értékelte, hogy a kérelmező lépéseket tett az információk pontosságának megvizsgálására, „többek között” rámutatott a nyilatkozatok ellentmondásaira, és még aznap közzétette az elnök

¹⁴ Dupate v. Latvia, no. 18068/11., 2021. február 19-i ítélet (a továbbiakban: Dupate ítélet).

¹⁵ Björk Eiðsdóttir v. Iceland, no. 46443/09., 2012. június 10-i ítélet.

¹⁶ Makraduli v. the former Yugoslav Republic of Macedonia, no. 64659/11., 24133/13., 2018. október 19-i ítélet (a továbbiakban: Makraduli ítélet).

válaszát. A Bíróság a Timpul Info-Magazin ügyre hivatkozva megismételte,¹⁷ hogy „a „nyilvánosság örktutyája” szerepköre részeként a média különböző „történetekről” vagy harmadik személyektől származó információkról, továbbá a „közvélekedésről” szóló tudósítása védendő, ha a közzétett információk nem teljesen alaptalanok (39. bek.)

A Bíróság végkövetkeztetése szerint a kérelmező objektív felelősségének megállapítása harmadik személyek nyilatkozatainak közzétételéért, függetlenül a sajtószerv jó- vagy rosszszeműségétől, valamint a sajtóra vonatkozó szakmai kötelezettségeinek teljesítésétől, nem egyeztethető össze a 10. cikk alapján kialakult ítélkezési gyakorlattal. Annak ugyanis lényeges eleme az a Jersild-ügyben is megfogalmazott szempont, ami szerint „az újságíró megbüntetése azért, mert közreműködik egy másik személy interjúban tett kijelentéseinek terjesztésében, súlyosan hátráltatná a sajtó hozzájárulását a közérdekű kérdések megvitatásához, és csak különösen nyomós okból szankcionálható” (35. bek.). Mindezek alapján a kérelmező társaság véleménynyilvánítási szabadságába való beavatkozás nem minősült „egy demokratikus társadalomban szükségesnek”, ezért az sértette a 10. cikket (41–42. bek.). A Bíróság – erre irányuló kérelem hiányában – nem ítelt meg nem vagyoni kompenzációt, de az eljárási költségek fedezéséhez az államot 5520 euró megfizetésére kötelezte.

3. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlata hírnévsértési ügyekben

3.1. A „szükséges beavatkozás” megítélése a Bíróság gyakorlatában

A Bíróság saját gyakorlatában nem vitatja el, hogy a nemzeti bíróságok rendelkeznek bizonyos mérlegelési jogkörrel az EJEE 10. cikke által védett véleménynyilvánítás szabadságába való beavatkozás szükségességének és terjedelmének megítélésénél. Ha arra következtet, hogy a nemzeti fórumok a Bíróság által megállapított kritériumoknak megfelelően mérlegelték az ügyben azonosítható versengő érdekeket, akkor „komoly indokokra van szükség ahhoz, hogy a nemzeti bíróságok álláspontját saját álláspontjával helyettesítse.”¹⁸ Azonban a Bíróság a szükséges beavatkozás meghatározása tekintetében fenntartotta ma-

¹⁷ Timpul Info-Magazin and Anghel v. Moldova, no. 42864/05., 2008. június 2-i ítélet (a továbbiakban: Timpul Info-Magazin ítélet).

¹⁸ MGN Ltd. v. the United Kingdom, no. 39401/04., 2011. január 18-i ítélet, 150., 155. bek.; Palomo Sanchez and Others v. Spain, no. 28955/06., 28957/06., 28959/06., 28964/06., 2011,

gának a végső döntés jogát.¹⁹ Ennek gyakorlása során arra szorítkozik, hogy az ügy egészének fényében értékelje a kifogásolt beavatkozást, és dönt arról, hogy az „arányos volt-e az elérni kívánt jogszerű céllal”, valamint hogy a nemzeti bíróságok, hatóságok által annak igazolására felhozott indokok relevánsak és elegendők voltak-e. Vizsgálódásába a nemzeti jogszabályokat is bevonja, és az EJEE alkalmazásával összefüggésben – az összeegyeztethetőség szempontjából – értékeli. A Bíróság felfogásában a védelem szintje a közügyekkel kapcsolatos megszólalásoknál magas, és állandóan ismételt formulája, hogy a megszólalás megengedettséget sem bizonyos fokú rosszindulat, sem a közlés súlyossága vagy erőteljessége nem zárja ki.²⁰

Nyilvánvaló, hogy az EJEB általános alapvetéseiben felhívott esetek és az ügy jogi megítélése között kisebb-nagyobb átfedések vannak. A szólásszabadság korlátozásával kapcsolatban elsőként hivatkozott Morice-ügyben a Bíróság a szólásszabadságot illető, a demokratikus társadalomban szükséges beavatkozás körében a „szükséges” fordulatot a „nyomós társadalmi szükséglettel” azonosította. A „szükséges beavatkozás” megítélése alapvetően az érdek-kiegyensúlyozás módjától, a figyelembe vett szempontoktól és az ügy tágabb kontextusától függ, és kiterjed a jogsértés megállapítása miatt alkalmazott szankcióra is.

A Bíróság gyakorlata a 10. cikk által védett szólásszabadság és a 8. cikkbe foglalt magánszféra tiszteletben tartásához fűződő jog ütközése esetén érvényesülő jogi szempontok terén meglepően sokat és nem feltétlenül egy irányban változott.²¹ Kezdetben nem „versengő jogokként” ütköztette őket, hanem a véleménynyilvánítás szabadságát tekintette a legfontosabb érdeknek, ami mellett a jóhírnév védelmét csak szűk kivételként kezelte.²² Azonban az EJEB 2004-től a 8. cikk részeként azonosítja a jóhírnevet, ami már a szólásszabadság jogával való kiegyensúlyozást kívánt meg,²³ de csak akkor, ha az eset megítélésénél a 8. cikk érvényesülhet. Ellenkező esetben a hírnév védelme – jelentőségét és a

szeptember 12-i ítélet (GC), 57. bek.; Bédat v. Switzerland, no. 56925/08., 2016. március 29-i ítélet, 54. bek.

¹⁹ Koltay András: *Az új média és a szólásszabadság*. Budapest, Wolters Kluwer, 2019. 46. [a továbbiakban: Koltay (2019a)].

²⁰ Morice ítélet 124–125. bek.

²¹ A témát részletesen tárgyalja Tanya Aplin – Jason Bosland: *The Uncertain Landscape of Article 8 of the ECHR: The Protection of Reputation as a Fundamental Human Right?* In: Andrew T. Kenyon (szerk.): *Comparative Defamation and Privacy Law*. Cambridge, Cambridge University Press, 2016. 265–290.

²² Lingens v. Austria, no. 9815/82., 1986. július 8-i ítélet, 38. bek. (a továbbiakban: Lingens ítélet).

²³ Radio France and Others v. France, no. 53984/00., 2004. március 30-i ítélet, 31. bek. (a továbbiakban: Radio France ítélet); Chauvy an Others v. France; no. 64915/01., 2004. szeptember 29-i ítélet, 70. bek.

döntésre gyakorolt hatását tekintve – visszatér a 10. cikk alóli kivételek közé. Az érvényesülés nem automatikus, a jóhírnév elleni támadásnak el kell érnie egy minimális alsó határt („küszöbteszt”), amely már akadályozza a 8. cikk szerinti jog gyakorlását.²⁴

A Karakó-ügyben a Bíróság távolította egymástól a magánéletet és a hírnevet, kinyilvánítva, hogy a jóhírnév (mint a személy külső értékelése) önmagában nem kapcsolódik a magánélethez.²⁵ Az Axel Springer-ügyben pedig egyértelműen kizárta a 8. cikk alkalmazhatóságát a hírnévvel kapcsolatos olyan sérelem miatt, amely az érintett saját cselekményének előrelátható következménye volt, vagyis amelynél a sérelem nem a szoros értelemben vett magánszféra-sértéssel függ össze.²⁶ A magánélethez való jog ugyanakkor az állam azon pozitív kötelezettségét is magában foglalja, hogy ne csak a személyek magánéletét, hanem jó hírnevét is védje, így a „magánélet” kiterjed a személyes identitásra és a jó hírnévre vonatkozó szempontokra is.²⁷ Az EJEB frissebb, precedensvonásokat mutató ítéleteinek megközelítése szerint a 8. cikk szerinti védelem – a súlyossági küszöböt elérve – akkor érvényesíthető, ha a sérelmes kijelentések alkalmasak arra, hogy rontsák az érintett hírnevét, szakmai és társadalmi környezetében a megítélését.²⁸

A magánélet tiszteletben tartásához való jog és a véleménynyilvánítás szabadsága közötti méltányos egyensúlyra vonatkozó általános elveket a Couderc-ügyben fejtette ki.²⁹ A kritériumok a következők: a) a cikk hozzájárulása az általános érdekű vitához; b) mennyire ismert az érintett személy, és mi a jelentés tárgya; c) az érintett személy magatartása a cikk megjelenése előtt; d) az információ megszerzésének módja és valóságága; e) a közzététel tartalma, formája és következményei; f) a kiszabott szankció súlyossága. Az EJEB az e döntésre legutóbb visszautaló Abbasaliyeva-ítéletében³⁰ a versengő érdekek kiegyensúlyozásának releváns kritériumai között szerepeltette különösen a következőket:

²⁴ Roberts v. the United Kingdom, no. 59703/13., 2016. január 5-i ítélet, 40. bek.; Popovski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia, no. 12316/07., 2014. március 24-i ítélet, 88. bek.; A. v. Norway, no. 28070/06., 2009. április 9-i ítélet, 64. bek.; Axel Springer AG v. Germany, no. 39954/08., 2012. február 7-i ítélet (GC), 83. bek. (a továbbiakban: Axel Springer ítélet).

²⁵ Karakó v. Hungary, 39311/05., 2009. április 28-i ítélet, 22. bek. (a továbbiakban: Karakó ítélet).

²⁶ Axel Springer ítélet 83. bek.; később Sidabras and Džiautas v. Lithuania, no. 55480/00., 59330/00., 2003. július 1-jei befogadhatósági döntés, 49. bek.

²⁷ Ion Cârstea v. Romania, no. 20531/06., 2015. január 28-i ítélet, 29–30. bek.

²⁸ Drousiotis v. Cyprus, no. 42315/15., 2022. augusztus 24-i ítélet, 47. bek.

²⁹ Couderc and Hachette Filipacchi Associés v. France, no. 40454/07., 2015. november 10-i ítélet, 83–93. bek. (a továbbiakban: Couderc and Hachette Filipacchi Associés ítélet).

³⁰ Abbasaliyeva v. Azerbaijan, no. 6950/13., 2023. július 27-i ítélet.

a) a közlés hozzájárult-e a közügyek vitájához; b) a kérelmező státusza (általános társadalmi ismertsége) és korábbi magatartása; c) a közzététel tartalma, formája és következményei (ideértve az újságírókra vagy kiadókra kiszabott szankciók súlyosságát is³¹).

A Bíróság gyakorlatában különbséget tesz a magánszemélyek és a közéletben politikai vagy közéleti személyiségként tevékenykedő személyek között. Ennek megfelelően míg a nyilvánosság előtt ismeretlen magánszemély igényelheti a magánélethez való jogának különleges védelmét, addig a közéleti személyiségek nem,³² akikre vonatkozóan a kritikai észrevételek korlátai tágabbak, mivel elkerülhetetlenül és tudatosan ki vannak téve a nyilvánosságnak, és ezért különösen nagy a tűrési kötelezettségük.³³ Az esetről esetre vizsgálódásnál az előbbi sorrend és szempontrendszer érvényesül.

3.2. A valótlan tényállítás védelme

A Bíróság esetjogában a közérdek fogalma igen tág, abba beleértendő minden olyan ügy, amely iránt a nyilvánosság kíváncsisága, érdeklődése jogos lehet, amelyek felkeltik vagy nagymértékben érintik a köz érdeklődését. Ide tartoznak a jelentős, széles személyi körre kiterjedő viták, a fontos társadalmi témák és olyan problémafelvetések is, amelyekkel kapcsolatban a közvéleménynek érdeke fűződik a tájékozódáshoz.³⁴

A közügyben tett valótlan tényállítás védettsége a hírnév- és a becsületvédelem legkényesebb területe, és egyensúlyozást követel a bíróságoktól annak érdekében, hogy minimálisra csökkentsék a szólásszabadság és a többi jog ütközéséből eredő, szükségszerű érdeksérelmeket. A közügyhöz tartozó kijelentésekért fennálló felelősség foka a strasbourgi gyakorlatban rendkívül alacsony, az EJEB a nemzeti jogok által megkövetelt bizonyítás kötelezettségét gyakran túlságosan erős beavatkozásnak tekinti a véleménynyilvánítás szabadságába. Természetesen nem kizárt, hogy a Bíróság bizonyos esetekben arra következ-

³¹ Von Hannover v. Germany (No. 2), no. 40660/08., 60641/08., 2012. február 7-i ítélet (GC), 109–13. bek. (a továbbiakban: von Hannover ítélet).

³² Minelli v. Switzerland, no. 14991/02., 1983. március 25-i ítélet; Petrenco v. Moldova, no. 20928/05., 2010. október 4-i ítélet, 55. bek. (a továbbiakban: Petrenco ítélet).

³³ Ayhan Erdoğan v. Turkey, no. 39656/03., 2009. április 13-i ítélet, 25. bek.; Kuliś v. Poland, no. 15601/02., 2008. március 18-i ítélet, 47. bek.; Milisavljević v. Serbia, no. 50123/06., 2021. október 11-i ítélet, 32–34. bek.; von Hannover ítélet 108–113. bek.

³⁴ Couderc and Hachette Filipacchi Associés ítélet 103. bek.

teszen, hogy a rágalalmazó tények kimondása túlmutat az EJEE 10. cikkében biztosított véleménynyilvánítási szabadságon, még akkor is, ha az egy közszereplővel szembeni kritika volt.³⁵ Ám az esetek többségében a véleménynyilvánítás a tagállami bíróságok ítéleteihez képest jelentősebb védettséget kap.

A 10. cikk alkalmazására vonatkozó nagyszámú ügy rendkívül színessé teszi a Bíróság gyakorlatát. Az egyes esetekben – relevanciájuk alapján – jelen vannak az ítélezés állandó és az ügy egyedi körülményei által generált egyéb szempontok is. Az ügyek csoportosítása lehetséges a szerint, hogy kitől származik a vitatott kijelentés. A skála egyik végpontján azok a döntések helyezkednek el, amikben a Bíróságnak a rágalalmazó saját, személyesen tett állítását elbíráló nemzeti döntéseket kell értékelnie, a másik végén azok, amikben a sajtó más személy nyilatkozatát közvetítette tovább. A két véglet között az előbbi jellemzők különféle ténybeli variációi sorakoznak. Az ügyek megítélését tovább árnyalja a Bíróság EJEE által védett szabadságokhoz kidolgozott, folyamatosan fejlődő szempontrendszer.³⁶

A Bíróság bizonyos ügyekben a valótlan tényállítások védettségét arra vezeti vissza, hogy a hamis ténynek a szöveg tartalmához, mondanivalójához mérve nincs jelentősége. Ilyen esetekben a tény valós voltát eleve nem szükséges bizonyítani, vagy az az alperestől – a szükséges bizonyítás körülményei miatt – nem várható el. Ha bebizonyosodik, hogy az állítás valótlan, de a rágalmazás viszonylag csekély és korlátozott mértékű, annak nyilvánosságra hozatala fontos közérdekeket érintő témában történt, és a sajtó is eleget tett a tényellenőrzésre vonatkozó gondossági követelményeknek, a véleménynyilvánítás szabadságának kell érvényesülnie az érintett jogaival szemben.³⁷

A bizonyíthatóság összefügg azzal is, hogy a vitatott kijelentés – az általános megkülönböztetési szempont szerint – tényállításnak, vagy értékítéletnek minősül. A rágalalmazó személy számos ügyben mentesült a bizonyítás kötelezettsége alól azon az alapon, hogy a közügyben való megszólalás nem tényállításnak, hanem értékítéletnek minősül. A vélemények szélesebb körben élveznek védelmet, mint a valótlan – vagy vitatott – tények, és megítélésüknél előtérbe kerül a nyelvhasználat, a kifejezésmód vizsgálata is. Értékelni kell, hogy a kijelentés

³⁵ Keller v. Hungary, no. 33352/02., 2006. április 4-i befogadhatósági döntés. A témát tárgyalja Koltay András: A jóhírnév és a becsület védelme a közügyek szabad vitáinak és a közéleti szereplők jogainak fényében. In: Koltay András (szerk.): *Magyar és európai médijog*. Budapest, Wolters Kluwer, 2019. 382–383. [a továbbiakban: Koltay (2019b)]

³⁶ Ilyen például a véleménynyilvánításnak a magánélethez való joggal ütközésére meghatározott szempontrendszer az Axel Springer-ügyben született ítélet 90–109. bek.

³⁷ Tønsbergs Blad AS and Haukom v. Norway, no. 510/04., 2007. június 1-jei ítélet, 101. bek.

túlzó volt-e, vagy tárgyilagos, és hogy a szándék bántó, megbélyegző volt-e, vagy sem. Azonban a sértő jelzők használata (például „tökfilkó”, „náci” vagy „neofasiszta”), nem eredményezik automatikusan a szankcionálás jogosságát.”³⁸

A tényállítás és az értékítélet megkülönböztetése volt az alapja a Makraduli-ügyben hozott ítélet indokolásának is. Jani Makraduli ellenzéki politikust rágalmazás miatt ítélték el két alkalommal. Először a macedón hírszerzés vezetőjét kritizáló kijelentéseket tett a politikai pártok hivatalos sajtótájékoztatóján, azt állítva, hogy a macedón tőzsde befolyásolása érdekében visszaélt a hatáskörével, másodsor – saját pártja vizsgálatát ismertetve – kijelentette, hogy egyes állami tulajdonú földeket olyan személyek szereztek meg, akik szoros kapcsolatot ápolnak a miniszterelnökkel. Az EJEB az ügy körülményeiből arra következtetett, hogy mindkét eset közügyben megszólalásnak minősül, a kijelentéseket Makraduli pártja alelnökeként és országgyűlési képviselőként, hivatalos sajtótájékoztatón tette, tehát azok a politikai beszéd részei voltak, így vonatkozik rájuk az EJEE 10. cikke szerinti magas szintű védelem.³⁹ A Bíróság – megismételve korábbi formuláját – nem tartotta összeegyeztethetőnek a 10. cikkel, hogy a rágalmazási eljárásban az alperestől (észszerű mércével) megköveteljék egy nyilatkozat valós tartalmának bizonyítását. Azonban ezzel egyidejűleg felidézte a Kurski- és a Braun-ügyben hozott ítéleteit.⁴⁰ A határozatokban kifejtett tartalom alapján, ha egy magánszemélyt fontos nyilvános vitába vonnak be, „a tényállítások bizonyításának kötelezettsége megfoszthatja a kérelmezőt a 10. cikk által biztosított védelemtől.” A Bíróság megállapította, hogy mivel Makraduli kijelentéseivel csak megismételte az első ügyben a már nyilvánosságra került vádak, „csupán az általános érdeklődésre számot tartó kérdéseket bocsátotta nyilvános vitára, ami [...] a politikusok és a parlamenti képviselők feladata.” A Bíróság szerint „észszerűtlen, ha nem lehetetlen feladat” annak megkövetelése, hogy Makraduli bizonyítsa állításának igazát. A második ügyben pedig Makraduli kijelentései „a megengedett túlzás vagy provokáció határain belül maradtak,” valamint „tiszteséges észrevételnek minősültek a jogos közérdekű kérdésekben.”⁴¹

³⁸ Bayer Judit: Az Emberi Jogok Európai Bíróságának 10. cikkellyel kapcsolatos joggyakorlatának egyes súlypontjai. *Állam- és Jogtudomány*, 2017/4., 122.

³⁹ Makraduli ítélet 65. bek.

⁴⁰ Kurski v. Poland, no. 26115/10., 2016. október 15-i ítélet; Braun v. Poland no. 30162/10., 2015. február 4-i ítélet, 75. bek.

⁴¹ Makraduli ítélet 78–79., 81. bek.

A Voskuil-ügyben⁴² a rendőri túlkapások ellen cikket író újságíró nem volt hajlandó a belső (rendőrségi) forrása felfedésére, ezért 17 nap szabadságvesztésre ítélték. A Bíróság nem vitatta a holland kormány aggodalmát a rendőrség jóhírnevének lehetséges sérelmével kapcsolatban, különösen olyan esetekben, amikor az alapul szolgáló információ hamis. Azonban ezt a félelmet jelentéktelenné tette az az érv, hogy egy demokratikus jogállamban a közhatalom helytelen módszereinek alkalmazása olyan téma, amelyről a nyilvánosságnak joga van tájékozódni. Ezért az EJEB megállapította a 10. cikk megsértését. A Bíróság általánosságban elfogadhatónak tartja, hogy a rágalmozó állítások esetében a tény állítója köteles legyen az állítás valós voltának bizonyítására,⁴³ és a nemzeti jogok ilyen jellegű előírásait önmagukban nem tartja egyezményesértőnek. Azonban a bizonyítási kötelezettséget – legalábbis a közügyek esetében – nem engedi szigorúan értelmezni.⁴⁴ A megengedő megítélés példája, hogy a sajtó bizonyos körülmények között pletykákra is támaszkodhat, ha a közérdekű ügyről egyébként elfogadható módon tudósít.⁴⁵

Az értékítélettel kapcsolatos elfogadhatósági kritérium az, hogy a kijelentésnek valamilyen (megfelelő) ténybeli alappal kell rendelkeznie. Ha a kritikát megalapozó ténybeli valóság kellő mértékben igazolható, az üggyel kapcsolatban kifejtett vélemény nem lépi túl a véleménynyilvánítás megengedett határát. A ténybeli alap mellett általában elférnek a hamis tényállítások is, azoknak a közügyben megszólalás miatt nem lesz jelentőségük. A Bíróság a Morice-ügyben azt állapította meg, hogy a kérelmező ügyvéd a *Monde* című újságban kellő ténybeli alappal rendelkező értékítéletet fogalmazott meg, és közérdekű üggyel kapcsolatos észrevételei nem lépték túl a véleménynyilvánítás szabadságához való jogot. Ezért az Egyezmény 10. cikkébe ütközőnek tartotta az ügyvédnek két nyomozási bíró rágalmozása miatti elmarasztalását. Az EJEB – a sérelmezett szövegrészeket összefüggéseikben vizsgálva – megállapította, hogy a kifejtett vélemény inkább értékítéletnek minősült, nem pedig pusztán tényállításoknak, mivel elsősorban a nyomozási bírák vizsgálat során tanúsított magatartásának átfogó értékelését tükrözte. Az észrevételeknek továbbá kellő

⁴² Voskuil v. the Netherlands, no. 64752/01, 2008. február 2-i ítélet, 70. bek.

⁴³ Romyana Ivanova v. Bulgaria, no. 36207/03., 2008. május 14-i ítélet, 39. bek. (a továbbiakban: Romyana Ivanova ítélet); McVicar v. the United Kingdom, no. 46311/99., 2002. augusztus 7-i ítélet, 87. bek.

⁴⁴ Toby Mendel: *Freedom of Expression: A Guide to the Interpretation and Meaning of Article 10 of the European Convention on Human Rights*. Strasbourg, Európai Tanács, 2020. 59. <https://rm.coe.int/16806f5bb3>; Dalban v. Romania, no. 28114/95., 1999. szeptember 28-i ítélet, 50. bek.

⁴⁵ Thorgeir Thorgeirson v. Iceland, no. 13778/88., 1992. június 25-i ítélet, 65. bek.

ténybeli alapjuk volt, és nem voltak megtévesztők. A két vizsgálóbíró jó hírneve vagy feddhetetlensége elleni indokolatlan támadásként sem lehetett őket értékelni, mivel céljuk az volt, hogy feltárják az igazságszolgáltatás súlyos hiányosságait.⁴⁶

A sajtó a Bíróság felfogása szerint kiemelkedő szerepet játszik a jogállamban, és kötelessége, hogy feladatainak megfelelően politikai és más közérdekű kérdésekről információkat és eszméket terjesszen.⁴⁷ Mindazonáltal az EJEE 10. cikke még a fontos közérdekű kérdések esetében sem biztosít teljesen korlátlan véleménynyilvánítási szabadságot a sajtó számára. Ahhoz, hogy élvezhessék az Egyezményben biztosított védelmet, az újságíróknak a felelős újságírás elveit kell követniük feladataik teljesítésekor, azaz jóhiszeműen kell eljárniuk, pontos és megbízható információval kell szolgálniuk, objektív módon kell ismertetniük a nyilvános vitában részt vevők véleményét, és tartózkodniuk kell a szenzációhajhásztól.⁴⁸ Az újságírói szabadság bizonyos mértékű túlzás vagy provokáció alkalmazását is megengedi, azonban a sértés kívül eshet a véleménynyilvánítási szabadság által biztosított védelem körén, például ha a nyilatkozat kizárólagos célja maga a sértés.⁴⁹

Például a 2008-as román országgyűlési választások előtt egy újságíró cikket írt az egyik jelölről, azt állítva, hogy pénzért bármilyen megállapodásra kész, hajlandó elárulni a választókat, sőt a saját pártját vagy akár a hazáját is. A véleménycikk ismertette a jelölt és a neki hitelező pénzügyi közötti, választottbírói eljárás alatt álló jogvita részleteit. A cikkből vett kijelentéseket harmadik személyek választási szórólapokon is terjesztették. A jelölt mintegy száz szavazattal veszített a választókörzetében. Az EJEB egyetértett a nemzeti bíróságokkal azzal az álláspontjával, hogy az újságírónak nem az volt a célja, hogy a jelölt közszereplői tevékenységét kritizálja, hanem hogy közvéleményre a két magánfelet érintő perre vonatkozó, egyoldalú nézetét. A cikk szerzője nem tartotta be a gondosság minimális követelményét, mert nem tanúsított jóhiszemű magatartást, és a jelölt jóhírnevét sértő, a kellő súlyossági szintet elérő, a 8. cikk szerinti magánélet tiszteletben tartásához való jogot sértő támadást intézett ellene. A képviselőjelöltnek a magánéletének védelméhez fűződő joga megelőzte a véleménynyilvánítás szabad gyakorlásához fűződő jogot.⁵⁰

⁴⁶ Morice ítélet 166. bek.

⁴⁷ Prager and Oberschlick v. Austria, no. 15974/90., 1995. április 26-i ítélet, 34. bek.

⁴⁸ Ungváry and Irodalom Kft. v. Hungary, no. 64520/10., 2014. március 3-i ítélet, 42. bek. (a továbbiakban: Ungváry és Irodalom Kft. ítélet).

⁴⁹ Uo. 43. bek.

⁵⁰ Prunea v. Romania, no. 47881/11., 2019. április 8-i ítélet, 35–36. bek.

A sajtó jelentős engedményekben részesül a más személy nyilatkozatainak tovább-közvetítésével kapcsolatban. A Bíróság szerint az interjúk vizsgálatánál különbséget kell tenni aszerint is, hogy a vitatott kijelentések az újságírótól származnak-e, vagy másoktól vett idézetek. Ennek azért van jelentősége, mert az újságíró megbüntetése amiatt, hogy közreműködik egy másik személy kijelentéseinek terjesztésében, súlyosan hátráltatná a sajtót a közérdekű kérdések megvitatásához való hozzájárulásában. A Pedersen-ügyben a dán bíróság pénzbüntetésre és kártérítés megfizetésére ítélt két televíziós újságírót, akik egy büntetőügyet feldolgozó dokumentumfilmjükben a nyomozást vezető főfelügyelőt rágalmozgattak. Azt állították, hogy meghamisította a bizonyítékokat annak érdekében, hogy a gyanúsítottat elítéljék, amit a bíróság bizonyítható tényállításnak minősített. Az újságírók „csak két választási lehetőséget hagytak a nézőknek, nevezetesen, hogy a taxisofőr 1981-es nyilatkozata létfontosságú részének eltüntetéséről vagy egyedül a főfelügyelő, vagy ő és a repülőosztag vezetője közösen döntött.”⁵¹ Az újságírók kijelentésüket a taxis vállomására alapították, állást foglaltak annak igazáról, és úgy mutatták be a nézőknek, hogy az tény, azonban a vád más bizonyítékkal való alátámasztását nem kísérelték meg. Az EJEB az interjúalany és az újságíró felelősségének elhatárolását tekintve nyilvánította, hogy a dán bíróságok a két újságírót a saját állításaik, nem pedig az interjúalany taxis nyilatkozata miatt ítélték el, ez pedig nem minősült a 10. cikket sértő eljárásnak.⁵²

Arra is van példa, hogy a sajtó feltételezésekre bocsátkozik, de állításait a Bíróság nem tényállításoknak, hanem értékítéletnek minősíti. A De Carolis-ügy alapját az adta, hogy Patrick de Carolis dokumentumfilmet készített 2001. szeptember 11-ről, amiben Turki Al Faisal szaúd-arábiai herceget, a dokumentumfilm egyik alanyát azzal vádolta, hogy segítette és finanszírozta az Al-Káidát, amikor Szaúd-Arábiában a hírszerző szolgálat vezetője volt. A kijelentések egy része bírálta a herceget, amiért anyagi támogatást nyújtott az al-Káidának egy olyan időszakban, amikor már nem volt kétséges, hogy a szervezet terrorcselekményeket végez, ami arra utal, hogy személyes felelőssége volt a szeptember 11-i merényletekben. A film szerint csak diplomáciai megfontolások, nevezetesen a herceg amerikai nagykövetté kinevezése és az emiatt élvezett diplomáciai mentessége, nem pedig az ellene felhozott vádak gyengesége magyarázhatják a büntetlenségét. A herceg sikeres pert indított Franciaországban a dokumentumfilm és egy másik újságíró ellen rágalmozgás miatt.

⁵¹ Pedersen and Baadsgaard ítélet 70. bek.

⁵² Uo. 75–76. bek.

A strasbourgi Bíróság azonban megállapította, hogy az ítélet sérti az EJEE 10. cikkét. Az EJEB ismét abból indult ki, hogy a sajtószabadság alapvető és létfontosságú a demokratikus társadalom megfelelő működéséhez, különösen „házőrző kutyaként”, amely feladatot gyakran híradásokon keresztül látja el. Emiatt egy újságíró megbüntetéséért, mert egy interjú során egy másik személy kijelentéseinek terjesztésében közreműködik, súlyosan hátráltatná a sajtó közreműködését, és ahhoz komoly indokok szükségesek. A dokumentumfilm kétségtelenül közérdekű ügygel foglalkozott, a herceg pedig kiemelt közszereplő volt, ezért a szólásszabadság korlátozásának lehetősége jelentősen csökkent. A dokumentumfilmben elhangzott állításokat az EJEB értékítéleteknek minősítette, és arra a következtetésre jutott, hogy azok kellő ténybeli alappal rendelkeztek.⁵³

A politikai és oknyomozó újságírás magas szintű védelmet élvez, elsősorban azért, mert az oknyomozó újságírókat gátolja a közérdeklődésre számot tartó ügyekről való tudósításban, ha fennáll annak veszélye, hogy magánszemélyek hírnevének indokolatlan megsértéséért börtönbüntetésre ítélik, vagy eltiltják őket foglalkozásuk gyakorlásától. Az ilyen szankcióktól való félelem dermesztően hat az újságírói szabadság gyakorlására, és a társadalom egészére nézve káros.⁵⁴ Az oknyomozó újságírók feladata, hogy pontosan tájékoztassák és figyelmeztessék a közvéleményt a nemkívánatos társadalmi jelenségekről, amint a megfelelő információ a birtokukba kerül.⁵⁵ Ugyanakkor őket is terhelik az újságírás szokásos szabályai, így az azzal kapcsolatos felelősség, hogy ne tegyenek közzé olyan állításokat, amelyekről tudják vagy tudniuk kellett volna, hogy megalapozatlanok.⁵⁶

A Bíróság gyakorlata mindezek alapján egyértelmű abban a tekintetben, hogy a közérdekű ügyekben közzétett valótlan információval kapcsolatos felelősség megállapításánál feltétlenül vizsgálni kell a közlő személy eljárását. A felelősség sem a saját nyilatkozat, sem a mástól származó információ tekintetében nem zárható ki. Amennyiben a nyilatkozattevő jóhiszeműen járt el a rendelkezésre álló, általa észszerűen igaznak gondolt információk alapján, a véleménynyilvánítás szabadsága akkor is védi a tényállítását, ha arról utóbb bebizonyosodik, hogy hamis.⁵⁷ A hivatásos újságírók hamis állításai akkor vé-

⁵³ De Carolis and France Télévisions v. France, no. 29313/10., 2016. január 21-i ítélet, 44–46., 52–53., 57. bek.

⁵⁴ Mosley v. the United Kingdom, no. 48009/08., 2011. szeptember 15-i ítélet, 113–114. bek.

⁵⁵ Cumpănă and Mazăre v. Romania, no. 33348/96., 2004. december 17-i ítélet, 96. bek.

⁵⁶ Romyana Ivanova ítélet 65. bek.

⁵⁷ Lepojić v. Serbia, no. 13909/05., 2008. március 31-i ítélet, 77–78. bek.

dettek, ha jóhiszeműen jártak el annak érdekében, hogy az újságírás etikájával összhangban pontos és megbízható tájékoztatást adjanak a közönségnek.⁵⁸

3.3. A közszereplő társadalmi ismertsége és korábbi magatartása

A Bíróság kezdettől következetes gyakorlata szerint az elfogadható bíráló határai a közszereplő politikusok (és bizonyos magas rangú közszolgák) tekintetében szélesebbek az átlagpolgárokra vonatkozóknál.⁵⁹ Egy politikus elkerülhetetlenül és tudatosan teszi ki minden megnyilvánulását és tettét az újságírók és a közvélemény alapos ellenőrzésének, ezért nagyobb fokú toleranciát kell tanúsítania, különösen akkor, ha ő maga tesz kritizálható nyilvános kijelentéseket. Természetesen egy politikusnak is joga van a jóhírnév védelmére, akkor is, ha nem magánszemélyként jár el, de a védelmet össze kell vetni a politikai kérdések nyílt megvitatásának érdekével.⁶⁰ A politikusok közéleti szereplésével összefüggésben tett kijelentések általánosan magas szintű védelmet élveznek.

Egy polgármesteri hivatal magas rangú köztisztviselőjéről tett azon állítást, hogy a tulajdonában álló taxivállalkozás nem egyeztethető össze a köztisztviselői státuszával, az EJEB a nemzeti bíróságok ítéletétől eltérően ténybeli alap nélküli állításnak, nem pedig értékítéletnek minősítette, ezért annak közzététele a magánélet sérelmét eredményezte.⁶¹ A hivatásuk miatt közszereplőknek minősülő személyek kimondottan kevés védelmet élveznek a rájuk vonatkozó kritikákkal szemben. Egy ügy alapját képező, Recep Erdoğan török miniszterelnököt kritizáló cikkek szerzője azt állította, hogy a miniszterelnök „idegroncsná válik”, továbbá „agresszív pszichopata betegségben szenved”. Az EJEB a véleménynyilvánítás szabadságába való szükségtelen beavatkozásként értékelte a török bíróságok rágalmozásért elítélő ítéleteit. Kifejtette, hogy a kérelmező észrevételei és nézetei aktuális eseményeket és kérdéseket érintettek, például magas rangú politikusok és közszereplők állítólagos jogellenes magatartását és korrupcióját, valamint a miniszterelnök állítólag agresszív válaszait a különböző eseményeken. Nem kétséges, hogy ezek a politikai vita körébe tartozó és fontos kérdések voltak, és egy demokratikus társadalomban a nyilvánosságnak

⁵⁸ Niskasaari and Otavamedia Oy v. Finland, no. 32297/10., 2015. június 23-i ítélet, 58. bek.

⁵⁹ Lingens ítélet 31., 36. bek.

⁶⁰ Például Oberschlick v. Austria, no. 11662/85., 1991. május 23-i ítélet, 29. bek.; Lopes Gomes da Silva v. Portugal, no. 37698/97., 2000. december 28-i ítélet, 30. bek.; Unabhangige Initiative Informationsvielfalt v. Austria, no. 28525/95., 2002. május 26-i ítélet, 36. bek.

⁶¹ Jalba v. Romania, no. 43912/10. 2014. februar 18-i ítélet (a továbbiakban: Jalba ítélet).

jogos érdeke fűződött ahhoz, hogy tudomást szerezzen róluk. A Bíróság emlékeztetett a sajtó demokratikus társadalomban betöltött alapvető funkciójára is. Az ítélet eredményeként a nagyon magas rangú politikus nagyobb fokú toleranciát volt köteles tanúsítani a reá vonatkozó kritikával szemben.⁶²

Azonban a védettség nem terjed ki a ténybeli alappal egyáltalán nem rendelkező, sértő véleményekre. Egy történész egyesület elnökéről és egyetemi tanárról tett azon állítás, hogy egyetemi tanári kinevezését és történészi karrierjét annak köszönhette, hogy korábban együttműködött a szovjet titkosszolgálattal, a KGB-vel, nem részesülhetett védelemben. Az, hogy egy személy együttműködött a KGB-vel, nem csupán spekuláció, hanem történelmi tény, amely megfelelő bizonyítékokkal alátámasztható, ezért az egyértelműen tényállításnak minősül. A Bíróság elvi megállapítása szerint egy személy politikusi vagy más közszereplői státusza még nem szünteti meg annak szükségességét, hogy a jóhírnevet sértő kijelentések elegendő ténybeli alappal rendelkezzenek, akkor is, ha azokat értékítéletnek, nem pedig tényállításnak kell tekinteni. Mivel nem volt jele annak, hogy a kérelmező együttműködött a szovjet titkosszolgálattal, nem állt meg a sajtótermékeknek általában megengedett „provokációra” vagy „túlzásra” hivatkozása sem. Az ügyben a valóságot hamis színben tüntették fel, a kijelentéseknek nem volt ténybeli alapja, azok pusztán a szerző spekulációi voltak, és túllépték az elfogadható kritika határait.⁶³

Jelentős különbség van a közszereplők és a nem közszereplők védettsége tekintetében a régmúlt eseményeinek felelevenítésével kapcsolatban is. A Bíróság legújabb gyakorlatában az elfeledtetéshez való jogot nem tekinti abszolútnak, mégis elismeri, hogy az időmúlásra tekintettel lehetővé kell tenni az egyéneknek, hogy újjáépítsék életüket anélkül, hogy a nyilvánosság tagjai szembesülnének múltbeli hibáikkal.⁶⁴ Kérdéses azonban, hogy ha egy ügy körülményei között jelen van a közügyhöz kapcsolódás, és az információ közszereplőre vonatkozik, milyen mértékben csökken a szólásszabadsággal szembeni védelem. Az EJEB a 10. cikk esetjogában más jogokkal kapcsolatban is fontolóra veszi az azok elsőbbsége melletti érveket.⁶⁵ A magánélet 8. cikk általi védettsége meg-

⁶² Tuşalp v. Turkey, no. 32131/08., 41617/08., 2012. május 21-i ítélet, 44–45. bek.

⁶³ Petrenco ítélet 65–66. bek.

⁶⁴ Bálint János – Lendvai Gergely Ferenc: Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete az Hurbain kontra Belgium ügyben. *Jogesetek Magyarázata*, 2023/4. (Hurbain v. Belgium, no. 57292/16., 2023. július 4-i ítélet, 149–157. bek.)

⁶⁵ Például Mediengruppe Österreich GmbH v. Austria, no. 37713/18., 2022. április 26-i ítélet. Ebben az ügyben megtiltották a médiának egy olyan fénykép közzétételét egy volt elítéltről, amelynek felirata szerint az ábrázolt személy elítélt neonáci. Az érintett letöltötte büntetését, és 16 évvel azelőtt szabadult, hogy a sajtószerv közzétett egy cikket egy osztrák elnökjelölt-

előzi a szólásszabadság érvényesülését, ha a magánjellegű információ közzétételének célja pusztán a közönség kíváncsiságának kielégítése, de ilyenkor is elengedhetetlen feltétel, hogy az ügy ne kapcsolódjon valamilyen társadalmi vitához.⁶⁶ Ennek megfelelően egy politikus korábbi büntetőjogi elítélése olyan kérdés, amely más nyilvános viselkedésével együtt releváns tényező lehet annak értékelésekor, hogy alkalmas-e politikai funkciók gyakorlására.⁶⁷

A magas rangú tisztviselők személyes erkölcsi integritása szigorú nyilvános vizsgálat alá eshet egy demokratikus társadalomban. Ezért a legmagasabb rangú tisztségviselőknek – akiket politikai eljárásban választanak meg – el kell fogadniuk, hogy a korábbi állami feladatuk és politikai tevékenységük továbbra is folyamatos nyilvános vizsgálatnak van kitéve. Ha a közlés nem a szóban forgó személy magánéletét, hanem a múltbeli közéleti viselkedését érinti, ami bizonyos mértékig kapcsolódik a jelenlegi helyzetéhez, a reá vonatkozó közlésekkel szemben nagyobb toleranciára köteles.⁶⁸

4. A hírnévrontással kapcsolatos magyar bírósági gyakorlat

4.1. Általános jellemzők

A magyar Polgári törvénykönyv⁶⁹ jogvédelmet biztosít az érintettnek a valótlan tényekkel, illetve a valótlan és sértő tényekkel szemben, míg az alkotmányos szempontrendszerben kiemelt szerepe van annak a tényezőnek, hogy közügyekben a valótlan tények közzétételének ne legyenek túlságosan súlyos jogi következményei, azok alkalmazása mellett is biztosított legyen a véleménynyilvánítás és a sajtó szabadsága. Az Alkotmánybíróság véleménynyilvánítás tárgyú ügyekben jellemzően szem előtt tartja az EJEB által kidolgozott szempontrendszert, annak precedenseit és a bennük foglalt elvi megállapításokat. Az alkotmánybírósági iránymutatás lényegében párhuzamos az EJEB gyakorlatával, és abban kiemelt szerepe van a 10. cikk által védett jog szabad gyakorlását elősegítő értelmezésnek.

ről a folyamatban lévő elnökválasztás idején, amely egy régi fényképet is tartalmazott órára, jobboldali politikusok között.

⁶⁶ Ismayilova ítélet; Armoniené ítélet; Dupate ítélet.

⁶⁷ Schwabe v. Austria, no. 13704/88., 1992. augusztus 28-i ítélet, 32. bek. (a továbbiakban: Schwabe ítélet).

⁶⁸ Ungváry és Irodalom Kft. ítélet 64. bek.

⁶⁹ Ptk. 2:45. § (2) bek. és 2:44. §.

A jelenleg érvényesülő szempont szerint még az alkotmányos értékkel egyébként nem bíró, utóbb hamisnak bizonyult tények esetében is indokolt, hogy a jogi felelősségre vonás során a felróhatóság és az esetleges joghátrányok mértékének meghatározásakor figyelembe vegyék a közéleti viták minél szabadabb folyásának érdekét.⁷⁰ Ez mind a büntető-, mind a polgári perekben irányadó. Emellett érvényesül az a szempont is, ami szerint „a közügyeket érintő, ámde hamisnak bizonyult tényállításokat már csak abban az esetben oltalmazza a vélemény szabadság, ha a tényt állító vagy híresztelő jóhiszemű volt.”⁷¹ E követelményeknek a felróhatóság és a joghátrányok megállapításánál kell érvényesülniük. A valótlan tényállítások alkotmányjogi védettsége a választási kampányidőszakkal összefüggő ügyekben és a politikusok egymás közötti politikai vitájában érvényesül a legerősebben, ideértve az országgyűlést, az önkormányzati ülést és mindazokat a nyilvános tereket, amiken a politikai vita zajlik.

A közlések értékelésének jelentős eleme a tényeknek a véleményektől (értékítéletektől) való elválasztása. Ennek ugyanaz a jelentősége, mint a Lings- és az Oberschlick-ügyekben kifejtett elvnek: a vélemények bizonyítása nem követelhető meg, mert az nem lehetséges.⁷² Az elhatárolás olyan szempontokkal is kiegészül, amelyek már a tényként, vagy értékítéletként minősítés folyamatában is determinálják a bíróság végkövetkeztetését a jogsértés megállapíthatósága tekintetében. Ennek eredményeként az értékelési szempontok az alkotmányjogi relevanciájú ügyekben a polgári jogi hírnévrontás két leglényegesebb elemét, a tény valótlanágát és sértő voltát is relativizálják. A valótlan tényeket a közlés egészére hivatkozva más értékelési tartományba helyezik, ezért azok bizonyos feltételek között jelentéktelenné válnak, a sértő jellegre vonatkozó tűrésűszöböt pedig jelentősen megemelik.

A viszonyítás további elemeként az Alkotmánybíróság szempontrendszere meghatározott témákban vélelmeket állít fel, ennek eredményeként előfordulhat, hogy egy – más körülmények között nyilvánvalóan tényközlésnek minősülő – kijelentést értékítéletként kell azonosítani. Tipikusan ilyen elv, hogy politikai vitákban (különösen választási kampány során) a tényállításokra vonatkozó, a jogszerűtlenség megállapíthatósága tekintetében megengedőbb teszt alkalmazására csak szűk körben van lehetőség, vagyis a tényállítás alkotmányjogi fo-

⁷⁰ 7/2014. (III. 7.) AB határozat, Indokolás [50] bek.

⁷¹ 13/2014. (IV. 18.) AB határozat, Indokolás [31] bek.

⁷² Koltay (2019b) i. m. 377–378.

galmát megszorítóan kell értelmezni. Ezt az Alkotmánybíróság később a jogi értelemben vett kampányidőszak tartamán túlra is kiterjesztette.⁷³

A magyar bírósági gyakorlat következetesen érvényesíti, hogy valamely tény közlése is kifejezhet személyes véleményt, tényközlések nélkül a véleményformálás is ellehetetlenülne,⁷⁴ és a véleménynyilvánítás tárgyú ügyekben a tényállítások alkotmányjogi fogalmát megszorítóan kell értelmezni.⁷⁵ A közügyek legbensőbb részéhez tartozó politikai vitákban megfogalmazott tényállítások nem értékelhetők a bizonyíthatósági teszt köznapi értelemben vett automatikus alkalmazásával, azaz nem lehet kizárólag a vizsgált kijelentés szó szerinti tartalmának értelmezésére szorítkozni – a közügyek intenzív vitájában résztvevők jogi felelősségre vonásához nem elegendő annak kimutatása, hogy a vizsgált megszólalás bizonyos elemei ténylegesen megcáfolhatók.⁷⁶

4.2. A közszereplők közügyben érintettsége

A közügyhöz kapcsolódó közlések kategóriájában elsősorban a közügyben érintettségnek, és nem az érintett személy státuszának van jelentősége. A bíróságok a véleménynyilvánítás határait tágnak tekintik, és a státuszban való különbséget a tűrési kötelezettség korlátozottságánál értékelik, súlyozva az adott ügy körülményeit. Amikor az értékelendő véleménynyilvánítás a közügyek vitájához tartozik, akkor a szólásszabadság alkotmányos szempontjai felerősödnek, és a véleménynyilvánítással érintettek személyiségvédelme mindenképp – az önkéntes közszereplésre utaló tényezők lététől függetlenül – korlátozottabbá válik. Ez egyébként teljesen azonos az EJEB által alkalmazott állandó értékelési szemponttal, ami szerint a nyilvános térbe való belépés megemeli a személy tűrési kötelezettségét, és a politikai színtérre lépés szükségszerű következménye, hogy az érintettnek számolnia kell azzal, hogy minden cselekedeteit potenciálisan közfigyelem övezi.⁷⁷

A bíróságok a véleménynyilvánítás tárgyú perekben elsőként arról foglalnak állást, hogy az adott közlés a közügyek megvitatásához kapcsolódott-e. Ha megállapítják, hogy azt közügyben tették, megvizsgálják, hogy az érintettek az eset

⁷³ 3107/2018. (IV. 9.) AB határozat, Indokolás [37] bek.

⁷⁴ 7/2014. (III. 7.) AB határozat.

⁷⁵ 107/2018. (IV. 9.) AB határozat.

⁷⁶ 3240/2019. (X. 17.) AB határozat.

⁷⁷ A legutóbbi példák közül *Genner v. Austria*, no. 55495/08., 2016. június 6-i ítélet, 35. bek.

körülményeinek fényében közszereplőnek minősülnek-e. Ezt a tények és a vélemények elhatárolása követi. A bizonyíthatósági tesztet – az Alkotmánybíróság iránymutatása szerint – bizonyos esetekben „megengedőbben” alkalmazzák.

A közügyben érintett közszereplők hírnévvédelmének megítélésénél az alkotmányos szempontok szerinti, megengedőbb értelmezés kívánalmát az ítélkezési gyakorlat nem teljesen egységesen érvényesíti, bár kétségtelenül a megengedőbb irányba halad. A bírói gyakorlat attól a jellegadó szemponttól, hogy a tény valós volta bizonyítható, nem szakadt el. Ha az eset összes körülményét értékelve a bíróság arra következtet, hogy a vitatott közlés tényállítás, akkor valószínűbb, hogy megállapítja a jogi felelősséget, kivéve, ha a tényt állító személy nem tudott annak valótlanságáról, és kellő körültekintéssel járt el. A közügy tárgyú és közszereplőre vonatkozó valótlán közlések összességében, az Alkotmánybíróság elvárásaihoz képest, egyelőre kisebb védettséget élveznek, azonban a tényállításokat is tartalmazó értékítéletek és az értékítélettel terhelt tényállítások megkülönböztetésének gyakorlata változik. A tényálláskötött jogi következtetés bináris logikájú, az ilyen tartalmak is vagy tényközlésnek, vagy értékítéletnek minősíthetők, köztes megállapítás nem tehető. A megengedőbb szempontrendszer eredményeként a bíróságok egyre kevesebb kifogásolt tartalmat tekintenek értékítéletet magában foglaló tényközlésnek, és egyre többet tényállítást is magában foglaló értékítéletnek. Ebben nagy szerepet játszik az ügy tágabb összefüggéseinek mérlegelése, az előzményeinek és a következményeinek feltárása és értékelése is.

A közügyben érintett közszereplők hírnévvédelmét illető magyar ítélkezési gyakorlat sokat változott a strasbourgi bírósági és a magyar alkotmánybírósági esetjog ismeretében. Mára jelentősen eltávolodott attól az értelmezéstől, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága csak a bírálat, a jellemzés és a nézet szabadságát foglalja magában, de az alkotmányos védelem nem vonatkozik a tények meghamisítására, valamint hogy a közéleti szereplő sem kötelezhető valótlán és sértő tényállítások eltűrésére. A bíróságok a korábbiakhoz képest nagyobb figyelmet szentelnek a közlő jóhiszeműségének, az általa tanúsított gondosságnak. Közéleti vitával, közérdeklődésre számot tartó ügygel összefüggően még a valótlán tényállítás is csak akkor vonhat maga után polgári jogi szankciókat, ha az a tények szándékos meghamisításának minősül, illetve a közlő nem tanúsította a foglalkozására tekintettel általában elvárható gondosságot. Az EJEB ítélkezési gyakorlata, ami szerint a szólásszabadság korlátozását közérdekű kérdésekben megszorítóan kell értelmezni,⁷⁸ teljes mértékben érvényesül. A maga-

⁷⁸ Például Kośc v. Poland, no. 34598/12., 2017. szeptember 1-jei ítélet, 38. bek.

sabb szintű védelem nemcsak a véleményeket, értékítéleteket illeti meg, hanem bizonyos esetekben a valótlan tényállításokat is. A tényállításokkal kapcsolatban is erőteljesebben kell érvényesíteni a közügyek szabad és nyílt megvitatásának érdekét, és abba kisebb, jóhiszemű pontatlan tényállítások is beletartoznak. Ugyanez a követelmény érvényesül a Bíróság ítélkezési gyakorlatában a ténybeli pontatlanságokkal kapcsolatos toleranciát illetően.⁷⁹

A bíróságok ennek alapján jelentős számú ügyben tekintik szélesebb körben védettnek a közügyi megszólalás körében tett valótlan tényállítást. Megállapítják például, hogy a politikai tevékenység motivációját, finanszírozottságát, az antikorrupciós tevékenység hitelességét érintő kijelentésekkel kapcsolatban az érintettet igen magas fokú tűrési kötelezettség terheli. A hamis tényállítások önmagukban nem állnak alkotmányos védelem alatt, de az ügy körülményei miatt előfordulhat, hogy védettséget élveznek. A tényállítások védelmi köre szűkebb, a valótlan és sértő közlés esetén a felelősség szempontjából jelentősége van a közlő jóhiszeműségének is. A jóhiszeműség kapcsán pedig azt kell értékelni, hogy a közlő tudta-e, vagy foglalkozására tekintettel tudnia kellett-e, hogy az általa közölt tény valótlan.

Ettől függetlenül az a gondolat, hogy a tudottan valótlan tényközlés nem védett, továbbra is jelen van az ítélkezésben. Ennek a bíróságok által kiemelt indoka általában az, hogy demokratikus közvélemény csak valós információk alapján kibontakozó közéleti vitában alakulhat ki. Az alperes nem hivatkozhat személyiségi jogsértés alóli mentesülése alapjaként társadalmi, politikai vitára akkor, ha a vita indításaként valótlan tényt közölt, mert a társadalomnak nem fűződhet érdeke ahhoz, hogy valótlan tények, bizonyítást nem nyert adatok alapján folytasson le társadalmi-politikai vitát. Álhírek vitatása nem lehet közéleti diskurzus tárgya, a széles körű tájékoztatáshoz fűződő érdek jogi elismerése nem terjed ki az ártó szándékkal közzétett, valótlan híresztelésekre, amelyek nem mozdítják előre a közügyek eldöntését, ahhoz nem járulnak hozzá releváns információval. Emiatt a közszereplésnek kizárólag a véleménynyilvánítás jogsértő volta megítélésénél lehetne jelentősége, azonban valótlan tényállításokat vagy a való tényeket hamis színben feltüntető közléseket közszereplőként sem kell eltűnni.

A közügyben érintett eseti közszereplők tűrési kötelezettsége szerepük jelentőségétől függően alakul, a velük szemben alkalmazható tűrési küszöbről pedig a bíróságoknak mindig az ügy összes körülménye alapján kell állást foglalniuk. Az Alkotmánybíróság által kialakított értelmezési gyakorlat szerint a polgári

⁷⁹ Axel Springer SE v. Germany, no. 8964/18., 2023. január 17-i ítélet, 41. bek.

per alapjául szolgáló tényállásnak a közügyhöz kapcsolódó jellege más dimenzióba helyezi az ügy körülményeinek értékelését. Az érintett személyek – akár önszántukból, akár akaratuk ellenére – bizonyos ideig elnyerik a nyilvánosság figyelmét, és ennek során a véleményalkotással szembeni tűrés kötelezettségük mértéke is megnő. A nem közszereplőknek a közügyben érintettségük miatt a nyilvánosság látószögébe kerülése leggyakrabban a sajtó közreműködésének eredménye. A sajtó pedig – helyzettől függően – felveti, tárgyalja és maga is alakítani kívánja a társadalmi diskurzus tematikáját.

A társadalmat élénken foglalkoztató – nem ritkán politikai színezetű – kérdésekben a sajtó gyakran helyezi magát tényfeltáró szerepbe. Az ennek során megjelenő, tipikusan véleménycikknek tartható újságírói műfaj számos közembert és a nyilvánosság előtt ismeretlen személyt von be a közügyről folyó társadalmi vitába. Az érintettek – szerepük jelentőségétől függően – kisebb-nagyobb részben tűrni kötelesek az ilyen megnyilvánulásokat, a velük szemben alkalmazható tűrés küszöbről pedig mindig az ügy összes körülménye alapján kell állást foglalni. Az úgynevezett oknyomozó riport megítélése egyebekben úgy alakul, hogy az abban megjelenő tartalom nem sért személyiségi jogot, ha az újság az általa elérhető valamennyi releváns információt közölte, eleget tett a kiegyensúlyozott tájékoztatás követelményének, és kellő gondossággal járt el, de a közlés hamisságát ennek ellenére nem ismerhette fel.

A közszereplő nyilatkozatát továbbközvetítő sajtó esetében értelmezési elv, hogy a nyilatkozat eredeti jelentéstartalmának teljes mértékű eltorzítása nem lehet a véleménynyilvánítás alapja. Az e körbe nem tartozó, több lehetséges értelmezés közül bármelyik megengedett, és ezek magukban foglalhatnak akár valótlan tényállításokat is. Bár a tudatosan tett valótlan tényállítás nem védett, a jóhiszeműségnek, az elvárható szakmai gondosság tanúsításának nagy jelentősége van a jogsértés megállapítása szempontjából. Ugyanakkor a közügyekre vonatkozó, közszereplőkkel, politikusokkal, közhatalmat gyakorló személyekkel kapcsolatos információkat felkutató személyek kiemelt felelősséggel tartoznak azért is, hogy ne vezessék félre az olvasóközönséget, a való tényeket ne tüntessék fel hamis színben. A bíróság az alkotmányos védelem határait aszerint tartja meghúzhatónak az utóbb hamisnak bizonyult tényállítások tekintetében, hogy a sajtószerv tudta-e, hogy a közlés valótlan, illetve elmulasztotta-e a foglalkozása körében elvárható körültekintést. Egy közszolgálati orgánumtól elvárható, hogy jelentős súlyú állítások esetén az információkat objektíven, kritikával kezelje, több forrásból is megkísérelje ellenőrizni, vagy legalább az érintettet nyilatkoztassa, illetve a témával kapcsolatos publikált nyilatkozatát figyelembe vegye, valamint hogy a létező álláspontokat bemutassa. A sajtószerv

eljárásával kapcsolatos mérce szerint be kell tartani a szakmai szabályokat, és a tevékenység során a tőle elvárható gondossággal kell eljárni. Ha valaki a más sajtószervtől származó értesülés továbbadása során a tőle elvárható gondossággal jár el, az a felelősség alóli mentesüléséhez vezethet.

5. Az Emberi Jogok Európai Bírósága ítéletének kritikája

Nem kétséges, hogy az ügyben érintett Áder Magyarország legmagasabb rangú közbizalmi tiszttségét töltötte be, ezért kiemelt közszereplőnek kell tekinteni. A nemzeti bíróságok és az EJEB is egyhangúan megállapították, hogy a véleménynyilvánítással szemben a köztársasági elnök magas fokú tolerancia tanúsítására köteles. Abban a kérdésben viszont, hogy az általa sérelmezett valótlan tényállítást is túrnie kell-e, a nemzeti bíróságok nemlegesesen foglaltak állást. Ennek oka alapvetően az volt, hogy az ügy körülményeinek vizsgálata alapján nem tartották a kijelentést a közügyek vitájába tartozónak, ezért az általa kért személyiségvédelem szintje is magasabb volt. Mint említettük, a magyar bíróságok ezt a konkrét helyzet elemzése, és nem a kijelentések közügyhöz tartozása alapján döntötték el, amivel talán közelebb jártak a közlés reális értékeléséhez, mint az EJEB.

5.1. A közérdekű üggyhöz kapcsolódás értékelése

Az ítélet általános alapvetéseinél az esetjogból felhívott ügyek többségében a közérdekhez kapcsolódás nem igényelt különösebb okfejtést sem a nemzeti bíróságok, sem az EJEB részéről. Az örmény nép által elszenvedett mérszárlások és deportálások népiirtásnak minősítése, illetve annak nyilvános tagadása,⁸⁰ az igazságszolgáltatás működésének visszásságai,⁸¹ a Monaco uralkodói státuszára várományos leszármazói ág feltárása,⁸² és a közpénzek elköltésének átláthatósága⁸³ egyértelműen a közérdekű témák kategóriájába sorolhatók. Azonban a jelen ügyben az EJEB – az előbbi, kétségtelenül fontos társadalmi témáktól némileg eltávolodva – azt állapította meg, hogy a köztársasági elnök katonai

⁸⁰ Perinçek ítélet.

⁸¹ Morice ítélet; Pedersen and Baadsgaard ítélet.

⁸² Couderc and Hachette Filipacchi Associés ítélet.

⁸³ Timpul Info-Magazine and Anghel ítélet.

szolgálata során tanúsított magatartására vonatkozó információk politikai jelentőséggel bírnak, és ez felkelthette a közérdeklődést az elnök „felelősségteljesége” iránt. A megállapítás egyáltalán nem tekinthető evidensnek, az a logikai kapcsolat pedig, amit a Bíróság a huszonéves Áder sorkatonaként tanúsított, egyszeri (nem bebizonyosodott) viselkedése és az évtizedekkel későbbi hivatásgyakorlása között felállított, érezhetően erőltetett.

A közvéleményt természetesen érdekli a politikusok magánélete, ami azon a feltételezésen alapul, hogy a magánélet védettebb szférájában mindenki, így egy politikus is hajlamos közvetlenebb, ezért őszintébb, önazonosabb viselkedésre. Ebből pedig következtetni lehet akár az érintett személy hitelességére is. Meglehetősen kétségesnek tűnik, hogy egy 36 évvel korábbi esemény során tanúsított viselkedésből bármilyen releváns információ nyerhető az illető politikus személyiségéről, figyelemmel arra is, hogy mára e személyiség kiteljesedésének alapvető társadalmi és egzisztenciális jellemzői gyökeresen megváltoztak. A Bíróság mégis úgy foglalt állást, hogy a közel négy évtizeddel korábbi történetnek a jelentős időmúlás ellenére is befolyása lehet a jelenkor eseményeire, vagyis az ilyen – erősen elméleti és közvetett – összefüggés tekintetében nincs helye sem a realitás, sem a validitás szempontjának. A közérdek ugyanis – a Bíróság saját felfogásában – olyan ügyeket foglal magában, amelyek vitákat válthatnak ki, vagy fontos társadalmi kérdéseket érintenek, vagyis amelyeknél az értékességet maga a közösségi gondolatcsere, a társadalmi diskurzus adja hozzá a témához.

Az ítéletből látványosan hiányzik az az egyértelmű magyarázat, ami a megszólalást a közügyek kategóriájához sorolhatóvá teszi, nem szerepel benne a szóban forgó közügy meghatározása. A Bíróság egyfelől hangsúlyozta, hogy az elnök személyes felelősségérzete és felelősségvállalása iránti (általa a közvélemény részéről feltételezett) érdeklődésnek politikai jelentősége van. Ebből az következne, hogy a politikusok személyes hitelességének kérdése miatt minősítette a történetet közügyben megszólalásnak. Másfelől a Bíróság azt emelte ki, hogy a közlésnek aktuális esemény, a kormányellenes médiakampány szolgált háttérül, és ebből következtetett arra, hogy a kifogásolt nyilatkozat a „megfelelő összefüggésben” közügyben való megszólalás volt.⁸⁴ Annak azonban egyáltalán nem tulajdonított jelentőséget, hogy az ügyben szó sem volt médiakampányról, az általa „megfelelő összefüggésként” leírt esemény, a megszólalás apropója egy ellenzéki aktivistákkal szolidaritást vállaló blogger magánkezde-

⁸⁴ Index.hu ítélet 35. bek.

ményezése volt, aki Facebook-felhívással kívánt reagálni egy általa támadás-ként értékelt helyzetre.

A kezdeményezés nem váltott ki általános vitát, más publikációk és kommentátorok sem foglalkoztak vele, egyedül a kérelmező kapta fel, és annak számára legérdekesebb részére, a köztársasági elnökről szóló történetre építette fel a cikkét. A kifejezetten bulvárjellegű írás a közönség pletykaéhségére épített. Kétségtelenül megadta a hír forrását, és megemlíttette annak előzményeit, de egyetlen más személy történetét sem tartotta megosztásra érdemesnek, kizárólag a köztársasági elnökről szóló visszaemlékezésre fókuszált, tehát sem komplex, sem pontos bemutatásra nem törekedett. A szóban forgó Facebook-felhívás egyebekben a sajtó jóhiszemű eljárásával kapcsolatos jogi aggályokat is felvet, mivel az újság olyan tartalmat közvetített tovább mindenféle tényellenőrzés nélkül, amely a célközönséget a jogsértésekről szóló beszámolók megosztására, lényegében a saját vagy mások személyének tudatos lejáratására buzdította.

A közérdekű vitához való hozzájárulás értékelését a Bíróság számonkérte a nemzeti bíróságokon („nem vettek figyelembe olyan megfontolásokat, amelyek a cikknek a közérdekű ügyek vitájához való hozzájárulásokra vonatkoztak”⁸⁵), de maga is adós maradt ezekkel az érvekkel. A magyar felsőbbbíróságok egyébként azért nem vették figyelembe a közérdekhez kapcsolódásra vonatkozó megfontolásokat, mert egyhangúan arra következtettek, hogy a sérelmes kijelentések nem minősülnek közügyben megszólalásnak, mivel a megszólalás nem az elnök közfeladatának ellátásához kapcsolódott, nem nyilvános szereplésére vagy magatartására vonatkozott. Ebből következően a közérdekhez kapcsolódást nem az eset körülményeitől elszakadva, elméleti szinten, hanem a cikk konkrét tartalma alapján vizsgálták meg, és arra következtettek, hogy annak nem volt a közérdekhez köthető eleme. Ennél tágabb összefüggésbe helyezés kiszolgáltatottá tenné a peres feleket olyan bizonytalan körülményeknek, amelyekre a per megindításakor egyáltalán nem kell számítaniuk.⁸⁶ Nyilvánvaló, hogy valamely megszólalás közérdekű jellegének megállapítása nem igényelhet különösebb megfontolást, mivel e tekintetben bizonyításnak nincs helye, a minősítést a rendelkezésre álló általános ismeretek alapján kell elvégeznie a bíróságoknak. A közügy meghatározása tehát egyértelmű kell legyen, és a közlés közügyhöz kapcsolódása sem lehet homályos, közvetett vagy további értelmezést igénylő, ezáltal bizonytalan. A Bíróság nemcsak a közügy megha-

⁸⁵ Uo. 36. bek.

⁸⁶ A kitágított kontextus követelményének veszélyére vonatkozó, hasonló megközelítésre ld. Koltay (2019b) i. m. 383.

tározását, hanem a közlés kapcsolódását sem tisztázta, így döntését lényegében indokolatlanul alapította a közügyben érvényesülő szólásszabadság mércéi melletti vélelemre.

A Bíróság másfelől elismerte, hogy a nemzeti bíróságok rágalmozó kijelentésként értékelték a támadott közlést, tehát az állítások hamisak voltak. Általános alapvetés, hogy a közérdekre vonatkozó vagy a nyilvános vitához hozzájáruló közléseket az EJEE 10. cikke magas szinten védi, mivel egy demokratikus társadalom koncepciójának lényege a politikai vita szabadsága, a közérdekű kérdésekről folyó szabad és nyílt vita biztosítása. Azonban a Bíróság szerint a véleménynyilvánítás szabadságának védelme nem terjed ki a tudatosan hamis tényállításra, mert az ilyen közlés túllépi a megengedett kritika határát.⁸⁷ Ezért arra a kérdésre, hogy a közlés mivel járult hozzá a közügyekről folytatott vitához, még nehezebb válaszolni. A közérdekű ügyekről folyó vitához való hozzájárulás hamis tényállításoknál fogalmilag kizárt, és ezt a körülményt a Bíróság azzal kerülte meg, hogy a hozzájárulást nem annak eredménye, hanem – a nemzeti bíróságokkal szemben – pusztán elvi lehetősége felől értékelte. Az ítélet 34. bekezdésében úgy foglalt állást, hogy az információ *felkelthette volna* a közvélemény figyelmét az elnök felelősségteljeségével kapcsolatban. Ez elegendő indokul szolgált a hír tálalásához, függetlenül attól, hogy a történet valótlan és sértő volt az elnök személyes reputációjára nézve, továbbá egyetlen peradat sem utalt arra, hogy az elnök felelősségteljes magatartása a cikk alapján bárkit foglalkoztatott volna. Azt a lehetőséget pedig, hogy a Bíróság az előbbi, hipotetikus megfontolással éljen, az a körülmény teremtette meg, hogy az információ nem tartozott a szigorúan vett magánélet szférájába (például nem volt szexuális jellegű vagy egészségi állapotot érintő).

A Bíróság által más ügyben kifejtettek szerint az elfogadható kritika határai még tágabbak, ha a kritika politikusra irányul. Azonban a véleménynyilvánítási jog határainál azt is figyelembe kell venni, hogy a kifogásolt kifejezés az egyén magánéletét, vagy hivatalos minőségében tanúsított viselkedését érinti-e.⁸⁸ Ebben a kérdésben a magyar bíróságok nézetünk szerint helyes álláspontot foglaltak el, és annak – következetesen eljárva – jelentőséget is tulajdonítottak. Figyelemre méltó körülmény, hogy a Bíróság valójában nem végezte el – legalábbis teljeskörűen – a maga által korábban felállított érdek-kiegyensúlyozási tesztet az EJEE 8. cikke által védett magánélet védelméhez fűződő és a 10. cikkben biztosított jog között. A döntés indokolásában ugyan megjelent a köz-

⁸⁷ Nilsen and Johnsen v. Norway, no. 23118/93., 1999. november 25-i ítélet, 49. bek.

⁸⁸ Lepojić v. Serbia, no. 13909/05., 2008. március 31-i ítélet, 75. bek.

érdek, a politikus érintett státusza, a közérdekű kérdésről szóló vitához való hozzájárulás, a kijelentések minősítése, az eset konkrét körülményei és a kiszabott szankció rövid elemzése, de a 10. cikk megsértésének perspektívájából a 8. cikkben garantált védelemhez való joggal történő összevetés elmaradt. A Bíróság érintőlegesen sem foglalkozott a jóhírnév védelmére vonatkozó szempontokkal, holott más, hasonló tényállású ügyekben ezt megtette. A Ruusunen-ügyben a finn bíróság elítélte a miniszterelnökkel korábban titkos viszonyt folytató szerzőt a kapcsolatról szóló könyv megjelentetéséért a személyes szférába tartozó információk közzétételével történő megsértése miatt, és pénzbírságot szabott ki rá.⁸⁹ A bíróság szerint a könyv intim részleteivel szükségtelenül megsértette a volt kormányfő védett magánszférájának lényegi elemét. A kérelmezőnek joga van saját magánéletéről írni, de egy másik ember magánélete intim részleteinek közzétételéhez mindig szükséges annak beleegyezése. A miniszterelnök politikai funkciójának, állami pozíciójának e tekintetben nincs jelentősége.

A Bíróság egyetértett a nemzeti bíróság ítéletével, és kinyilvánította, hogy a jóhírnév vagy mások jogainak védelme érdekében a véleménynyilvánítás szabadságába történő beavatkozás szükségességének vizsgálata során a Bíróság közelmúltban megfogalmazott elveit kell alkalmazni. A véleménynyilvánítás szabadságának a magánélethez való joggal való összevetésekor figyelembe kell venni, hogy mennyiben járul hozzá a közlés a közérdekű vitához, mennyire ismert az érintett személy, mi a riport témája, milyen az érintett személy korábbi magatartása, milyen az információ megszerzésének módja és annak hitelessége, a közzététel tartalma, formája és következményei, valamint a kiszabott szankció súlyossága. A Bíróság szerint a sértett a könyv megjelenésekor közszereplő volt, ezért egy magánszemélynél nagyobb mértékben kellett elviselnie a közvélemény ellenőrzését – ami negatív hatással lehet a becsületére és jó hírnevére. A könyv a kérelmező magánéletére helyezte a hangsúlyt, de közérdeklődésre számot tartó elemeket is tartalmazott. A könyv megjelentetése ezért abból a szempontból indokolt volt, hogy a közvéleménynek joga van az információhoz a közérdeklődésre számot tartó témákban. A Bíróság figyelembe vette a kérelmezőre kiszabott szankció súlyosságát is, ami csupán 300 euró pénzbírság volt, és

⁸⁹ Ruusunen v. Finland, no. 73579/10., 2014. április 14-i ítélet.

a kérelmező nem lett büntetett előéletű, ezért a szankciót észszerűnek találta.⁹⁰ Hasonló mérlegelést végzett más ügyekben is.⁹¹

Egyesek a Bíróság gyakorlatát azért tartják következetlennek, mert azokban az esetekben, amikben a rágalmozó állítások egyértelműen a közjogi személyek szakmai működésére vonatkoznak,⁹² a Bíróság a Morice-ügyben hozott ítélethez hasonlóan kevésbé hajlandó a 8. és a 10. cikk szerinti jogok mérlegelési tesztjének kereteit használni. Homályosnak tartják azt a gyakorlatot, hogy a Bíróság a Nagykamara 2012. február 7-i, a von Hannover- és az Axel Springer-ügyben hozott ítéletei után, néha az előre meghatározott öt-hat kritérium szerinti értékelést végzi, míg a beavatkozást más esetekben kizárólag az EJEE 10. cikkének szemszögéből elemzi, más kritériumokat alkalmazva, és tovább szűkítve az alperes állam nemzeti hatóságainak mozgásterét.⁹³

5.2. A rágalmozó (valótlan) tények értékelése

A Bíróság maga is tényállításoknak tartotta a sérelmezett kijelentéseket, és elfogadta, hogy azok valótlanok. Ezért kifejezetten okszerűtlenül (szükségtelenül) hívta fel a tolerancia határaival kapcsolatos gyakorlatának azt az elemét, hogy az érintettet nem terhelte a ténybeli pontatlanságok eltérésének kötelezettsége. Az ugyanis arra vonatkozik, hogy az újságírói szabadság magában foglalja egy bizonyos fokú túlzás igénybevitelének lehetőségét vagy akár a provokációt is.⁹⁴ Azonban a ténybeli pontatlanság (más szóval a lényegtelen ténybeli tévedés) és a közlés szempontjából lényeges valótlan tény nem azonos megítélésű, és nem is azonos fokú közjogi védettséget élveznek. Ennek a Bíróság semmilyen jelentőséget nem tulajdonított, így a saját gyakorlatával kapcsolatban is következetlen volt. Ezek után nyitott kérdés, hogy a valótlanosság hogyan lehet értékelhető bizonyos mértékű provokációként vagy túlzásként, tekintettel arra, hogy az ittas lövöldözésről tett rágalmozó állításnak semmilyen ténybeli alapja nem volt.

⁹⁰ Uo., 42–43., 47., 49., 53. bek.

⁹¹ Pfeifer v. Austria, no., 12556/03., 2008. február 15-i ítélet; Saaristo and Others v. Finland, no. 184/06., 2011. január 12-i ítélet.

⁹² Karakó ítélet; Polanco Torres and Movilla Polanco v. Spain, no. 34147/06., 2011. február 21-i ítélet; Pipi v. Turkey, no. 4020/03., 2009. május 12-i ítélet; Ümit Bilgiç v. Turkey, no. 22398/05., 3012. szeptember 3-i ítélet.

⁹³ Inger Hoedt-Rasmussen – Dirk Voorhoof: A Great Victory for the Overall Profession of Lawyers. *Strasbourg Observers*, 2015. május 6. <https://strasbourgobservers.com/2015/05/06/a-great-victory-for-the-overall-profession-of-lawyers/>

⁹⁴ Dichand and Others v. Austria, no. 29271/95., 2022. február 26-i ítélet, 40–41. bek.

A „hazudni még egy közszereplő kárára sem szabad”⁹⁵ megállapítás volt a tanulása annak az ügynek, amiben a Bíróság az egyértelműen hamisnak tekintett információval kapcsolatban kinyilvánította, hogy az ilyen tényállítást nem lehet megengedhető „túlzásként” vagy „provokációként” felfogni.⁹⁶ A Flux-ügyben pedig a Bíróság éppen azt az értelmezést fejtette ki,⁹⁷ hogy a véleménynyilvánítás szabadsága nem adhat egy újságnak abszolút jogot arra, hogy felelőtlen módon eljárva, ténybeli alap hiányában, bűncselekményekkel vádoljon meg személyeket anélkül, hogy lehetőséget kínálna azok cáfolatára. Az ítéletben foglaltak szerint az információ nyilvánossággal való közléséhez fűződő jognak vannak határai, és egyensúlyt kell teremteni e jog és a sértettek jogai között. A Bíróság figyelembe vette azt is, hogy az újságot – polgári per keretében – viszonylag szerény összegű kártérítés megfizetésére kötelezték, és végkövetkeztetése szerint az újság a felelős újságírás kötelezettségeinek kirívó figyelmen kívül hagyásával járt el, a véleménynyilvánítás szabadságába való beavatkozás indokolt volt.⁹⁸

A jelen ügyben az elnök fiatalkori énjének ténybeli alap nélküli, katonai bűncselekménnyel megvádolására került sor. A bűncselekménnyel való alaptalan vádolás más, hasonló tényállású esetekben kifejezetten a Bíróság rosszállását váltotta ki. A Filatenko-ügyben⁹⁹ azért tartotta kétségbevonhatatlannak a kérelmező jóhiszeműségét, mert a közléssel kapcsolatban nem volt jele annak, hogy bárkit is bűncselekmény elkövetésével szándékozott volna megvádolni. Ez a jelen ügyben aligha lenne állítható az interjúalanyról, illetve az újságról. A Facebook-felhívás kifejezetten a különböző jogsértő cselekmények önkéntes feltárására ösztönözte a felhasználókat, az újság pedig egy ilyen, de a nyilatkozótól különböző személyre vonatkozó hírt tett közzé. Az EJEB, a nemzeti bíróságokkal ellentétben, az ittas lövöldözéssel kapcsolatos, megismételt állításokat nem tekintette olyan jellegűnek és súlyúnak, hogy azok alkalmasak lettek volna a becsület és a jóhírnév megsértésére,¹⁰⁰ míg más ügyekben azt hangsúlyozza, hogy a nemzeti bíróságok hozzá képest kedvezőbb helyzetben vannak ahhoz, hogy megállapítsák a kifogásolt szövegrészek mögöttes szándékát, a releváns

⁹⁵ Tóth J. Zoltán: *A büntetőjogi rágalmozás és becsületsértés*. Budapest, Médiatudományi Intézet, 2017. 201.

⁹⁶ Radio France ítélet 38. bek.

⁹⁷ Flux v. Moldova (No. 6), no. 22824/04., 2008. október 29-i ítélet.

⁹⁸ Uo., 31., 32., 43. bek.

⁹⁹ Filatenko v. Russia, no. 73219/01., 2008. március 6-i ítélet.

¹⁰⁰ Index.hu ítélet 37. bek.

tényeket és azok jogi elemzését,¹⁰¹ megítélik, hogy a közvélemény az ilyen mondatokat hogyan értelmezné, illetve hogyan reagálna rájuk.¹⁰²

A magánélet és a véleménynyilvánítás szabadsága közötti egyensúly megteremtésénél a Filatenko-ügyben kifejtettek szerinti releváns körülmény, a „szerény” (50 ezer forint) összegű kártérítés (hasnólóan a Ruusunen-ügyben kiszabott 300 eurós pénzbírsághoz, mint észszerű szankcióhoz) szintén jelen volt az ügyben, ezt azonban a Bíróság ismét következetlenül értékelte. A kártérítés összegét az ütköző jogok kiegyensúlyozása tekintetében egyáltalán nem vette figyelembe, hanem abból következtetett az okozott sérelem mértékére.¹⁰³ Egészen valószínű, hogy ezt nem tette volna meg, ha a nemzeti bíróságok által kiszabott összeg nem a bagatell mértékhez közelít, hanem jelentős anyagi terhet ró a sajtószervre. Az általa használt érv ezért nélkülözte a meggyőző erőt.

5.3. A sajtó etikai kötelezettségeinek értékelése

Az újságírói kódexekben meghatározott etikai normák megsértése közvetve befolyásolhatja a sajtószabadság terjedelmére vonatkozó bírósági döntéseket. Az is bizonytalan, hogy ez a „kikényszerített etika”¹⁰⁴ mennyiben jelent tényleges kötelezettséget a médiára, illetve az újságírókra vonatkozóan. Az EJEB többször is állást foglalt a kérdésben, és szerinte

„a véleménynyilvánítás szabadságának gyakorlásával járó »kötelességek és felelősségek« miatt a 10. cikk által az újságíróknak a közérdekű kérdésekről való tudósítással kapcsolatban nyújtott védelem feltétele, hogy jóhiszeműen, az újságírói etikának megfelelően, a pontos és a megbízható tájékoztatás érdekében járjanak el.”¹⁰⁵

¹⁰¹ Ringier Axel Springer Slovakia, A.S. v. Slovakia, no. 41262/05., 2011. július 26-i ítélet, 109. bek.; Soltész v. Slovakia, no. 11867/09., 2014. január 22-i ítélet, 52. bek.

¹⁰² Jalbā ítélet 33. bek.

¹⁰³ Index.hu ítélet 37. bek.

¹⁰⁴ Thomas Gibbons: „Fair Play to All Sides of the Truth”: Controlling Media Distortions. *Current Legal Problems*, Vol. 62., No. 1. (2009) 311.

¹⁰⁵ Selistö v. Finland, no. 56767/00., 2004. november 16-i ítélet, 54. bek.; Bergens Tidende and Others v. Norway, no. 26132/95., 2000. május 2-i ítélet, 53. bek.; Fressoz and Roire v. France, no. 29183/95., 1999. január 21-i ítélet, 54. bek.; Schwabe ítélet 34. bek.

Jan Oster amellett érvel, hogy az EJEB az ítélezési gyakorlatában valóban alkalmazza az „etikus újságírás” és a „felelős újságírás” normáit.¹⁰⁶

Az Index.hu-ügyben az EJEB megállapította, hogy a kérelmező megfelelt az etikus, jóhiszemű újságírás követelményeinek.¹⁰⁷ A kérelmező társaság pontosította, hogy az információ forrása nem emlékezett tökéletesen a történetre, magyarázatot adott a nyilatkozataiban lévő ellentmondásokra, és még aznap közzétette az elnök reakcióját. A kérelmező nem fejezte ki jóváhagyását vagy támogatását a közzétett információval kapcsolatban. „A média mint a »közösség házőrző kuttyája« védelmet élvez, ha – a kérelmezőtől eltérő személyektől származó – »történetekről« vagy »pletykákról«, illetve »közvéleményről« tudósít, amennyiben ezek nem teljesen alaptalanok.”¹⁰⁸ Ez az okfejtés több okból is problémás. Először, a kérelmező nem várta meg a Köztársasági Elnök Hivatalának válaszát, ami az elvárható időn belül – a cikk megjelenését követően órákkal – megérkezett. Ez az idő ugyanakkor nem elég rövid ahhoz, hogy a néhány órára reflexió nélkül maradó cikk ne fejtse ki káros hatását, ahhoz azonban igen, hogy az újságírói etika szabályai szerint bevárható legyen, főleg, mert a beszámoló nem olyan aktuális közügyhöz kapcsolódott, amely indokoltá tette volna a rendkívüli sietséget. Másodszor, a kérelmező nem az újságcikk frissítésével közölte az elnöki választ, hanem külön cikkben – az eredeti cikk a mai napig a reflexió nélkül érhető el. Harmadszor, a kérelmező hatásvadász címet adott a beszámolónak, a cikk bevezetőjében külön is kiemelte a valótlan tényállításokat, a valóságtartalmuk felőli kételyt pedig csak a cikk végén fogalmazta meg. Az újságolvasói szokások ismeretében ez azt jelentette, hogy a legtöbb olvasó arról nem értesülhetett.

A valóban etikus újságírói magatartás az lett volna, ha a kérelmező megvárja az elnöki választ, illetve az oknyomozó újságírás eszközeivel utánajár az állítások helyességének, ami meglehetősen könnyedén kivitelezhető lett volna, és a cikkben nemcsak megismétli a súlyos állításokat, hanem egyúttal jelzi is oknyomozása eredményét, ami minden valószínűség szerint arra jutott volna, hogy az állítások hamisak.

¹⁰⁶ Jan Oster: The Press Freedom Jurisprudence of the European Court of Human Rights. In: Paul Wragg – András Koltay (szerk.): *Global Perspectives on Press Regulation, Vol. 1. Europe*. Oxford, Hart, 2023. 247–248.

¹⁰⁷ Index.hu ítélet 38. bek.

¹⁰⁸ Uo. 39. bek.

6. Következtetések

A Bíróság az ügyből két olyan körülményt emelt ki, amelynek saját esetjogában kiemelkedő jelentőséget tulajdonít. A közüghöz kapcsolódás megállapíthatósága érdekében indokolatlanul szélesre tárta a figyelembe vehető körülmények körét, majd meggyőző indokok nélkül azonosította a közüghöz kapcsolódás tényét. Az érintett személy státuszát formálisan kezelte, mindezekkel pedig más erőterbe állította a szólásszabadság védelmét. Korábbi, előremutató döntéseitől elszakadva, nem is törekedett az EJEE 8. és 10. cikke által védett érdekek méltányos kiegyensúlyozására, ennek során a közszereplő magánéletének védelmére vonatkozó elvi megállapításainak egyikét sem vette figyelembe. A sérelmezett kijelentések közzétételének körülményeit helytelenül értékelte, és tévesen ítélte meg az újságírókkal szemben megkövetelt minimális gondosság tanúsítását, figyelmen kívül hagyva, hogy az újság a cáfolat lehetőségét csak formálisan biztosította. A válaszadásra szolgáló méltányos, észszerűen elvárható időtartam letelte előtt a megjelentetés mellett döntött, jóhiszeműsége tehát semmiképp nem lett volna megállapítható. Ennek az ügy elbírálásakor feltétlenül jelentőséget kellett volna tulajdonítania, mivel a feltárt tényeket nem vonta kétségbe, és a magyar bíróságok – az alkalmazandó szankció körében – annak ellenére is megvizsgálták és értékelték a sajtó eljárásának gondosságát, hogy a nemzeti szabályozás szerinti objektív felelősségre utalva hozták meg a határozataikat. Az EJEB – erre vonatkozó gyakorlatával szemben – az alkalmazott szankció jellegét és a vagyoni kompenzáció összegét sem tekintette észszerűnek, holott annak összege még a hazai viszonyok között is rendkívül csekélynek minősült.

URNÁK A PADLÁSON, KEGYE(LET)T(E)LEN SZOKÁSOK¹

*Van-e „halott ember”-képe a polgári jognak
– az eltemetéssel összefüggésben?*

Landi Balázs*

„Esik a hó! Nincs már virág!

Temető az egész világ.

Én is a föld alatt vagyok:

a pintzébe búslakodok.”

Gárdonyi Géza: Téli nóta (részlet)

1. Elvis Presley lánya, Lisa Maria Presley önéletrajzi írása 2024 októberében jelent meg.² A könyv alapjául szolgáló történetek egy részét Lisa Maria Presley már ágyában fekve, betegen mondta el lányának, Riley Keough-nak, aki azt édesanyja halálát követően jelentette meg. Ebben olvasható, hogy miután fia, Benjamin Keough 2020-ban öngyilkosságot követett el, talált egy „empatikus” temetkezési vállalkozót, aki a fia holttestét kiszállította otthonába, amit egy erre

* Egyetemi docens, Polgári Jogi Tanszék.

¹ A tanulmány címéhez és stílusához az ötletet Várad Tibor: *Zoknik a csilláron, életek hajszálon* című, a Magvető Kiadónál 2014-ben, Budapesten megjelent könyve adta. Várad Tibor írása így kezdődik: „A prózában az ember rendszerint kanyarog gondolatok, képzettársítások, emlékek között, és mindez leginkább egy történet és néhány szereplő köré fonódik. [...] E könyvet az ellenkezőjével kezdeném. Az itt következő szövegek valódi történetekre épülnek, és a szereplők is valódi szereplők.” Ez a tanulmány is képzettársítások, gondolatok, érzések, egyházi- és világi értékek, szokások és azok jelentős változásai között, gyakorta búskomoran bolyongó írás, ami rólunk, élő és leendő elhunyt emberekről szól, s azt járja körül mivé lettek a „halott joga”-i? Már csak a téma miatt is búskomor és kétségekkel, sőt helyenként félelemmel teli írás hangulatát vetíti előre a tanulmány elején szerepeltetett Gárdonyi Géza idézet.

² Lisa Marie Presley – Riley Keough: *From Here to the Great Unknown*. New York, Random House, 2024.

a célra átalakított – hűtött – hálószobában tartott hónapokig. Az édesanya és a lánya idővel úgy döntöttek, hogy készíttetnek egy közös tetoválást az elhunyt Benjamin emlékére, s amikor a tetoválóművész kért egy fotót a mintáról, azt mondták, hogy fotójuk nincs, de meg tudják mutatni, s odavezették a hűtött szobába. Még Riley Keough elmondása szerint is, ez volt élete egyik legabszurdabb pillanata, amit követően úgy döntöttek, mégis eltemetik az elhunytat, így végül Benjamin Keough végső nyugalóhelye Gracelandben lett, Elvis Presley mellett, ahova Lisa Marie Presley-t is eltemették 2023-ban.

A magyar Elvis Presley-ként is emlegetett Komár László, aki a rock and roll stílus követőjeként szintén nagy Elvis-rajongó volt, s akinek munkásságát 2011-ben a Hungaroton életműdíjjal ismerték el – hosszú betegséget követően – 2012 októberében hunyt el. Temetésére 2012. november 6-án került sor az Új köztemetőben, s kérésének megfelelően, a ravatalról egy hetvenes évekbeli Cadillac autóval kísérték utolsó útjára, amit több színes, köztük egy babarózsa-színű amerikai autó is kísért.³

2. A halott eltemetéshez fűződő és elvitathatatlan „joga” legősibb és legismeretesebb története Szophoklész drámája, amelyben Antigoné elhunyt testvére eltemetését – az isteni törvények parancsa ellenében – megtiltó Kreóonnal⁴ és a király tiltó rendelkezésével dacolni nem merő testvérével, Iszménével⁵ is szembeáll. A dráma végén Kreónt utoléri a végzet, s ítéletet mondanak felette: „Példája is mutatja: emberek között / Meggondolatlanságnál nincs nagyobb csapás / [...] Az isteneket tisztelni kell, / Göggel teli ajkon a nagy szavak / Nagy romlásra vezetnek –[...]”⁶, hiszen minden olyan eljárás sérti a személy kegyelethez való jogát, amely a tisztas eltemetés lehetőségétől megfosztja, amint arra akárcsak évezredekkel később, a múlt századi önkényuralmi rendszerek idején is fájdalmasan sok példa volt. Még ha az elhunyt életében igazoltan is jogsértő,

³ Vö. a Legf. Bír. Pfv.IV.20.488/1999. sz. határozatával, ami valamivel több mint tíz évvel Komár László temetését megelőzően még kegyeletsértőnek ítélte, hogy miután a temetési szertartás a szokásoknak megfelelő külsőségek mellett, rendben lezajlott, az alperes – még a gyászolók elátározása előtt – egy narancssárga, ti. „a gyászszertartáshoz nem illő színű” furgonnal állt a ravatalozóhoz, hogy az urnát és a virágcsokrokat a felperes által megjelölt településre elszállítsa, mivel ez önmagában alkalmas volt, hogy a gyászszertartás résztvevőinek megbotrányozását kiváltsa. (BH2001.10.471)

⁴ „[...] Parancsaidban nem hiszem, hogy oly erő / Lehet, mely engem istenek nem változó / Íratlan törvényét áthágni kényszerít. / Mert nem ma vagy tegnap lépett életbe az, / De nincs ember, ki tudná, hogy mióta áll.” Szophoklész: Antigoné. (Fordította: Trencsényi-Waldapfel Imre.) In: *Görög drámák*. Budapest, Európa Kiadó, 1968. 53.

⁵ „Te itt ezekre, én azokra gondolok”; Uo. 56.

⁶ Uo. 75. és 78.

a társadalmi együttélés szabályait semmibe vevő életet élt, az államhatalom és a közösség rosszallása véget kell, hogy érjen a hallállal, hiszen „[...] Hádész egy törvény szerint ítél”,⁷ és a minimális tisztességgel történő eltemetés a köz ellenségének is kijár.⁸

Bár a magyar jogi népszokások alapján a „halott joga”-ként kell szólni az eltemetés mellett a gyászhoz, a ravatalozáshoz, a búcsúztatáshoz, a nem házas személynek a lakodalomhoz és a torhoz fűződő jogokról is, azokkal összefüggésben Tárkány-Szücs Ernő is jogász szakmai alaposággal rögzíti, hogy:

„[...] jogokkal csak élő ember rendelkezhet, és a modern jogrendszerek sem a meghalt ember személyiségi jogait részesítik védelemben, hanem a halott hozzátartozóinak a személyhez fűződő jogait terjesztik ki arra, hogy a halott vagy emlékének megsértése, meggyalázása esetén intézkedéseket tehessenek.”⁹

Ez az uralkodó álláspont érvényesült már az Mtj.-ben¹⁰ is, mely szerint a személyiség a halállal megszűnik, s a halál után csak annyiban részesül védelemben, amennyiben azt a kegyelet megkívánja, vagyis nem létező személynek, így a halott embernek nincsenek személyiségi jogai. A magyar polgári jog pedig az Mtj. óta fenntartja ezt a dogmatikai-logikai következtetésen alapuló szabályozást,¹¹ jóllehet egyes külföldi jogok¹² elismerik a halott ember személyiségi jogát, így már az Mtj. korában is óvatosan, sőt megengedően fogalmazott a jogirodalom:

⁷ Uo. 55.

⁸ Vö.: „Más kérdés, hogy közületek részéről a tisztesség megadása szabad, diszkréciós jog, tehát az egyházzal nyíltan, konokul és haláláig szembe fordult egyén részére az egyházi végtisztesség az egyház belső szabályzata szerint megadható, de meg is tagadható. Mínt hogy e kérdés a vallásszabadság védelme alatt áll, az állásfoglalással szemben jogorvoslati lehetőség nem létezik”. Zlinszky János: A kegyelet magánjogi kérdései – személyi jog, vagyoni jog, és kötelezettség. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2/2005. 13.

⁹ Tárkány Szücs Ernő: *Magyar jogi népszokások*. (Második bővített kiadás.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003. 180.

¹⁰ Mtj. „109. § A személyiség joga a halál után is védelemben részesül, amennyiben a kegyelet megkívánja.”

¹¹ Vékás Lajos – Gárdos Péter (szerk.): *Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*. 1. k. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 164.

¹² Pl. a francia jogban, ld. Törő Károly: *Személyiségvédelem a polgári jogban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1979.; Petrik Ferenc: *A személyiségjogi védelme*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992.

„Mert bár a személyiség hordozója rendszerint az egyén, de ez a viszony nem kizárólagos, a személyiség, mint negatívum, mint a külvilág tagadása, a halál után is aktuális lehet, s ennyiben a személyiség joga a halál után is gyakorolható, csakhogy nem azáltal az egyén által, aki életében a személyiség hordozója volt, hanem más egyének által. Az elhalt ember személyisége az igazi »erkölcsi« személy, melynek empirikus joggyakorló szerve empirikus egyén ugyan, de nem okvetlenül a személyiséget eredetileg hordozó, hanem esetleg más egyén, aki erre leginkább alkalmas, elsősorban a közeli hozzátartozók. Ebben a tekintetben a tétéles jog rendelkezése igen hasznos és kívánatos, de nem nélkülözhetetlen.”¹³

S legalább ugyanennyire óvatos, megengedő és „érző” megfogalmazással szembesültünk fél évszázaddal később, a Ptk. kodifikációja során is:

„Az Alkotmányban foglalt rendelkezés, valamint a Polgári Törvénykönyv előírásai ellenére nehezen tudjuk elfogadni – elismerve a pusztá jogi realitás mellett az érzelmi dominancia előtérbe kerülését – az elhunyt személyiségi értékeinek megszűntét. [...] valljuk, hogy személyiségi értékei nem hogy lehetnek, hanem az elhunyt személyiségi értékei vannak, melyeket védelemben kell részesíteni, melyre jelenleg a kegyeleti jog intézménye a legalkalmasabb.”¹⁴

A kegyeleti jog – a fentiek értelmében – a személyiségi jogok rendszeréhez kapcsolódik tehát, de azt a Ptk. mintegy a túlélők nevesített személyiségi jogaként szabályozza.¹⁵ A kegyeleti jog ezen része, amely az elhunyt személy emlékét védi:

„a Ptk.-nak az egyik kivételes szabálya, amely a személyiségi jogokhoz kapcsolódóan az ember transzcendens, nem testi és nem fizikai valóságban megjelenő jelenlétéhez kapcsolódik. Az emlék az egyéni és a közösségi tudatban megjelenő képzet, reflexió és tudati ismeret, érzésekkel,

¹³ Balázs P. Elemér: Személyiségi jog. In: Szladits Károly (szerk.): *A magyar magánjog. Általános rész. Személyi jog.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1941. 644.

¹⁴ Görög Márta: A kegyeleti jog gyakorlásának jogosultjairól és az érvényesíthetőség időbeli korlátairól. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2/2005. 16.

¹⁵ Ptk. 2:50. §.: „[Kegyeleti jog] (1) Meghalt ember emlékének megsértése miatt bírósághoz fordulhat a hozzátartozó vagy az, akit az elhunyt végrendeleti juttatásban részesített. (2) A kegyeleti jogsértéssel elért vagyoni előny átengedését bármelyik örökös kérheti. Több örökös esetén az elvont vagyoni előny az örökösöket a hagyatékából való részesedésük arányában illeti meg.”

az emlékezés töredékességével és az élet adta lehetőségekkel vegyített világ. A személy halálon túli valóságát a jogban ez az emlékezet jelenti. Viszont a jog tagadja, hogy az elhunyt személynek jogai lehetnének, a polgári jogban csak élő személy jogairól beszélünk. Amennyiben az ember meghalt, jogai sincsenek, és így védendő érdeke sem marad. Az emlékezet valósága viszont ezt a rendkívül formalisztikus megközelítést megtöri, az emlékezet közege így vezet át az elhunyt világából a jog jelenvalóságába, a jogilag védhető javak körébe.”¹⁶

3. E „nem testi” és „nem fizikai”, hanem valamiféle, a világi jogon felül és kívüli létező, de a jog világába mégis átsugárzó parancs érvényesülését – magától értetődő természetességgel – nemcsak a jog, hanem metajurisztika körébe utaló, nem ritkán szintén metafizikai normák és hiedelmek is elősegítették: „A néphitben ugyanis erősen élt a tudat, hogy ha a halott nem kapta meg azt, amihez joga volt, visszajár, és az élőket kedvezőtlen időjárással, betegséggel, éjszakai zavarással kényszeríteni, zavarni tudja.”¹⁷ Azaz a néphiedelem és a mindennapi gyakorlat, az egyházi- és világi jogi szabályozás kéz a kézben járt, mert megélt, közös élmény volt a „halott jogai”-val kapcsolatos értékrend és hitvilág a társadalmunkban. Ebben következett be egy törés a 19.század végén – hasonlóan a házassághoz, miután szintén a 19.század végén megszűnt a kötelező egyházi házasság¹⁸ –, mely nyomán elhalványult a „halott jogával” kapcsolatos közös hiedelem és mindennapos gyakorlat¹⁹, amit a (polgári) jogi szabályozás már

¹⁶ Csehi Zoltán: A kegyeleti jogok egyes kérdéseiről. (előadás-részlet) 20 éves a magyarországi temetkezési törvény. Temetkezési- és Kegyeleti Jogi Konferencia. PPKE JÁK, Budapest, 2019. október 25.

¹⁷ Tárkány Szücs i. m. 181.

¹⁸ „A múlt század végén az állam a házassági ügyekre is kiterjesztette a hatáskörét [...] A kötelező egyházi házasság megszűnte közelről érintette főleg a lakosság szegényebb rétegeit, és a folklórból maig is fennmaradt dalok azt bizonyítják, hogy egyet is érintettek a törvénnyel. Országszerte danoltak még a hatvanas években is olyan rigmusokat, hogy: »Wekerle hozta törvénybe; / Ne essünk rózsám, kétségbe! / Zsidó a lelkem, szeressél engem! / Se bu, se bánat nem ver le.«, illetve: »Örvendezhet a világ, / Mert van polgári házasság. / Fialatok és vénék / Bátran férjhez mehetnek. / Apám kibékül rabinus nélkül; / Anyám se bánja, ha az ő lánya / Házasságra lép hit nélkül.«” Tárkány Szücs i. m. 252.

¹⁹ Ld. például 1932-ben megépült a debreceni Nagyerdő mellett az első hazai krematórium Boros József terve szerint, amit ugyan közel két évtizedig nem helyeztek üzembe Serédi Jusztinián hercegprímás és Ravasz László református püspök tiltakozása miatt, de végül 1951-től mégis megkezdte működését, s azt – a növekvő igényekre figyelemmel – egymás után követték az újabb krematóriumok létesítése Budapesten és más vidéki nagyvárosokban. Polgár Szilvia: Hamvasztás Magyarországon. A debreceni krematórium rövid története. *Aetas*, 2/2016. 99–102.

nem tudott önmagában megőrizni és fenntartani a társadalomban. Ez a helyzet kettős veszéllyel járt: mert nemcsak „Sajnálatos, hogy meghasonlott korunkban törvény kell arra, aminek természetes jó érzésből kellene fakadnia”,²⁰ de abból következik, hogy:

„Ha [...] a jog szabályai mögött önkéntes jogkövetés nem áll, ha a jogot az általánosan elfogadott, minimális erkölcsi egyetértés nem támogatja, akkor az állam saját jogszabályait szaporíthatja és bonyolíthatja, egyik előírással próbálva megvédeni a másikat, ám végül is a túl komplikált és meggyőződésre nem támaszkodó jogrend működésében zavarok lépnek fel [...]”.²¹

Az egyházi tiltakozást – ahogy a házasság esetében is! – nem a temetkezéssel kapcsolatos „monopólium vesztes” motiválta, hanem önön tanítása lényegének védelme: a halott ember eltemetése Krisztus húsvéti szent titkát jelképezi; a hitből, amelyben a hívők a keresztség által egy testté válnak a meghalt és feltámadt Krisztussal, majd együtt támadnak fel a halálból. Később ez az egységes, kiforrott teológiai álláspont került be a *Corpus iuris canonici*-be, amely egészen a 20. század második feléig meghatározta az egyházi temetések sajátosságait.²² Mivel azonban a hamvasztás megítélésében egyre inkább előtérbe került a végrendelkezők ezirányú akaratának figyelembe vétele, másfelől a kötelező orvosi vizsgálatra átadott, ún. kórházi holttesteket is elhamvasztották többnyire, a Katolikus Egyház érdemben változtatta meg álláspontját a hamvasztással kapcsolatban,²³ mindazonáltal az 1983. november 27-én hatályba lépett új

²⁰ Zlinszky i. m. 12.

²¹ Erdő Péter: *A bűn és a bűncselekmény*. Budapest, Szent István Társulat, 2013. 11.

²² Az 1917. május 27-én XV. Benedek pápa által kihirdetett CIC (1917) a XII. címében rendelkezett az egyházi temetkezéstről, amely az 1203–1242. kánonokat foglalta magában. Ezek a szabályok kivétel nélkül a hagyományos temetkezési szokásokhoz kötődtek mind a temetőkel, mind a temetési illetékességgel, mind a temetés megtagadásának eseteivel kapcsolatban.

²³ „[...] ha az elhunyt elégetésre vonatkozó kérése ellenére bizonyítható, hogy kitarthat a test feltámadásának, illetve a lélek halhatatlanságának a hitében, lehetséges hamvainak egyházi eltemetése. Az erre vonatkozó kéréseket a helyi ordinárius jogosult elbírálni és a temetést engedélyezni. Minden esetben engedélyezett a hamvasztás és az azt követő egyházi temetés, ha születéskor bekövetkezett halálról van szó. Akkor is megengedett az elhamvasztott tetem eltemetése, ha a halál után orvosi vizsgálatra lett átadva.”. Szuromi Szabolcs: *Az egyházi temetés, mint a lelkek üdvösségének szolgálata: megjegyzések a katolikus egyház temetési fejeleméhez*. *Iustum Aequum Salutare*, 2008/3. 214.

Egyházi Törvénykönyv megerősítette, hogy „nyomatékosan ajánlja” a test eltemetésnek hagyományos szokását.²⁴

A hamvasztás világi- és egyházi jog szerinti legalizálását követően már – Kreón parancsa és önkényuralmi rendszerek hiányában is! – egyenes út vezetett napjaink gyakorlatához, melyben sem a világi jog, sem a társadalmi hiedelem nem tiltakozik, de még csak nem is emeli fel szavát a temetetlenül maradt elhunyt embertársaink „jogai” védelmében.

Különösen fájó mindez azért, mert bár a Ptk. a Második Könyvében „csak” jogként – de nem kötelezettségként – biztosítja a hozzátartozóknak és a végrendeleti juttatásban részesített személyeknek a kegyeleti jogsértésekkel szembeni – így többek között a nem illő eltemetés, vagy éppen a temetés elmaradása, mint kegyeleti jogsértés esetében történő – fellépés lehetőségét, a Hetedik Könyvben már kötelezettségként fogalmazza meg ugyanezt a hagyatéki tartozások körében.²⁵ Eszerint az örökös az örökhagyó egyetemes jogutóda: anyagi felelősség terheli tehát az örökhagyó tartozásaiért az örökhagyó hitelezőivel szemben. Ennek elvi alapja az, hogy az örökös a hagyaték tárgyait – sok esetben az elhunyt szellemi hagyatékát, szerzői és alkotói jogait is beleértve – ellenszolgáltatás nélkül szerzi meg, indokolt tehát, hogy helytálljon a tartozásokért, s azok sorában is minden mást megelőzően az elhunyt „illő eltemetésének” költségeiért.²⁶

²⁴ Egyházi Törvénykönyv 1176. kán. 3. §: „Az egyház nyomatékosan ajánlja, hogy tartsák meg az elhunytak teste eltemetésének jámbor szokását; nem tiltja azonban a hamvasztást, kivéve, ha azt a keresztyén tanítással ellenkező okok miatt választották.”

²⁵ Ptk. 7:94. §: „[Hagyatéki tartozások] (1) Hagyatéki tartozások a) az örökhagyó illő eltemetésének költségei; b) a hagyaték megszerzésével, biztosításával és kezelésével járó szükséges költségek (a továbbiakban: hagyatéki költségek), valamint a hagyatéki eljárás költségei; c) az örökhagyó tartozásai; d) a kötelezésen alapuló kötelezettségek; e) a hagyományon és a meghagyáson alapuló kötelezettségek. (2) A hagyatéki tartozásnak ezen a minőségén és fennállásán nem változtat, hogy a tartozás – az öröklés megnyílása előtt vagy azt követően – az örökös mint hitelező javára keletkezett.”

²⁶ A kialakult ítélkezési gyakorlat szerint az „illő eltemetés” fogalmába tartozik a szokásos méretű és minőségű síremlék állítása és a helyi szokásoknak megfelelően a halotti tor költsége is: „Nincs akadálya annak, hogy az örökhagyó a vagyona jelentős részét temetésére és síremlék állítására rendelje felhasználni. Ha azonban az ilyen örökhagyói rendelkezés (amely általában végintézkedésben történik) egyértelműen nem bizonyított, az örökösök joga – és egyben kötelessége – az örökhagyó illő eltemetéséről gondoskodni; ennek keretében közös egyetértéssel dönthetnek arról is, hogy milyen értékű síremléket állítanak. Olyan esetben viszont, amikor a síremlék állításáról csak az örökösök egy része határoz, és ehhez a többi örökös egyetértését nem kéri ki, vita esetén hagyatéki teherként csak a szokásos méretű és minőségű síremlék költségét lehet elszámolni.” (Pfv. II. 20 339/1993.)

4. A tekintetben, hogy a jogalkotó mit gondolt az „illő eltemetés” fogalma alatt, képet nyerhetünk az ún. „Temetkezési törvény” (Tem.tv.) 2013.évi módosítása alapján.²⁷ Az elhunyt ember személyiségének „jogi visszfényeként” a fenti törvénymódosításban megjelenő („halott ember”-)kép azonban inkább árnykép, vagy még inkább rémkép, mintsem visszfény. Ebben a 2013. évi törvénymódosításban jelent meg ugyanis a hamvak temetőn kívüli elhelyezésének²⁸ és a szociális temetésnek²⁹ a jogi lehetősége is. Mindannyiunk, élők és holtak méltósága védelme érdekében a – sem eszmeiségében, sem társadalmi- és jogi hatásai tekintetében végig nem gondolt – szociális temetés hatálybalépését bár közel egy évtizedig görgette maga előtt a kormány³⁰, végül a még hatályba sem lépett módosítást is teljes egészében elvetette. Azonban az elhamvasztott embertársaink „el nem temetése”-vel kapcsolatos szabály jelenleg is hatályban van, jól lehet az több kérdést, kétséget és jogos kritikát felvet az „illő eltemetés” társadalmi követelményének és személyes kötelezettségének ismeretében. Ezeket mutatom be a tanulmány további részében.

A Tem.tv. „A temetés” cím alatt határozza meg többek között a temetésre kötelezettek személyi körét és a temetés módját is. Ezek szerint az elhunytat elsősorban az köteles eltemetni, aki a temetést szerződésben vállalta³¹, ennek

²⁷ Ld. T/11212. számú törvényjavaslat indokolással – A temetőkről és a temetkezésről szóló 1999. évi XLIII. törvény módosításáról (2013. évi CXXXVIII. törvény).

²⁸ 2013. évi CXXXVIII. tv. 5. § (2): „A Ttv. 21. §-a a következő (4)-(6) bekezdéssel egészül ki: [...] (5) A hamvakat tartalmazó urna temetőn, temetkezési emlékhelyen kívüli elhelyezése esetén az eltemetésre köteles személy nyilatkozatában vállalja, hogy az urnát kegyeleti igényeknek megfelelő körülmények között tárolja és az elhunyt közeli hozzátartozói részére a kegyeleti jog gyakorlásának lehetőségét biztosítja, valamint az elhunyt közeli hozzátartozóit az urna elhelyezésére szolgáló hely címének változásáról tájékoztatja. (6) Ha az elhunyt végrendelete a hamvak sorsáról nem rendelkezett vagy nincs végrendelet, a hamvak szétszórása esetén az eltemetésre köteles személy nyilatkozatának tartalmaznia kell azon kijelentést, hogy az elhunyt közeli hozzátartozói egyetértenek a hamvak szétszórásának helye, ideje és módja tekintetében.».

²⁹ 2013. évi CXXXVIII. tv. 8. §: „A Ttv. II. Fejezete a következő 24/A-24/C. §-sal és az azt megelőző alcímmel egészül ki: „A szociális temetés [...] 24/A. § (5) Szociális temetés választása esetén az eltemettetőt temetési költségek nem terhelik, és azok hagyatéki teherként sem érvényesíthetők. [...] (7) Az eltemettető vagy az általa felkért személy a szociális temetés igénylése során nyilatkozatban vállalja, hogy maga látja el a következő temetkezési szolgáltatásokat: a) az elhunyt temetésre való előkészítése (mosdatása, felöltöztetése) [...], b) sír vagy urnasír kiásása és visszahantolása, c) koporsó, urna gépjármű nélküli szállítása a temetőn belül, és d) a sírba helyezés vagy urnaelhelyezés [...]”.

³⁰ Landi Balázs: Az emberi méltóság, mint polgári jogi személyiségi jog az emberi élet ellenében, sőt azon is túl? Gondolatok a halál és a kegyeleti jog kapcsán. *Iustum Aequum Salutare*, 2020/2. 59–70.

³¹ Tem.tv. 20. § (1) bek. a) pont.

hiányában az, akit arra az elhunyt végrendelete kötelez³², végintézkedés hiányában az elhunyt elhalálózása előtt vele együttélő házastársa vagy élettársa³³, az előzőek hiányában pedig az elhunyt egyéb közeli hozzátartozói – a törvényes öröklés rendje szerint³⁴. Miközben ez a személyi kör lényegileg átfedést mutat a Ptk. Második Könyvében kegyeleti jogosultként meghatározott személyek – ti. a hozzátartozók és a végrendeleti juttatásban részesülők – körével³⁵, érdemi eltérés, hogy azok a Tem.tv.-ben nem jogosultjaként, hanem kötelezettként kerültek felsorolásra. A temetés módjára és helyére nézve – a Ptk. Hetedik Könyvében érvényre jutó *favor testamenti* elvvel egyező módon – a Tem.tv.-ben is az elhunyt még életében tett rendelkezése lesz az irányadó³⁶, azzal a megszorítással, hogy az nem róhat aránytalanul nagy terhet az eltemettetőre.³⁷ Ha azonban az elhunyt még életében nem rendelkezett az eltemetéséről, annak módját és helyét az eltemetést magára vállaló határozza meg.³⁸ A temetés módja csupán kétféle lehet a Tem.tv. alapján: hamvasztással vagy hamvasztás nélkül.³⁹ A két temetési mód joghatása között azonban rendkívül jelentős különbség mutatkozik. Így például a hamvasztás nélküli temetés esetén az elhunytat csak temetőben lehet elhelyezni,⁴⁰ a temetkezési hely felett sajátos rendelkezési jogot biztosítanak⁴¹, sírnyitásra csak előzetes hivatalos engedély birtokában kerülhet sor⁴² – de az elhalálózástól számított öt éven belül még ez esetben is csak külön meghatározott feltételek mellett⁴³ –, a koporsót csak erre a célra kialakított, ún. halottszállító

³² Tem.tv. 20. § (1) bek. b) pont.

³³ Tem.tv. 20. § (1) bek. c) pont.

³⁴ Tem.tv. 20. § (1) bek. d) pont.

³⁵ Fontos megjegyezni, hogy nemcsak a Tem.tv.-ben és a Ptk.-ban meghatározott személyi kör, de a szabályozás szellemisége is hasonlóságot mutat, mert ahogy a Ptk. bizonyos esetekben – ti. közérdekből – lehetővé teszi az ügyész fellépését a kegyeleti jogsértésekkel szemben, úgy abban az esetben, ha nincs a temetésről gondoskodni köteles személy, vagy van, de kötelezettségét nem teljesíti, a települési önkormányzatra telepíti az eltemettetés kötelezettségét; azaz a kegyeletnek, amellyel az eltávozott embertársunk iránt viseltetünk, van közjogi vonatkozása is (Tem.tv. 20. § (2) bek.).

³⁶ Tem.tv. 19. § (2) bek.

³⁷ Ez a korlátozás szintén összhangban áll a hagyatéki tartozásokért való felelősség Ptk.-ban érvényesülő korlátozott – elsődlegesen *cum viribus*, másodlagosan *pro viribus* – felelősségi szabályával (Ptk. 7:96. §).

³⁸ Tem.tv. 19. § (3) bek.

³⁹ Tem.tv. 19. § (1) bek.

⁴⁰ Tem.tv. 21. § (1) bek. első mondata.

⁴¹ Tem.tv. 22. §.

⁴² 145/1999. (X.1.) Korm.rendelet a temetőkről és a temetkezésről szóló 1999. évi XLIII. törvény végrehajtásáról (Tem.vhr.) 35. § (1) bek.

⁴³ Tem.vhr. 37. § (2) bek.

járművel szabad szállítani,⁴⁴ a halottszállítás legalább kettő, a ravatalozást és sírgödörbe való koporsó helyezést legalább négy főnek kell végeznie temetkezési szolgáltatásként – külön figyelemmel arra, hogy a közreműködők a munka során kötelesek méltó magatartást tanúsítani, ennek részeként pl. megfelelő ruházatot hordani⁴⁵ stb. Ehhez képest a hamvasztással történő temetés választása esetén, a hamvakat a temetőn kívül is el lehet helyezni⁴⁶, a sírnyitáshoz nem kell előzetes hivatali engedély,⁴⁷ sőt a hamvak az eltemetett személy kérésére több szelencében vagy urnában is elhelyezhető – Kaffka regénybe illő „többletgarancia elem”-ként megkövetelve, hogy a hamvakat részletekben tartalmazó szelencék átvételéről kiállított bizonylatokat a hamvasztóüzemnek meg kell őriznie.⁴⁸ A hamvasztás nélküli és a hamvasztás melletti temetés közötti döntés tehát egy sajátos „metamorfózissal”, mint különös joghatással is együtt jár: a „[...] porból vagy és porrá leszel.”⁴⁹ fordulatban tetten érhető emberi esendőség és törekenység átalakul a „dologból vagy⁵⁰ és dologgá leszel⁵¹” nagyon is kiábrándító, profán és tárgyiasult valóságává.

5. A „dologból vagy és dologgá leszel” világában a halott embertársaink földi maradványai temetetlenül marad(hat)nak, nem kerül(het)nek temetőbe, de adott esetben még földbe sem;⁵² hamvaikat részekre választhatják szét, sőt azokból ékszereket és egyéb dísz tárgyakat készíttet(het)nek.

⁴⁴ Tem.vhr. 44. §.

⁴⁵ Tem.vhr. 44. §.

⁴⁶ Tem.tv. 21. § (1) bek. második mondata.

⁴⁷ Tem.vhr. 39. §.

⁴⁸ Tem.vhr. 57. § (3) bek.

⁴⁹ Ter 3,19.

⁵⁰ Ld. az az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény IX. Fejezetét (Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások, az embriókkal és ivarsejtekkel végzett kutatások, a művi meddővé tétel), s annak is elsődlegesen az ivarsejt- és embrió letéttel kapcsolatos szabályait (Eü.tv. 170-179. §§).

⁵¹ „Az emberi holttestnek, és a holttest maradványainak dologi jogi megítélése egészen különleges, és ez is nagyon jól jelzi, hogy a dologi jog alapfogalmai és alapvető kategóriái mennyire rugalmasak. Az ember halálával személyisége is megszűnik. A holttest tehát nem személy, személyiségi jogi védelmet nem kaphat [...], kétségkívül birtokba vehető testi tárgy, bár tulajdoni tárgynak és a dologi jogi szabályok alá eső dolognak külön szabályozás hiányában sem tekintenénk, elsősorban azért, mert a holttest vagyonjogi relációba nem helyezhető. Lehetségesnek kell ugyanakkor tartanunk a holttest feletti birtokot és birtokvédelmet. Ugyanakkor más megítélés alá esne például egy ókori múmia, amely ezt a személyes kötöttséget elvesztette, és vagyoni forgalom tárgyaként való kezelése elfogadott.”. Menyhárd Attila: *Dologi jog*. Budapest, ELTE Eötvös, 2013. 46.

⁵² Ld. a temetkezési hely megválasztásával kapcsolatban a Katolikus Egyház álláspontját: „Csak olyan temetkezési hely nevezhető egyháziilag törvényesnek, amelyet a jóváhagyott

Íme a világi jog meghasadt „halott ember”-képe.

Miközben a polgári jog akár a kegyeleti jogban, akár a szerzői jogban elismeri az „ember transzcendens jelenlétét”, az elhunyt ember személyiségének „jogi visszfényét”, sőt ezek sérelme estén azokat kikényszeríthetővé – ti. per tárgyává – is teszi a „visszfény csendes elhomályosulásáig”⁵³ vagy éppen hetven évig,⁵⁴ addig a krematórium kemencéjében az elhunyt földi maradványai mellett kegyeleti jogai is elhamvadni, de legalábbis tárgyasulni látszanak: a magántulajdonban lévő ingatlanokban, padlásokon és polcokon vagy éppen ékszerekben és dísztárgyakban „elhelyezett” – de semmi esetre sem eltemetett – elhunyt emberek személyisége „jogi visszfényének elmúlása” nem csendes, hanem némaságra ítélt és dologi jogi jelleget ölt. Az elhunyt ember személyiségét anyagi világunkban hordozó hamvai, de különösen azok egy részéből készült ingó vagyontárgyak dologi jellegű védelme pedig tehetetlen akár a – kegyeleti jogosultak akaratán kívüli, vagy akaratára elleni – megsemmisülés, vagy megsemmisítés, de még az egyes eredeti- vagy éppen származékos szerzőismódokkal – például az ilyen kegyeleti ékszerek és dísztárgyak találásával vagy átruházásával – szemben is, amik mind térben, mind időben – például a találás esetében egy évre, vagy az elbirtoklás esetén tíz/tizenöt évre – korlátozzák, és végső soron ellehetetlenítik az elhunyt személy emlékének méltó megőrzését. Mindezt úgy fogalmazta meg Zlinszky János, hogy:

„Amint a magatehetetlen gyermek, a magáról gondoskodni már nem képes öreg vagy beteg személy marad, noha mások gondozására szorul. S e gondozás egyik alapvető szempontja, hogy személyes méltóságát a magatehetetlen is már-még megtartsa, így a kegyeleti személyi jogi védelem is a személynek szól, aki már nincs, de volt, és aki (nem amely!)

liturgikus könyvek előírásainak megfelelően megáldottak. Az 1180. kánon, de a Temetési Szertartáskönyv sem beszél a hagyományos értelemben vett temetkezőhelyeken túl (temető, templom, kápolna, családi sírbolt) más törvényes nyughelyről. Így az elhunyt hozzátartozók földi maradványainak magánlakásban történő elhelyezése, mely az utóbbi időben egyre gyakoribb, nem nevezhető a végtisztesség kánonjog által elismert formájának. Az elhunyt ilyen jellegű elhelyezése, melynek okai között sokszor anyagi indokok vannak, komoly aggályokat vet fel, mind a végtisztesség megadása, a földi maradványok méltósága, mind az elhunyt lelki üdvének előmozdításáért érzett felelősség tekintetében.” Szuromi i. m. 215–216.

⁵³ „[...] az emberi személyiséget mindaddig védelmezni kell, amíg az elhalt társadalmi hatása véglegesen meg nem szűnik, emléke el nem enyészik [...]”; Törő Károly: Személyiségvédelem a halál után. *Magyar Jog*, 1987/6. 495.

⁵⁴ A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény 31. § (1) bek.: „A szerzői jogok a szerző életében és halálától számított hetven éven át részesülnek védelemben.”

továbbra is, személytelenül is, igényt tarthat nevesített tisztessége megőrzésére, védelmére.”⁵⁵

Ennek előfeltétele és egyúttal záloga, hogy az elhunyt embertársainkat el kell temetni, és a jogalkotónak – valamint az általa megalkotott jogszabályoknak –, mint Antigonének is „azokra” – ti. az elhunyt emberekre –, s nem csak és kizárólag „ezekre” – ti. az élőkre – kell(ene) gondolnia. Hiszen szükségképpen nem lehet egyetlen, emberi hamvakat tartalmazó polc vagy dísz tárgy sem annyira műves és értékes, ami ne volna méltatlan – az anyagi világunkon kívül és felett álló – elhunyt embertársunk emlékéhez, mert „[...] Sötét van ideleenn! [...] De fény van odafenn!”⁵⁶.

⁵⁵ Zlinszky i. m. 12.

⁵⁶ „»Add vissza Föld! hisz benned van eltemetve!« / A Föld nem felel. Sötét van ideleenn! / »Add vissza Ég! ha benned ég a lelke!« / Az Ég is hallgat. De fény van odafenn!”; Gárdonyi Géza: Sírnál.

A PTK. CSALÁDJOGI KÖNYVÉNEK EMBERKÉPE

Molnár Sarolta*

A Ptk.¹ visszaemelte a családi jogot a polgári jogi kódexbe, így feltétlen felvetődik, hogy milyen családot vizionál a jogalkotó, mit tesz az alkotmányos védelem alatt álló család és házasság magánjogi intézményévé. Van-e a Ptk.-nak egyáltalán egységes emberképe és ez milyen család- és házasságképre ültethető át?² Szladits Károly két fő területet jelöl meg a magánjog tárgyának meghatározásakor: „a magánjog lényegében vagyonjog és családjog”.³

Az Alaptörvény Szladitshoz hasonlóan határozza meg azt, hogy mely jogi tények hoznak létre családi kapcsolatot: házasság és leszármazás.

A Ptk. emberképe örököse az ókori Róma a jó és gondos családapát, a *bonus et diligens pater familias*-t⁴ a jog absztrakt jogalanyává állító szemléletének. A római magánjog olyan személyt jelöl meg, akinek családja van, aki apa, gondoskodik, felelős másokért, a sajátjaiért. Maga a család feletti hatalma sem az elnyomásról szól, azt áthatja a jog, az erkölcs és az isteni törvény.⁵ Ugyanakkor a társadalomban elfoglalt helye szorosan kötődik ahhoz, hogy a közösséget építő következő generációt neveli, családtagjairól gondoskodik. Tehát már kiindulópontjában is kapcsolati és nem individualista szemléletű. Vagyis a magánjog joga olyan, aki a családban betöltött szerepénél fogva kerül abba a felelősségteljes pozícióba, hogy jogok és kötelezettségek példaszerű alanya legyen. Hasonlóképpen értelmezhető a magyar magánjog jó gazda fogalma is, aki a

* Egyetemi adjunktus, Polgári Jogi tanszék.

¹ 2013. évi V. törvény a polgári törvénykönyvről [a továbbiakban: Ptk.].

² Lenkovics Barnabás: Ptk. és alkotmány, ember- és társadalomkép. *Alkotmánybírósági Szemle*, 2011/2. 62.

³ Szladits Károly: *Magyar magánjog I.* Budapest, Grill, 1941. 38.

⁴ Lábady Tamás: Alkotmányjogi hatások a készülő Ptk. szabályaira. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2000/2. 15.

⁵ Zlinskzy János: *Ius privatum.* Budapest, Orsiris, 1998. 29.

kor gazdasági struktúrájában családi vagyonnal gazdálkodó jogalany.⁶ Bár a Ptk. kodifikációja során visszatér a *bonus et diligens paterfamilias* klasszikus fogalmára épülő polgári emberképhez,⁷ ez a klasszikus kodifikációk nyomán individualista szemléletet hordoz. Családjogi szempontból, egy individualizálódott, fogyasztói társadalomban, hogyan kell értelmezni az ilyen előképektől származó magánjogi jogalanyt? A Ptk. emberképe más, már nem kapcsolataiból kiindulva, hanem egyedülként tekint alanyára, nem tekinthető egységesnek sem: az adott helyzetben általában elvárható cselekvő ember képét sok más alanyiség tarkítja, így például a fogyasztó és vállalkozás stb. Mellettük épp a szűkebb és tágabb családot sorolja fel a Ptk. értelmező rendelkezései között.⁸

1. Az ember kapcsolataiban a családi jog alanya

A modern jog individualista nyelvezete⁹ gyakran megnehezíti, hogy a jogi szabályozás alapját képező társadalmi valóságot ne kizárólag individualista értékrend szerint közelítsük meg. A jog ideálja, különösen a családi jog emberképe, nem korlátozódhat az önmegvalósító egyén fogalmára. A személyiség szabad kibontakoztatása nem ezt jelenti,¹⁰ ahogyan az emberi méltóság tiszteletben tartása sem értelmezhető kizárólag az egyén szintjén.

Az emberi élet sokkal összetettebb annál, hogy pusztán individuális perspektívából szemléljük. A személyiség kibontakozása nem elszigetelten, hanem kapcsolatban valósul meg. Ezek a kapcsolatok formálják identitásunkat, és általuk tudjuk valóban kiteljesíteni önmagunkat.¹¹

A személyes autonómia és az elkötelezettség között feszültség alakulhat. Hasonlóan, a társadalmi normák és a vállalt kötelezettségek is korlátozó hatásúak. Az egyéni szabadság ugyan kiindulópont, de az individualizmus mellett kapcsolati autonómiaként is értelmezhető, amely figyelembe veszi az ember társas természetét.

⁶ Lenkovics i. m. 62.

⁷ Landi Balázs: Emberkép, magatartásmérték, felelősség. *Iustum Aequum Salutare*, 2016/1. 1 (201655).

⁸ Ptk. 8:1. § (1) 1. és 2. pont.

⁹ Gondoljunk az emberi jogi dokumentumokra, ahol a jogosult többségében egy személy, nem közösség, ahol a jogok túlsúlyba kerülnek a kötelezettségekkel szemben.

¹⁰ 8/1990. (IV. 23.) AB határozat, ABH 1990, 42., 44.

¹¹ Jonathan Herring: *Relational Autonomy and Family Law*. Cham, Springer, 2014. 21. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-04987-8>

A magánjogi kodifikáció során elméleti alapként szolgált a családi kapcsolatok védelmének elve, amely az Alkotmányban, majd az Alaptörvényben rögzített családvédelemből fakad. Ez a megközelítés nem csupán az egyént, hanem a „családot mint közösséget” helyezi védelem alá.¹² Ez a szemlélet hangsúlyozza az egyén kapcsolatokba ágyazottságát, és nem az önállóságot vagy függetlenséget állítja a középpontba.

Ez a megközelítés közelebb áll a valósághoz, hiszen az élet alapvetően kapcsolatokra épül, amelyek felelősséggel és kötelezettségekkel járnak. Az egyéni szabadság is ezen kapcsolati háló kontextusában értelmezhető. A családi élet így nem az egyéni jogok összeütközésének színtere, hanem közös erőfeszítések, önfeláldozás és együttműködés terepe – egy olyan közeg, ahol a kapcsolatok működtetése a felelősségvállalás és nem az elszámolás szellemében történik.¹³ A családi jogban a családtagok érdekeit nem lehet egyszerűen szembeállítani egymással, mivel ami az egyikük számára hátrányos, az elválaszthatatlanul érinti a másikat is, így az a kapcsolat egészére sérelmes.¹⁴ Például a szülő és a gyermek érdekei szoros összefonódásban állnak: ami az egyiküknek árt, az közvetlenül vagy közvetve a másíknak is káros.¹⁵ Ez a szoros összefüggés rávilágít arra, hogy elköteleződés nélkül, amely stabil keretet biztosít a kapcsolatainknak, a személyiség kibontakoztatása sem valósítható meg teljes mértékben.

A jogi elkötelezettséget igénylő kapcsolatok szabályozása – például a tartási kötelezettség, legyen szó gyermekről vagy házastársról – korlátozza ugyan az egyéni autonómiát, de ezt a korlátozást a kapcsolatok javára teszi. Ezek a kapcsolatok a kölcsönös elköteleződésre, egyenlőségre, egymásra támaszkodásra és gondoskodásra épülnek, amelyeket a jog megfelelő védelemmel kell, hogy ellásson.¹⁶

Noha kihívást jelent meghúzni a határvonalat az autonómia elvesztése és a kapcsolatban való elköteleződés között, ez nem vezethet teljes önfeladáshoz. Az elkötelezett felek a kapcsolat keretein belül is megőrzik szabadságukat, mi-

¹² Kőrös András: „Fontolva haladás” – Az új Ptk. Családjogi Könyve 16. Rész: Alapelvek. *Családi Jog*, 2009/1. 2.

¹³ Herring i. m. 20.

¹⁴ Uo. 29.

¹⁵ Ehhez képest bár a gyermek saját jogú igényét nem, de a bírói gyakorlat elismeri a szülők kártérítési igényét a fogyatékossgal született gyermekeik vonatkozásában. Hogy lehet a gyermek létét jogi nyelvre kárként lefordítani? Mit mond ez el a társadalmunkról? Ld. Zoltán Navratyil: Wrongful life – Gondolatok a fogyatékossgal született gyermek sajátjogú kártérítési igényéről. *Magyar Jog*, 2009/4. 224.

¹⁶ Herring i. m. 22.

közben fenntartják az elköteleződést, akár távol vannak egymástól, akár nem.¹⁷ Fontos továbbá figyelembe venni, hogy az ilyen kapcsolatokban született döntések nemcsak egyéni szinten, hanem a kapcsolati struktúrában értelmezhetők, és a kapcsolatok befolyásoló erejének megértése nélkül ezek a döntések nem érthetők meg teljes egészében.

2. Miért szükségesek külön alapelvek a családjogi könyvhöz?

A jogalkotó – a Szerkesztő Bizottság nyomán – felismerte, minthogy a klasszikus kódexek is a polgári jog integráns részeként magától értetődően tartalmazták a családjogot,¹⁸ mivel az a legintimebb magánjogot szabályozza, így átfogó szabályozásának itthon is a magánjogi kódexben van a helye.¹⁹ A kodifikációs folyamat során ez nem volt mindig ilyen egyértelmű, a Család Jogi Könyvvvel foglalkozó albizottság vezetője Kőrös András, kúriai tanácselnök, maga is elismerte, hogy a munka kezdetén még az különállást tartotta indokoltnak, azonban később meggyőződött róla, hogy mivel a családjog valójában a legintimebb magánviszonyokat szabályozza, így azt egy átfogó magánjogi kódexben kell elhelyezni.²⁰ Lábady Tamás mindig azon az állásponton volt, hogy a polgári jog és a családi jog különbségei nem szolgáltatnak megfelelő alapot a családjognak magánjogból való kiszakítására.²¹ Hasonlóképpen Jobbágyi Gábor, aki a családjog történeti elkülönülését és sajátos jegyeit elismerve („a családi jogi viszonyok számos sajátossággal is rendelkeznek, melyek nem érvényesülnek a polgári jog más területén”) is arra jutott, hogy nem indokolt az elkülönítés és a törvényhozásban valamint a jogtudományban is vissza kellett térnie a polgári

¹⁷ A szabadság nem csupán azt jelenti, hogy valaki kiléphet a házastársi kapcsolatból, hanem azt is, hogy szabadon dönthet úgy, hogy a kapcsolatban marad és nem hagyja el házastársát. A szabadság nem pusztán a kötöttségek elutasításának lehetőségét jelenti, hanem azt a képességet is, hogy valaki tudatosan és szabadon választja az elköteleződést és a kapcsolat fenntartását.

¹⁸ Pl. a francia Code civil 1804. vagy az osztrák ABGB 1811.

¹⁹ Kőrös András: „Múlt s jövőendő tán együtt van” – megőrzendő és új elemek a családjogban az új Ptk. kodifikációja során. In: Gyekiczky Tamás (szerk.): *Ami a múltból elkísér. A Családjogi törvény 50 éve.* Budapest, Gondolat–DE ÁJK, 2005. 11.

²⁰ Az eltérő véleményekről összefoglalóan ld. Hegedűs Andrea: Házassági vagyoni jogi rendszerek az új Ptk.-ban. In: Sági Edit (szerk.): *Decem anni in Europaea Unione III: Civilisztikai Tanulmányok.* Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2015. 217–219.

²¹ Lábady Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2002. 37.

jogba.²² Ezzel szemben Weiss Emília, aki szerint, minthogy a jogtudomány nézete ellenére a családjog soha nem nyert egységes Ptk.-szabályozást és a külön szabályozás már negyven éve működő állapot, a korunk viszonyai között a családjog „a polgári jogtól különálló, nem a készülő új Polgári Törvénykönyvben való szabályozását” tartotta indokoltnak.²³ A Ptk. helyesen, követve a klasszikus magánjogi kodifikációk hagyományait,²⁴ integrálta a polgári jog e jelentős bírósági gyakorlattal rendelkező²⁵ területét.

Mindazonáltal a családjogi jogviszony sajátos, *sui generis* jogviszony, más polgári jogi jogviszonyokkal közös vonásai ellenére is számos szempontból egyedi. A mellérendeltség és egyenjogúság mellett a kölcsönösség, nem pedig visszterhesség, továbbá a komplementaritás is jellemzi. Minthogy az kétségtelen, hogy a családjog igen speciális viszonyokat rendez, szükséges, hogy a Családjogi Könyv elején az általános magánjogtól eltérő, vagy azt kiegészítő sajátos alapelvek rögzítésre kerüljenek. A bírói gyakorlat által eddig is alkalmazott polgári jogi alapelvek, a magánjogi kódexbe integrálódás miatt vonatkoznak a családjogi viszonyokra is. Tehát a Családjogi Könyv Alapelvei a Ptk. Bevezető rendelkezéseivel együtt alkalmazandók, a családjogi viszonyok sajátosságait figyelembe véve.²⁶ A Ptk. 1:2. §-a értelmezési alapelvéből következik, hogy a nemzetközi jogforrások fényében kell értelmezni a Ptk.-t, így például az ENSZ Gyermek Jogairól szóló New Yorki 1989. november 20-i Egyezmény, vagy az Európai Unió családjogi tárgyú jogforrásai is befolyásolják a jogalkalmazást. A Családjogi Könyvben mindenképpen helyet kaptak eljárási szabályok is, így a megjelenő közigazgatási jogviszonyok miatt is szükséges, hogy „védelmi-típusú” alapelvek biztosítsák a jogalanyokat.

²² Jobbágyi Gábor: *Személyi és családi Jog*. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 193.

²³ Weiss Emília: Az új Polgári Törvénykönyv és a családjogi viszonyok szabályozása. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2000/2. 7.

²⁴ Pl. a francia Code civil 1804. vagy az osztrák ABGB 1811.

²⁵ 2018-ban 114 669 polgári peres ügy érkezett Magyarországon a járásbíróságokra, ebből csak a házassági bontóperek száma 24 452 volt. www.birosag.hu, 1. 22. *Polgári perek a járásbíróságoknál a per tárgya szerint*. 2023-ban 106402 polgári peres eljárás indult a járásbíróságokon, melyből családi jogi tárgyú esetek körében 12311 bontóperben volt kiskorú gyermek érintett. OBH. adatközlés.

²⁶ Így például a jognyilatkozat pótlása nem lehetséges ld. Barzó Tímea: A családjog alapelvei és érvényesülésük nehézségei. *Miskolci Szemle Különszám*, 2017. 38.

3. A család védelme

A házasság és a család védelme 4:1. §-ban önállóan is nyomatékot és magánjogi garanciát kap az az Alaptörvényben foglalt tétel, hogy a házasság és a család különös védelemben részesül. Azonban fontos hogy a Polgári Törvénykönyv a magánjogi házasság- és családképet kell, hogy védje, ami egyébként összhangban az alkotmányos renddel, de minden polgári jogi jogviszonyban kötelezi az értelmezőt.²⁷ Bár a Legfelsőbb Bíróság 17. sz. irányelvét a Kúria 1/2014. sz. PJE határozatában, a Ptk. eltérő rendelkezései miatt nem tartotta irányadónak, a bevezetőben megfogalmazottak feltehetőleg továbbra is a jogalkalmazás szeme előtt lebegnek: „A család – és ezen belül elsősorban a gyermek – sokoldalú védelme olyan alapvető követelmény, amelyet a társadalom joggal támaszt mind a jogalkotással, mind a családjogi perekben folytatott ítélkezési gyakorlattal szemben.”²⁸ Mivel a család a magyar jogrendben is „olyan elsődleges és természetes közösség, amely általában elsőbbséget élvez az állammal és bármely más közösséggel szemben”.²⁹

Bár a családnak nincs jogi személyisége, létezik olyan jogrendszer,³⁰ ahol a család mint egység oltalom alatt áll, olyan struktúra, amely elsőbbséget kaphat, külön-külön minden egyes taghoz képest.³¹ A családjog jellegzetessége az egyéni akarat autonómiájának korlátozása, a jog és kötelezettség egységében.³² A családi kapcsolatokban elsőbbséget élvez a családi érdek, mivel a jogrend szándéka, ezen összefüggésben a család és nem az egyén szükségleteinek támogatása. A szabályok sokszor kógensenek és az engedélyezett jogok is bizonyos kötelezettségek jobb teljesíthetőségére irányulnak.

²⁷ Magán a Ptk.-n belül is kérdés, hogy ez mennyire valósul meg például a kötelesrész családvédelmi elve gyengült ld. Landi Balázs: A Hetedik Könyv – A Hetedik Pecset, avagy a Polgári Törvénykönyv életvégi ember- és családképe. *Iustum Aequum Salutare*, 2016/36.3 (2016) 167.

²⁸ LB 17. számú irányelv a gyermek elhelyezésével kapcsolatos szempontokról.

²⁹ Lábady i. m. 36.

³⁰ A spanyol Alkotmánybíróság egy határozatában megállapította, ha ezen intimitáshoz való jogban sértenek valakit mint a család egy tagját, akkor a sértett fél a család is; ld. Sentencia del Tribunal Constitucional STC 231/1988 de 2 de diciembre.

³¹ Frivaldszky János: Szempontok a családvédelmi törvény értékeléséhez. *Iustum Aequum Salutare*, 2012/2. 2 (2012) 67.

³² Lacruz Berdejo: „*La potestad doméstica de la mujer casada*”, hivatkozva: María Dolores Díaz-Ambrosio Bardaji – Francisco Hernández Gil: *Lecciones de Derecho de Familia*. S.A., Editorial Centro de Estudios Ramón Areces, 2007. 161.

4. A gyermek érdeke

A gyermek érdekének védelméről szóló 4:2. § a Ptk. 1:1. §-ban foglalt alapelvét egészíti ki, illetve irányítja a speciális családjogi viszonyokra, ahogy a következő két alapelv is. A Ptk. kiindulópontja az egyenjogúság és a mellérendeltség a polgári jogi viszonyokban, ennek értelmezése különleges a Negyedik Könyvben, mivel a családi viszonyok nem üzleti elvekre, hanem személyes, intim kapcsolatokra épülnek, a felek kölcsönös függésben vannak és kölcsönösen felelősek egymásért.

Amennyiben nem biztosítható, hogy a gyermek saját családjában nevelkedjen, akkor is törekedni kell arra, hogy lehetőleg családi környezetben nőjön fel és amennyire lehetséges, megőrizze saját családi kapcsolatait. Ez a kitétel azért fontos, mert a más családban nevelkedés olyan élethelyzeteket hozhat létre, amit megnehezíthet a saját családdal történő kapcsolattartás, így annak szabályait a lehető legkörültekintőbben kell kialakítani, ennek lehetőségeit a Gyermekvédelmi törvény³³ 34. §-a tartalmazza. Továbbá a nemzetközileg aktualisan vitatott azonos neműek általi örökbefogadás kérdése kapcsán is felmerül. Természetesen bizonyos élethelyzetekben a családból való kiemelés az egyetlen járható út a gyermekérdekében, azonban fontos, hogy ez ultima ratio jellegű legyen.

5. Házastársak

A házastársak egyenjogúak, ezt erősíti a 4:3. §, ami már Csjt.-ben is megjelent és tulajdonképpen a jogegyenlőség és a mellérendeltség általános polgári jogi elvének konkretizálódása és a házastársak egyenlőségének kétirányúságát jelenti. Személyi viszonyaik terén ez arra vonatkozik, hogy egyrészt önállóan döntenek, másrészt alkalmazkodniuk kell egymáshoz és a családi élet támasztotta követelményekhez, mindezt a 4:25. §-ban szabályozza a törvény. Ez alkotmányos alapelv is, hiszen az Alaptörvény XV. cikkének (3) bekezdése is kimondja, hogy a nők és férfiak egyenjogúak. Azonban kiemelendő, hogy a két nem egyenlősége épp a házasságban jelenik meg a magánjogban.³⁴

³³ 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról [a továbbiakban: Gyvt.].

³⁴ E tényből fakadó meghatározottság a házasság és a leszármazás kapcsán releváns, hiszen a két nem egymást kiegészítő biológiai összetartozása vezet a nemzéshez, a fogantatáshoz, az új élethez.

6. Méltányosság

Az utolsó alapelv a méltányosság és a gyengébb fél védelmének elve 4:4. §-ban a jogalkalmazást segítő jogelvek, általánosan, minden családi jogi viszonyra történő megfogalmazása, amelyeket a családi jogi joggyakorlat előzőleg is alkalmazott; a méltányosság negatív oldalról a Csjt.-ben (31.§) is szerepelt a házastársi vagyoni viszonyok rendezésénél, és tiltotta, hogy valamelyik fél méltatlan előnyhöz juthasson, ehhez hasonló a Ptk. 4:83. § (2) a lakáshasználtnál. Megjelenik egyes további konkrét szabályhelyeknél is, így a tartás esetén különös méltánylást érdemlő esetről szól a 4:29.§ és élettársak esetén a 4:86. §. A vagyoni igények rendezésénél felmerül kérdésként, hogy méltányosságból el lehet-e térni a törvényes vagy a szerződéses vagyoni jogi rendszertől. A bírói gyakorlat esetről estre vizsgálja, hogy mi idézne elő méltánytalan helyzetet, illetve hogy adott esetben el lehet-e térni a szerződésben vagy a törvényben meghatározott megosztástól.³⁵ Az, hogy gyengébb félről is szól az alapelv felvetheti az egyenjogúság és mellérendeltség alapvető polgári jogi princípiumának megkérdőjelezését. Azonban, ahogy a Ptk. monista szemlélete ellenére különbséget tesz például a fogyasztó és vállalkozás között,³⁶ úgy a családi jog területén is indokolt a komplexebb emberkép kialakítása. Sőt talán még indokoltabb, hiszen a családjogi viszonyok jellemzően hosszabb időn keresztül állnak fenn. A bírónak élesszemmel kell észrevenni, hogy az egyenrangú felek között mégis van-e valamilyen erőeltolódás, akár gazdasági, pszichés, fizikai erő megfogyatkozása vagy mentális hátrány okán, hogy a jogalkalmazás ne vezessen méltánytalan helyzethez, tehát ez egész embert kell meglátnia.

7. A családjogi szabályozás természete

A XX. század során a családra vonatkozó jogi szabályozás jelentős változásokon ment keresztül, és ezek a változások napjainkban is alapvetően befolyásolják a család intézményének alakulását. Egyrészt a büntetőjogi normák jelentős része háttérbe szorult, és bizonyos, korábban erkölcsellenesnek minősített magatartásokat ma már a magánélet részének tekintenek, amelyeket az állam nem kíván szabályozni. Különösen igaz ez a házassági hűtlenségre, amely ugyan továbbra is jogellenes magatartásnak számít, de a jogrendszer már nem alkalmaz

³⁵ Barzó i. m. 52.

³⁶ Ennek kritikájaként Landi látszólag monistának nevezi a Ptk.-t, ld. Landi i. m. 56.

büntetőjogi szankciókat az érvényesítésére. Ez némileg ellentmondásos, mert a Ptk. továbbra is kötelezettségként tételezi és a származás jogkövetkezményét fűzi hozzá.

A családjogi normák nagy része eltérést nem engedő, kisebb, ám hangsúlyos része diszpozitív jellegű, illetve továbbra is sajátos az anyagi jogi szabályok között található viszonylag nagyszámú eljárási szabály. A kógencia oka, hogy a családjogi viszonyokban a kötelezettségek egy része a gyermek érdekét szolgálja, azt csorbítani nem lehet, más része a kívülálló harmadik személyeket védi és a házasságra vonatkozó kógens szabályok azt is biztosítják, hogy csak egyféle házasság legyen köthető, hogy az intézmény tartalma egységes legyen. A diszpozitivitás a családjogi jogviszonyokban azért juthat fontos szerephez, mert a családjogi szabályozás célja, hogy megfelelő jogi környezetet biztosítsanak a családban való együttéléshez, ha pedig bizonyos kérdésekben a felek egyeznek meg, rendezik jogviszonyukat, akkor annak betartása mellett az az előny is várható, hogy úgy tudják magukra szabni a jogviszonyt, hogy az alkalmazkodjon az életükhöz.

Közelebbről vizsgálva a diszpozitív szabályokat a házasság esetén a vagyoni jogi rendezésben ad tág teret a feleknek, bár itt is van át nem léphető határ például a vagyonekülönítés esetén a család védelmi elvből kiindulva a gyermek gondozása és a közös háztartás költségeit mindenképp közösen kell viselniük.³⁷ A bontás esetén is felekre bízva, hogy megállapodjanak a szülői felügyeletről, kapcsolattartásról, gyermektartásról, lakáshasználatról és házastársi tartásról.³⁸ Mégsem teljesen ad szabad kezet, hiszen megállapodásuk csak a bíróság jóváhagyása esetén jogosít fel az egyszerűsített bontásra, a bíróság pedig vizsgálja a befolyásmentes akaratot és a gyermek érdekét.

Ez a kettős felosztás azonban nem szemlélteti elég jól a normák színességét és azt a változást, ami az elmúlt bő évszázadban alakította a házasságot. További szempont, hogy a normák egy része a házastársakra, mint egységre, más része a házaspárokra, mint egyénekre vonatkozóan rendelkezik, ami többnyire egybe esik a felek belső és külső viszonyaival. Ugyanakkor például a tanúzási mentességekre vonatkozó szabályok, bár az egyik házaspárt mentik fel, arra tekintettel teszik ezt, hogy a házaspár egységet alkotnak. Az individualistább szemlélet kevesebb egységre, több egyénre vonatkozó szabályt ad,³⁹ bár például a képviselő-

³⁷ Ptk. 4:73. § (2).

³⁸ Ptk. 4:21. § (3).

³⁹ William N. Jr. Eskridge: Family Law Pluralism: The Guided Choice Regime of Menus, Default Rules, and Override Rules. *Georgetown Law Journal*, Vol. 100., No. 6. (2012) 1910.

leti jog változása – a női egyenjogúság elismerésével – igazából bővülés, mivel nem csak a férj képviselheti a feleséget, hanem az egyenlőségből fakadóan ez kölcsönösen valósul meg.

A szülő és gyermek viszony esetén abból indul ki a törvény, hogy a gyermek anyja és apja együtt gyakorolja a szülői felügyeletet, ha nem is élnek együtt, de felhatalmazást ad, hogy másként állapodjanak meg,⁴⁰ vagy a bíróság másként határozzon, a gyermek érdekének elsődleges figyelembevételével. A mediációra való széles felhívás mely több helyen megjelenik a családjogi könyvben szintén azt tükrözi, hogy a felek együttműködésére számítana a jogalkotó, hogy család érdekében való felelős, gondos, felnőtt, érett együttműködő emberképét várja el családi jogviszonyokban. A valóság szomorúbb képet fest, például ha az elhúzó felügyeleti ügyekre gondolunk.

8. Kapcsolati szerepeinkhez kötött emberkép

A családi jog alanyai egymáshoz képesti viszonyukban kapnak családjogi alanyiságot, vagyis a feleség a férjéhez képest feleség, a gyermek a szülőjéhez képest gyermek, a rokonok is egymáshoz képest kerülnek ebbe a státuszba, melyből kötelezettségek és jogok fakadnak. A szerepekhez kötődő feladatok alakítják a felelősséget és a jogok rendszerét is. Ahogy említettem ez azért is speciális, mert a relatív jogviszony kifele harmadik személyek fele is joghatásokkal bír. A családi jogban ezek a kapcsolatok vagy a felek elhatározásával alakulnak ki vagy a leszármazás, rokonság tényén keresztül. Ebből további két különleges hatás következik. Az akaratelhatározáson alapuló kapcsolatok kizárólagosak és ugyan megszűnhetnek és megszüntethetőek bizonyos helyzetekben, azonban mégsem teljesen szakadnak el a felek, akár jelentős, akár maradvány joghatások tekintetében beszélünk volt házastársról, volt élettársról (élettársak esetén ez jóval gyengébb lévén nem státuszjogról van szó) és túlélő házastársról. Más polgári jogviszonyokban ez a helyzet nem fordul elő: a jogalany több adásvételi szerződésben is lehet párhuzamosan eladó, hasznélvező több ingatlanban és amint megszűnik a kötelelem, megtörténik a dologi jog átszállása, a szerződés teljesítése után nem beszélünk volt tulajdonosról, volt bérlőről, volt hasznélvezőről. Persze fel lehet vetni a szavatosságot, azonban az azért való helytállási kötelezettség még az eredeti kötelelem része. A másik, hogy a leszármazáson, rokonságon alapuló családjogi viszonyok nem szűnnek meg, eltörölhetetlenek. Persze

⁴⁰ Ptk. 4:164. (1)–(2).

megszűnhet a szülői felügyeleti joga egy szülőnek akár azért, mert a gyermek nagykorú lett, a bíróság döntött így a gyermek érdekében, maga járult hozzá gyermek örökbefogadásához vagy más okból, ami nyilván korlátozza a kapcsolatból következő jogokat, de attól még a gyermeke marad. Még az örökbefogadás esetén is fennmaradhat valamilyen joghatás a vérszerinti szülővel kapcsolatban. Kitagadható egy családtag az öröklésből, vagyis korlátozhatóak a családjogi jogviszonyból fakadó jogok, de magát a kapcsolatot ez nem szünteti meg.

Ahogy a jogképességről, a cselekvőképességről nem lehet lemondani,⁴¹ mert emberi méltóságunk, ember létünk, emberi természetünk normatív fogalmának alapja, jellemzője.⁴² Így családi kapcsolataink eltörölhetetlensége is emberi természetünk a jog általi megragadásának lenyomata. A családjogi jogviszonyok közvetlen tárgya, ahogy más jogviszonyoknál is, az emberi magatartás, azonban ez nem csupán jogok és köteleességek összessége, ez maga a kapcsolat.

Ilyen szerepek a horizontális vagyis akaratnyilatkozaton alapuló család jogi jogviszonyokban a házastársak, tehát a férj és feleség, az élettársak, a volt házastárs, a túlélő házastárs, és a volt élettárs. A magánjogban a házasság fogalmát alapvetően kétféleképpen lehet megközelíteni: szerződésként vagy szövetségként. A magyar házassági szabályozás terminológiája erőteljesen szerződésalapú,⁴³ ami részben a német jogi hagyományokból ered. Sok szempontból a házasságfelfogás az egység helyett a felekre, az individuumokra koncentrál.⁴⁴ Ennek a jelenségnek egyik indikátora lehet a házasság szerződéses koncepciója, amit annak szövetségi jellemzőivel állíthatunk szembe.⁴⁵ Érzékelhető egy eltolódás a házasság szerződésként való felfogása felé, noha Magyarországon továbbra is elsősorban szövetségként tekintünk rá, amely a feleket egyesíti.⁴⁶ Ugyanakkor vitatható az az álláspont, miszerint a szolidaritáson alapuló szövetségi megközelítés kevésbé szinallagmatikus lenne. A felek egyenjogúsága ugyanis a jogok és kötelezettségek egyenlőségét is magában foglalja, így a szerződéses alapvetés nem feltétlenül biztosítja jobban az igények kiegyenlítését. Ezzel szemben a

⁴¹ Ptk. 2:1. § (2) és 2:8. § (3).

⁴² Székely László: Második Könyv Első Rész. *Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz 1–2. – Kommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez*. 1. Budapest, Wolters Kluwer, 2021. 29. a cselekvőképesség természetesen korlátozható kor vagy mentális állapot okán a személy érdekében, azonban ő maga nem korlátozhatja. Ld. uo. 37.

⁴³ Ellenkező véleményen Szeibert Orsolya: A házasság és jogi ellenpontja, az élettársi kapcsolat: szövetség vagy szerződés? *Társadalomkutatás*, 2012/4. 348.

⁴⁴ Anita Bernstein: For and against Marriage: A Revision. *Michigan Law Review*, Vol. 2. (2003) 138.

⁴⁵ Szeibert i. m. 343–357.

⁴⁶ Szeibert i. m. 344.

szövetségi szemléletnél sem szükségszerű, hogy az egyik fél hátrányba kerüljön. Az egységes, szövetségi alapú megközelítés jobban összhangban állhat a házasság céljával, valamint a felek és a család hosszú távú érdekeivel is.

A házasság természeténél fogva nem illeszkedik az adok-kapok jellegű, kereskedelmi szemléletmódhoz⁴⁷ vagy a kötelmi jogban megszokott visszterheség elvéhez.⁴⁸ A házasság nem üzleti megállapodás, és nem alapulhat az ilyen típusú kompenzációs elvárásokon, hanem a kapcsolatban megvalósuló közös jó kerül előtérbe.⁴⁹ A házasságot nem tekinthetjük egyszerű magánjogi szerződésnek, mert annak célja és motivációja nem a kompenzáció megszerzése, hanem a közös élet és a hosszú távú elköteleződés megteremtése, ami nem összeegyeztethető a családjog emberképével.⁵⁰

Ha a házasságot pusztán szerződésként értelmeznénk, az azt feltételeznék, hogy a felek azért tesznek a kapcsolatért, hogy ellenszolgáltatást kapjanak, ami alapvetően idegen a házasság valódi természetétől. Ez a megközelítés aláásná a házasság mint státusz alapvető jellemzőjét, amely hosszú távú, felelős elköteleződést jelent. A házasság nem csupán két fél közötti megállapodás, hanem egy olyan közösségi kapcsolat, amely a kölcsönös áldozatvállalásra és az egyéni érdekeken túlmutató családi összetartozásra épül. Ebben a keretben a jog feladata, hogy megfelelő védelmet nyújtson a feleknek akkor is, ha a dolgok kedvezőtlenül alakulnak, és biztosítsa a stabilitást, amely a család hosszú távú fennmaradásához szükséges.⁵¹

⁴⁷ Ezzel kapcsolatban majd a házassági vagyoni szerződések körében tárgyaljuk azt, hogy amennyiben a felek bizonyos házassági kötelezettségekből kiszereződhetnek, ez milyen hatással van a házasságra. Itt azonban el kell mondani, hogy bár a problémafelvetés helyes továbbra sem érthetünk egyet az olyan állásponttal, amely az alapján érvénytelenítene egy házassági vagyoni szerződést, hogy a partnerkapcsolatot, mint közös vállalkozást tekintve a felek hozzájárulásait a megtérülés igényével teszik, így a visszterhes kompenzáció elvárható, vagyis ha ezzel ellentétes a megállapodás az érvénytelen ld. Martha M. Ertman: *Love's promises: How Formal and Informal Contracts Shape All Kinds of Families*. Boston, Bacon Press, 2015. 182. Azonban pont a felek jogai és kötelezettségei egyelőségéből következik e jogok és kötelezettségek megbonthatatlansága, nem elszámolási alapú rendszere és végső soron a házasság nem szerződéses, különösen nem kereskedelmi jogi jellege.

⁴⁸ Persze, ezzel szemben fel lehet hozni, hogy azért a magánjogban sem ismeretlen, hogy valaminek nincs ára és mégis vagyoni úton nyer ellentételezést, ilyen – leegyszerűsítve – a sérelemdíj.

⁴⁹ Herring i. m. 40.

⁵⁰ Ebben az esetben felvethető lenne, hogy a házasság jogi fogalmának eltörlésével az emberek különböző igényeikre, akár különböző személyekkel szerződéseket kötve alakítsák ki az életüket, ami ijesztő társadalmi disztópiát rajzol elénk. Vö. Clare Chambers: *The Marriage-Free State. Proceedings of the Aristotelian Society*, (2013) 131.

⁵¹ Brenda Hale: Equality and autonomy in family law. *The Journal of Social Welfare & Family Law*, Vol. 33., No.1. (2011) 13. <https://doi.org/10.1080/09649069.2011.5714661> (2011)

A jogi reformok a válási lehetőségek bővülése óta tartózkodtak a magánéletbe való közvetlen beavatkozástól, és inkább az egyéni autonómiát helyezték előtérbe. A válásra irányuló szándékot személyes döntésként kezelik,⁵² amelyet a bíróság nem kérdőjelez meg. A felek közötti megállapodásokat – például a gyermektartásra és a gyermekfelügyeletre vonatkozó egyezségeket – leszámítva a bíróságok egyre kevésbé vizsgálják kritikusan az ügyeket.⁵³ Egyre erősebb az a tendencia, hogy a házastársak teljes szabadságot kapnak gazdasági ügyeik rendezésében, miközben a család, mint egység jelentősége háttérbe szorul az egyéni jogok előtérbe kerülésével.⁵⁴

A törvény elsőként a hűség kötelezettségét, melyet a joggyakorlat eddig is tágabb értelemben értelmezett, nem csupán érzelmi elköteleződésnek, hanem a kölcsönös lojalitás, egymás ügyeinek és életének támogatása formájában is. Ezt hangsúlyozza a törvény azon kitétele, amely a közös célok érdekében történő együttműködést külön is megfogalmazza. A kölcsönös támogatás kiterjed az élet minden területére, legyen szó anyagi segítségről, egymás fejlődésének elősegítéséről, ápolásról vagy gondozásról. Ez a kötelezettség olyan mélyen gyökerezik a házastársak kapcsolatában, hogy bizonyos esetekben, a törvény előírásai szerint, még a házasság felbontása után is fennállhat, például tartási kötelezettség formájában.

Bár ilyen személyi kötelezettségeket élettársak esetében nem ír elő a Ptk. korábban a Legfelsőbb Bíróság kiemelte, hogy az élettársi kapcsolat érzelmi közösségi jellegéből fakadóan a felek között a kölcsönös támogatási kötelezettség fennáll, függetlenül a közös tulajdonszerzéstől vagy a háztartás fenntartásához való hozzájárulás mértékétől.⁵⁵ Ugyanakkor ez a kötelezettség nem jelent törvényen alapuló eltartási kötelezettséget. Ennek megfelelően az élettársak köthetnek tartási vagy gondozási szerződést, ha annak törvényi feltételei teljesülnek. Az ítélezési gyakorlat szerint azonban ellenszolgáltatás csak az élettársi kapcsolat alapvető tartalmát meghaladó, az együttéléssel nem szükségszerűen együtt járó tevékenységekért járhat. Emellett a tartási, ápolási és gondozási költségek hagyatéki hitelezői igényként való érvényesítéséhez az is szükséges,

⁵² Mely során egyébként a Ptk. arra kötelezné a házastársakat, hogy közösen, de legalábbis a család érdekében figyelemmel döntsenek, ld. Ptk. 4:25. §.

⁵³ Elizabeth S. Scott – Robert E. Scott: Marriage as Relational Contract. *Virginia Law Review*, Vol. 84., No. 7. (1998) 1235.

⁵⁴ Uo. 1233.

⁵⁵ BH 2005.4.141 sőt egymásnak nyújtott szolgáltatások elvárhatóságára vonatkozó ítélet még szeretők között is megállapításra került EH 1999.103.

hogy az örökhatározó életében az élettárs az átlagos mértéket meghaladó szolgáltatásokért ne kapjon megfelelő ellenszolgáltatást.

Tulajdonképpen az élettársak a VI. könyvben kerülnek meghatározásra,⁵⁶ azonban kétségtelenül vonatkoznak rájuk családjogi joghatások, valamint az Emberi Jogok Európai Bírósága az Emberi Jogok Európai Egyezménye 8. cikkének értelmezésekor családi jogviszonyként hivatkozik az élettársak kapcsolatára és ez a Ptk.-t is köti. Az a tény, hogy a magánjogi kódex családi jogi könyvében nem szerepelnek nem kirívó európai összehasonlításban, inkább az a kivételes, hogy a Ptk. milyen sokat foglalkozik velük és milyen sok jogosultsággal ruházza fel kapcsolatukat. Átfogó szabályozás akár a családi jogot rendező törvényben, akár külön jogszabályban csak az uniós országok kisebb részében létezik. Ilyenek hazánk mellett Horvátország, Finnország, Írország, Olaszország, Málta, Szlovénia, Svédország.⁵⁷ A bejegyzett élettársak ugyan nem jelennek meg a Ptk.-ban, azonban a rájuk vonatkozó törvény utaló szabálya a legtöbb jog tekintetében a házassággal azonosítja őket,⁵⁸ de kötelez valamilyen elismerésre a már említett strasbourgi bíróság gyakorlata is.

Vertikális családjogi kapcsolatokban, ahol a leszármazás vagy oldalági rokonság köti össze a feleket, a megnevezett családtagok az anya, az apa, a gyermek, testvér és más rokonok. Ahogy az alapelveknél szó volt róla a gyermek különleges védelmet kap, ami nem csak a negyedik könyvre terjed ki, hanem a Ptk. egészére. A Ptk.-ban kettős jelentése van a gyermeknek, egyrészt jelenti a kiskorú gyermeket, másrészt jelenti a leszármazás, vagy örökbefogadás útján gyermeki pozícióban lévő gyermeket, aki lehet nagykorú is. A gyermeket koránál fogva, a cselekvőképességi szabályok körében, saját érdekében korlátozzák jognyilatkozatai tekintetében, tehát a családjogi könyvön kívül a második könyvben is számottevő szabályozás vonatkozik rá. Megemlítendő még a hetedik könyv, hiszen az öröklés körében a gyermekek kiemelt törvényes örökösök.

A negyedik könyvben a gyermek jogai a szülők szülői felügyeleti jogából származó kötelezettségeinek oldaláról kerülnek megfogalmazásra. Kiemelendő,

⁵⁶ Ptk. 6:514. § (1).

⁵⁷ Horvátország: Obiteljski Zakon Narodne novine (NN; Official Gazette of the Republic of Croatia) Nos 103/15 and 98/19; Finnország: Laki avopuolisoiden yhteistalouden purkamisesta 26/2011; Írország: Civil Partnership and Certain Rights and Obligations of Cohabitants Act 2010; Málta: Cohabitation Act, XXVII of 2020; Olaszország: Regolamentazione delle unioni civili tra persone dello stesso sesso e disciplina delle convivenze 76/2016; Szlovénia: Družinski zakonik, Official Gazette of the Republic of Slovenia, no. 15/2017, 21/2018, 22/2019, 67/2019 és Zakon o partnerski zvezi, no. 33/2016; Svédország: Sambolag (2003:376).

⁵⁸ 2009. évi XXIX. törvény a bejegyzett élettársi kapcsolatáról, az ezzel összefüggő, valamint az élettársi viszony igazolásának megkönnyítéséhez szükséges egyes törvények módosításáról (Bét.).

hogy a gyermek megkérdezése, meghallgatása, bevonása az őt érintő döntésekbe általános elvé válik a Ptk.-ban is.⁵⁹ Ugyanakkor ez nem jelenti a felelősség áthárítását a gyermekre, azért a szülők joga bizonyos döntések meghozatala, mert az azzal járó felelősséget is ők viselik. A gyermek képviselőjében szülője vagy gyámja jár el, még hozzá olyan gondossággal, mint a polgári jog általános alanyának emberképe szerinti elvárhatóságnak megfelelő személy. Épp azért képviseli jogügyeleteiben a gyermeket a felnőtt, hogy védelmezze őt, és bár a családjogi emberkép nem esik teljesen egybe a magánjogi emberképpel,⁶⁰ ugyanakkor nem is független tőle.

A Ptk. nem szól a gyermek kötelességeiről, azonban a jogai korlátozásának tőrése nyilvánvalóan kötelesség. Ez nem jelenti, hogy a gyermek nem tartozna kötelességekkel a szülő-gyermek jogviszonyban, noha ez csak később a tartás szabályainál kerül kifejezetten kimondásra, hiszen a kölcsönösségből az is következik, ha szülei tartották a gyermeket, akkor ő is tartani köteles, ha erre rászorulnak és nincs a tartás sorrendjében előrébb kötelezhető.⁶¹

A családon belüli felelősségvállalás nemcsak a családokat, hanem az egész társadalmat összetartja, amely így nem pusztán egyének halmaza, hanem szerves egységként működik. Az ilyen kapcsolati dinamika adja a családjog koherenciáját, amely túlmutat az egyéni viszonyokon, és egyben logikus alapot szolgáltat az olyan területek szabályozására, mint az öröklés vagy a gyámrendelés, ahol a szélesebb családi kör is szerephez juthat. Számos ponton megjelentik a Ptk.-ban az előrelátó, gondos személy kezébe eszközt adva a családtagjairól való gondoskodáshoz is.⁶²

A magyar jogban megfigyelhetők párhuzamok a törvényes öröklés, a házastársi tartás és a rokontartás között. Tartási kötelezettség elsősorban azt a házastársat terheli, aki az örökgyógy halálakor törvényes örökösként kiemelt helyet foglal el: például örökli a közös lakás haszonélvezeti jogát, valamint egy gyermekrésnyi örökséget. Hasonlóképpen, a tartásra jogosult eltartására elsődlegesen azok a leszármazók kötelesek, akik az örökgyógy halálakor a törvény szerint elsőként örökölnének.⁶³ Ez a rendszer biztosítja, hogy a családon belüli

⁵⁹ Ptk. 4:148. §.

⁶⁰ Weiss Emília: Néhány gondolat a családjog kodifikációjához a készülő Polgári Törvénykönyvben. In: Sárközy Tamás – Vékás Lajos (szerk.): *Eörsi Gyula Emlékkönyv*. Budapest, HVG-ORAC, 2002. 243.

⁶¹ Ptk. 4:194. § (1) és 4:196. § (2).

⁶² Landi i. m. 52–53.

⁶³ Ptk. öröklési szabályai: 7:55. §, 7:58–66. §§ és a rokontartás szabályai: 4:196–202. §§.

felelősségvállalás és támogatás az élet különböző területein, így az öröklési és tartási jogban is összefonódjon.

9. Összegzés

Életünket szüleinken keresztül kapjuk, és méltóságunk alapjait is először a családjában ismerjük meg. A méltóság az ember veleszületett tulajdonsága, amely a fogantatástól a haláláig emberi létéből fakad. Az emberi méltóság nem valaki mástól származik, különösen nem az államtól vagy a jogrendszerrel. Létünk értéke velünk született (*inherent, congenital*),⁶⁴ létezésünk velejárója, amely mélyen gyökerezik abban a családi közegben, amelybe beleszületünk. Ezért mondható, hogy az emberi méltóság természetes otthona a család.

Ez pedig kötelezettséget ró az államra: biztosítania és támogatnia kell azt a közeget, amelyben az emberi méltóság megszületik és először megtapasztalható. Olyan jogi és társadalmi környezetet kell kialakítania, amelyben a család kiteljesedhet, és betöltheti alapvető szerepét az egyének, a családtagok és az egész társadalom érdekében.

Az ember méltóságával együtt születik, és minden esetben egy biológiai anya és apa révén jön a világra, még akkor is, ha ez a két személy nem alkot szociológiai értelemben vett családot. Amikor valaki kiszakad abból a kapcsolati hálóból, amelyben léte megalapozódik, sokkal sebezhetőbbé válik, és méltóságának megóvása is nehezebb.⁶⁵ Az emberi személy, aki a családi jog alanya is, a családban születik.

⁶⁴ Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata és számos egyezmény beszél „*inherent*” vagyis öröklött jogokról, méltoságról, a magyar fordítás nem minden esetben adja vissza az eredeti jelentést, így a Nyilatkozat „*inherent dignity*”-jét a magyar fordítás jelző nélkül méltóságnak, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 6. cikk „*inherent right to life*”-jét veleszületett jognak, az Európai Emberi Jogi Egyezmény Tizenharmadik Kiegészítő Jegyzőkönyvében „*inherent dignity*”-jét minden emberben természetből benne rejlő méltóságnak fordították. Talán az utóbbi van legközelebb a jelentéshez, mindenesetre a jogokat és a méltóságot sem a születéssel, hanem az emberi mivoltunkkal szerezünk ezek alapján.

⁶⁵ Gondolhatunk a közelmúltban napvilágot kapott nevelőotthonokban történt visszaélésekre, vagy az asszisztált reprodukció kapcsán felmerülő etikai dilemmákra ld. Navratyil Zoltán: Az anyatesten kívüli embrió mint „jogi személy”? In: Csehi Zoltán –Koltay András –Landi Balázs – Pogácsás Anett (szerk.): *(L)ex Cathedra et Praxis: Ünnepi kötet Lábady Tamás 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány Press, 2014. 402.

APAKÉPEK A POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYV VILÁGÁBAN

Navratyil Zoltán*

A biológiai apaság nem feltétlenül mindig fedi a jogi apaságot.¹ A Polgári Törvénykönyv a leszármazáson alapuló rokoni kapcsolatok körében a korábbi, a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény (Csjt.) szabályozáshoz képest pontosabb és áttekinthetőbb szerkezetben szabályozza az apasági vélelmek rendszerét.

A Ptk. részben megőrizte a Csjt. egyes rendelkezéseit, részben teljes mértékben új szabályokat adott, részben pedig a korábbi bírói gyakorlatot megváltoztatva nyújtott új rendelkezéseket. Érdeemes ugyanakkor rámutatni arra, hogy a részben megújult szabályozás mellett is bizonyos külföldön már megtörtént esetek alapján értelmezési nehézségek adódhatnak, amennyiben hasonló ügy hazánkban is felvetődne.

A törvény négy apasági vélelmet sorol fel, a házassági köteléken alapuló apasági vélelmet, az asszisztált reprodukciós eljáráson alapuló apasági vélelmet, az apai elismerő nyilatkozaton alapuló apasági vélelmet és a bírósági határozaton alapuló apasági vélelmet.² Mind a négy apasági vélelem egyenértékűnek számít, jogi hatásaikban azonosak, és fontos – s a korábbi szabályozáshoz képest ez egyértelműen meg is jelenik –, hogy a felsorolás egyben sorrendiséget is jelent.³ Azaz amíg a sorrendben előrébb álló apasági vélelem alapján az apai jogállás betöltött, addig nem kerülhet sor a sorrendben hátrább álló apasági vélelem alapján annak betöltésére.

* Egyetemi docens, Polgári Jogi Tanszék. ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-9798-014X>

¹ Nizsalovszky Endre: *A család jogi rendjének alapjai*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963. 281.

² Ptk. 4:98. §.

³ Csiky Ottó: A családi jogállás. In: Körös András (szerk.): *A családjog kézikönyve*. Budapest, HVG-ORAC, 2007. 354.

Elmondhatjuk továbbá, hogy az első három vélelem az apaság keletkezésének automatikus vagy önkéntes formája, míg a negyedik, a bírósági határozaton alapuló vélelem a jogi apaságot mindig ‘kényszerrel’ hozza létre.

1. Apakép ‘hűségesen’

A Ptk. a korábbi Csjt.-vel egyezően szabályozza az apasági vélelem sorrendben első alapesetét, a házasságon alapuló apasági vélelmet. Ennek megfelelően a gyermek apjának azt a férfit kell tekinteni, akivel az anya a gyermek fogamzási idejének kezdetétől a gyermek születéséig eltelt idő vagy annak egy része alatt házassági kötelékben állt. A vélelem szempontjából a házasság jogi – de jure – fennállásának van jelentősége, a tényleges életközösségnek nincs.⁴ Előfordulhat az is, hogy a gyermek megszületésekor a házasság már nem áll fenn, mert azt bíróság felbontotta, vagy a férj elhunyt, de ha a férfi a gyermek fogamzási idejének kezdetétől bármilyen rövid ideig az anyával házasságban élt, az apaság rá nézve fennáll. E vélelem alapeset, elsőbbséget élvez a többi vélelemhez képest és automatikusan beáll, ahhoz semmiféle nyilatkozatra vagy jogcselekményre nincs szükség. A szabályozás háttérében a házastársi kötelezettségként megfogalmazott hűség húzódik meg – amely ugyan kikényszeríthetetlen, de ettől függetlenül fontos jogkövetkezmények társulhatnak hozzá, tipikusnak tekintendő, hogy házasság esetében a feleség és a férj kapcsolatából származik a gyermek.⁵

A gyermek fogantatásának ideje kiszámításának tekintetében egy ún. fogamzási időnaptár alkalmazására kerül sor, amelyhez a gyermek születésének idejét kell pontosan ismerni. Ehhez képest a fogantatás ideje a születés napjától visszafelé számított 182. és 300. nap közötti idő. Fontos rögzíteni, hogy a fogamzási idő is vélelem, tehát valószínűsége és nem bizonyosságon alapul, így ellenbizonyításnak helye lehet, miszerint a gyermek fogamzása a vélelmezett fogamzási idő előtt vagy után történt.

Végül szabályozásra kerül az anya újabb házasságkötésének a joghatása és az ún. mögöttes apasági vélelem is. Előfordulhatnak olyan esetek, amikor már a gyermek fogamzása után az anya házassága megszűnik, de még a gyermek születése előtt újabb házasságot köt. Ilyenkor a jog az új férjet tekinti a gyermek apjának akkor is, ha a korábbi házasság megszűnése és a gyermek születése között 300 nap (a vélelmezett fogamzási idő) nem telt el, tehát tudjuk azt, hogy nem

⁴ Uo. 356.

⁵ Nizsalovszky i. m. 375.; vö. BDT2011. 2554.

az új férjtől fogant biológiailag a gyermek. Az új férjre nézve fennálló apasági vélelem azonban megdönthető, s ekkor a korábbi férjet kell apának tekinteni.

2. Apakép ‘asszisztáltan, művileg’

A Ptk. a korábbi szabályozásnál pontosabban rendelkezik az asszisztált reprodukció nyomán született gyermek esetében az apaság vélelméről, miszerint ha az apaság a házassági köteléken alapuló vélelem alapján nem állapítható meg, akkor a gyermek apja az a férfi, aki az anyával élettársi kapcsolatban áll, és az anyával az asszisztált reprodukciós eljárásban részt vett.⁶ Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (Eütv.) 167. §-a adja e szabály hátterét, amely lehetővé teszi, hogy asszisztált reprodukciós eljárásban – bizonyos feltételek esetén – házastársak és különmemű élettársak is részt vegyenek. A sorrendiség e tekintetben is fontos, hiszen amennyiben házastársi kapcsolatban álló személyeknél végzik el az eljárást, akkor az apaság a házassági köteléken alapuló vélelem alapján áll be. Amennyiben viszont élettársi kapcsolatban álló személyek vesznek részt az asszisztált reprodukciós eljárásban, indokolt az apaságra nézve speciális szabályt adni, e célt szolgálja a törvénynek e rendelkezése.⁷

Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy asszisztált reprodukciós eljárás nyomán – mind házastársak, mind élettársak esetén – az apaság vélelme független attól, hogy a férfi saját ivarsejtjéből vagy donor ivarsejtéből fogan-e a gyermek. Az élettárs apasága kizárólag asszisztált reprodukciós eljárás következtében állapítható meg a fent részletezett szabályok alapján, ha a gyermek természetes úton fogan az anya élettársától, akkor e tény automatikusan nem keletkeztet apasági vélelmet.

A korábbi szabályozás nem adott választ arra a helyzetre, hogy mi történjék akkor, ha az anya az élettársával eredményesen vesz részt asszisztált reprodukciós eljárásban, viszont a gyermek megszületése előtt mégis egy másik férfival házasságot köt. Mi alapján álljon be az apasági vélelem, a házasság alapján (férj) vagy az asszisztált reprodukciós eljárásban való részvétel alapján (élettárs)? A törvény az utóbbinak biztosít elsőbbséget, tehát az asszisztált reprodukciós el-

⁶ A Ptk. a 4:98. § b) pontjában átveszi az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény IX. fejezete által használt „emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárás” kifejezést, ami jogtechnikailag helyes, noha megemlítené, hogy e kifejezés az Eütv.-ben is meglehetősen idegen, gyökértelen, helyesebb lenne a nemzetközileg is bevett „asszisztált reprodukciós eljárás” vagy asszisztált reprodukciós technika” kifejezés használata.

⁷ Vö. Vékás Lajos (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, Complex, 2013. 301.

járásban részt vett élettárs lesz a gyermek apja, s nem az anyával ezt követően házasságra lépett másik férfi. E megoldás azzal indokolható, hogy egyfelől a felek (élettársak) eredeti szándéka, akarata volt az, amely egyértelműen a gyermek fogantatására irányult, s arra, hogy az élettárs legyen az apa, s az anya ezek korábbi szándékától csak utóbb tért el valamely okból. Másfelől az Eütv. szerint szabályozott és elvégzett asszisztált reprodukciós eljárás jogkövetkezménye nem hat ki az eljárásban részt nem vevő személyre, az anya későbbi férjére.

Érdemes megemlíteni a Kúria egy eseti döntését, mely az asszisztált reprodukciós eljáráson alapuló apasági vélelem megdöntésével foglalkozik,⁸ s amely a férfi hozzájáruló nyilatkozatának hiánya, illetve annak tartalmi elemei tekintetében irányadó szempontokat rögzít. A Ptk. alapján az asszisztált reprodukciós eljáráson alapuló vélelmet akkor lehet megtámadni, ha a férfi az eljáráshoz nem járult hozzá.⁹ Az eset tényállása szerint a férfi részéről volt beleegyező nyilatkozat, s ennek tartalma lett később vitás, az ugyanis kifejezetten nem zárta ki a donor spermium igénybevételét, de a férfi állítása szerint saját ivarsejtet kívántak eredetileg felhasználni, a nő mégis donor spermiumot vett igénybe, s így született a gyermek, aki vonatkozásában a férfi az apaság megdöntését kezdeményezte. A Kúria döntése értelmében kétséget kizáróan megállapítható volt, hogy az esetben fel sem merült idegen donor hímvarsejtjének felhasználása, mivel felek azt a tájékoztatást kapták, hogy saját ivarsejtjeikkel a beavatkozás sikeresen elvégezhető, s a beavatkozásra vonatkozó orvosi dokumentáció is spermadonorként a férfi élettársat tüntette fel. Továbbá a perbeli bizonyítékok sem hagytak kétséget a felől, hogy felek a saját, vér szerinti gyermek vállalása érdekében vetették alá magukat asszisztált reprodukciónak, és a beavatkozással járó mentális és fizikai megterhelésnek kizárólag annak érdekében történtek, hogy közös vér szerinti gyermekük szülessen.

Az eset alapján levonható az a következtetés, hogy amennyiben rendelkezésre is áll a férfi részéről a hozzájárulást tartalmazó nyilatkozat, annak kifejezett tartalma nem hagyható figyelmen kívül.

3. Apakép ‘szívességből’

A teljes hatályú apai elismerő nyilatkozat tételének feltételei közül a Ptk. elhagyta azt a korábbi szabályt, mely szerint apai elismerő nyilatkozatot az a férfi tehet,

⁸ BH2015. P.8. sz.

⁹ Ptk. 4:107. §.

akitől a gyermek származik. Ennek oka, hogy a vérségi származás kérdését a gyakorlatban senki nem vizsgálja, hiszen az elismerés önkéntes, s az történhet ‘szívességi’ alapon is a rendezetlen családi jogállású gyermek érdekében.¹⁰

A teljes hatályú apai elismerő nyilatkozat megtételének a feltételei és jellemzői stabilak. Tehát az apai jogállás betöltetlen kell legyen; a férfi 16 évvel idősebb kell legyen a gyermeknél, a nyilatkozat a gyermek fogantatási idejének kezdetétől bármikor megtehető, a gyermek születése előtt is, s akár a gyermek halála után is. A nyilatkozat csak személyesen tehető meg, és annak teljes hatályúvá válásához – a biztonságos családi kapcsolatok kialakulására tekintettel – az anyának és a 14. életévét betöltött gyermeknek a hozzájárulására is szükség van.

Érdekességként megemlíthető, hogy a Ptk. a régebbi bírói gyakorlatot új szabály beiktatásával változtatta meg, amely a teljes hatályú apai elismerő nyilatkozaton alapuló vélelem megtámadhatóságát érinti. A korábbi Csjt. nem tartalmazott szabály arra nézve, hogy a teljes hatályú apai elismerő nyilatkozat megtámadható-e, például akarathiba miatt. Egy eseti döntés tényállása szerint a férfi teljes hatályú apai elismerő nyilatkozattal magáénak ismerte el a gyermeket, azonban később tévedés címén meg kívánta támadni jognyilatkozatát.¹¹ Állítása szerint a nyilatkozat megtételekor a magyar nyelvet nem ismerte, a gyámhatósági eljárásban tolmácsot nem alkalmaztak, nem volt tisztában azzal, hogy milyen nyilatkozatot ír alá. A Kúria álláspontja szerint mivel a Csjt. az apaság elismerésén alapuló vélelmének akarathiány címén való megtámadásáról kifejezetten nem szólt, ezért a jogszabály hallgatását az ítélezési gyakorlatnak kell értelmezni a jogalkotói szándék vizsgálatával. E tekintetben pedig arra a következtetésre jutott, hogy az „önálló jogágiságú családjog” jellemzője a családi jogállással kapcsolatos jognyilatkozatok mindenkivel szembeni hatályossága. Ez pedig az erre vonatkozó bírói ítéleteknek is sajátossága, amiből következik, hogy amikor a családjogi szabályokból az akarathiányok következményeinek szabályai hiányoznak, azt – a testület álláspontja szerint – nem lehet egyszerűen a polgári jog megfelelő szabályaira való utalásként értelmezni. Ez az értelmezés a bíróság szerint a nyilatkozat hatályával érintett, de annak megtételében részt nem vevő személyek érdekeit védi, a Csjt. egyéb rendelkezései ugyanakkor lehetőséget nyújtanak a közvetlenül érintett személyek családi jogállásának a rendezésére.

¹⁰ Csiky i. m. 371.

¹¹ BH2003. 70.

A korábbi bírói gyakorlat tehát az akarathiba (tévedés, megtévesztés, fenyegetés) miatt történő megtámadhatóságot egyértelműen kizárta, viszont a Ptk. a 4:107. § (2) bekezdés b) pontjában kifejezetten lehetőséget biztosít erre.

4. ‘Kényszerű’ apakép

Sorrendben a következő apasági vélelem a bírósági határozaton alapuló apasági vélelem, melynek feltétele, hogy az apai hely az előzőekben szabályozott vélelmek alapján betöltetlen legyen. Ennek megfelelően, ha az apai jogállás a házasságon alapuló, a reprodukációs eljáráson alapuló, az elismerésen alapuló vélelem valamelyike alapján betöltött, akkor az apaság bírói úton történő megállapítása iránt per nem indítható. Így – ha az apai jogállás betöltött – előbb a már fennálló apaság megdöntése iránt kell pert indítani, s csak ezt követően kerülhet sor az – új – apaság bírói úton történő megállapítására.

Fontos, hogy a Ptk. két konjunktív feltétel vizsgálata és bizonyítása alapján teszi lehetővé a férfivel szemben az apaság megállapítását: a férfi az anyával a fogamzási időben *nemileg érintkezett*, és az összes körülmény gondos mérlegelése alapján alaposan következtethető, hogy a gyermek ebből az érintkezésből *származik*. Ez utóbbi feltétel az orvostudomány fejlődéséből adódóan meglehetősen könnyen – egyetlen bizonyítékkal¹² – bizonyítható. A jog itt vérségi származást kíván meg,¹³ amelyet a DNS-vizsgálat lehetőségének köszönhetően igen nagy, 99,97 %-os valószínűséggel – szinte bizonyossággal – meg lehet állapítani. Ebből adódik az is, hogy a Ptk. a bírósági határozaton alapuló vélelmet megdönthetetlen vélelemként kezeli. Korábban a bírói gyakorlatban jóval szélesebb körű bizonyításra és mérlegelésre volt szükség. Így nagy szerepe volt a tanúvallomásoknak is, például a tanú elmondása szerint a férfi „udvarolt az anyának”, „bálban voltak, és innen együtt mentek el”, az anya a tanúnak elmondta, hogy „ez alkalommal nemileg érintkeztek”,¹⁴ az anyának a testvére vallotta, hogy „egy hajnalon hallotta és látta, amint az alperes az anyától eltávozott” stb.¹⁵

¹² Vö. BH1993. 619.; BH2000. 18.

¹³ Sári Péterné Vass Margit (szerk.): *A családjogi törvény magyarázata*. Budapest, KJK-KERSZÖV, 2002. 727.

¹⁴ BH1983. 362.

¹⁵ BH1979. 269

5. 'Alkalmi' apakép

Hangsúlyozni kell viszont, hogy a Ptk. szerint nemcsak a származás kérdése, de a nemi érintkezés ténye is bizonyítást kell nyerjen. Egyes külföldön történt esetek bizonyítják e kérdésnek a nehézségét. Például egy ügyben a nő és a férfi megállapodtak abban, hogy kapcsolatukból gyermek nem születhet, s bizonyos időszakokban csupán orális úton érintkeznek.¹⁶ A nő azonban egy ilyen alkalmalmmal – megtévesztvén a férfit – az ejakulátumot felhasználta, s később egy kislánynak adott életet. Az anya az apaság megállapítása és gyermektartás miatt indított pert, ahol a genetikai vizsgálat bebizonyította, hogy a gyermek a férfitől származik, s a bíróság a gyermektartási kérelemnek helyt adott. Ez alapján – a hazai jog tükrében – felvetődik a kérdés, hogy az orális közöslés tényét nemi érintkezésnek lehet-e tekinteni? Megkockáztatható a kijelentés, hogy nem, mert alapesetben, biológiailag, egyéb cselekmények nélkül önmagában az orális közöslésből gyermek nem foganhat. A nemi érintkezés hiánya pedig az apasági vélelmek megtámadásakor a Ptk. szerint bizonyítható is. De megemlítendő az is e körben, hogy külföldön állapította már meg bíróság azt – igaz ugyan nem annyira magánjogi, inkább alapjogi szempontból, a reprodukciós szabadság tekintetében –, hogy a férfi reprodukciós jogai az ejakulációval megszűnnek.¹⁷

Ugyanakkor rögzítendő, hogy amennyiben a nemi érintkezés bekövetkezik – függetlenül a nem kívánt terhesség elleni módszerek használatától –, s az anya a fogamzásgátló szerek használatával kapcsolatban téveszti meg a férfit, az apaság bírói úton megállapítható. A két feltétel megléte esetében tehát az apaság megállapítása független a férfi szándékától, akaratától, az apaságot ilyenkor mintegy kikényszeríti a jog.

A Ptk. kimondja, hogy nem lehet az apaságot megállapítani azzal a férfivel szemben, aki asszisztált reprodukciós eljárásban, annak lefolytatásához hímivarsejtet vagy embriót adományozott, azaz a spermadonorral szemben. Ilyenkor az Eütv.-nek megfelelően a jog célja más, meddő párok gyermekvállalásának elősegítése. Megjegyzendő, hogy e szabály következik abból is, hogy az apaság bírósági megállapításához nemi érintkezés is szükséges, ami ilyenkor nincs meg. Az Eütv. rendelkezéseiből következik, hogy ilyen esetekben a gyermek a genetikai-vérségi származását nem is ismerheti meg, mert a spermium donációja kizárólag anonim formában lehetséges.

¹⁶ Phillips v. Irons. 883 North Eastern Reporter (2d Series), 1152 (2005); Dawn R. Swink – Brad J. Reich: Cavaet Vendor: Potential Progeny, Paternity, and Product Liability Online. *Brigham Young University Law Review*, No. 4. (2007) 874.

¹⁷ Kass v. Kass. 663 New York Supplement (2d series) 581 (1998).

6. Apakép ‘szerződéssel’

A nemi érintkezés megléte vagy hiánya szempontjából érdemes kitérni arra, hogy egy férfi csupán szívességből is vállalhatja, hogy ivarsejtet szolgáltat a nőnek egészségügyi intézményen, asszisztált reprodukciós eljáráson kívül. Így egy otthoni, anyatesten belüli ‘homemade’, ‘házi’, de hangsúlyozottan ‘művi’ megtermékenyítés is történhet akár az internet adta lehetőségekből fakadóan is bizonyos esetekben.¹⁸ Ebben az esetben a donor személye mindenképpen ismert, és az anyatesten belüli ‘művi’ megtermékenyítés egészségügyi szolgáltatató közreműködése nélkül történik. A külföldi bírói gyakorlat és jogirodalom rávilágít arra, hogy ennek következményeként, hogy az apai – a jogi apai – státusz gyakran kérdésessé válik.

Nem fér kétség hozzá, hogy ‘privát’ adományozás esetén a donor férfi és a recipiens között megállapodás, szerződés jön létre szóban vagy írásban. Azonban kiterjedhet-e ez a megállapodás a szülői státuszra is? Érvényesen köthetnek-e a felek ilyen szerződést? Mi történjen, ha utóbb a férfi jogilag is a gyermek apja kíván lenni, noha a szerződésben ezt kizárták? Vagy esetleg az anya gondolja meg magát, és kezdeményezni kívánja a donor férfivel szemben az apaság jogi megállapítását. Vagy a gyermek – valamilyen módon – tudomást szerez fogantatásának körülményeiről, és ő kívánja kezdeményezni ugyanezt. Meg lehet-e állapítani bírósági úton az apaságot a férfivel szemben bármelyik fél kérésére, ha a felek annak ellenkezőjében állapodtak meg? S ezek a kérdések gyakran annak következményeként merülnek fel, hogy az e területre vonatkozó jogszabályok hatálya az egészségügyi intézmény közreműködésével történő reprodukciós eljárásokra terjednek ki.

Magyarországon az asszisztált reprodukciós eljárás keretei között hímvarsejt adományozása és felhasználása a jogszabályi környezetből fakadóan jelenleg kizárólag anonim módon történhet. Ez levezethető az egészségügyi törvény vonatkozó rendelkezéseiből. Tehát konkrétan az egészségügyi szolgáltató által kezelt, a donor nevére és lakcímére vonatkozó adat nem, bármely egyéb adat – személyazonosításra alkalmatlan módon – az így fogant gyermek által megismerhető nagykorúságának elérését követően.¹⁹ S e rendelkezésekből az is

¹⁸ Joyce Harper – Emily Jackson – Laura Spoelstra-Witjens – Dan Reisel: Using an Introduction Website to Start a Family: Implications for Users and Health Practitioners. *Reproductive Biomedicine & Society Online*, Vol. 4. (2017) 13.

¹⁹ 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről (a továbbiakban: Eütv.) 179. § (1); 172. § (1)-(3). A recipiens megismerheti például a donor hajsztinét, szemsztinét, testmagasságát, testsúlyát, vércsoportját, nemzetiségét, az adományozás során végzett orvosi vizsgálatát.

levezethető, hogy maga az anya előtt is ismeretlen a donor, számára is csupán ugyanezek az adatok szolgáltatathatók ki.²⁰

Megjegyzendő, hogy hazánkban az anonimitás kétarcú jelenség. A petesejtek donációja is sokáig csak anonim módon történhetett, a gyakorlatban azonban ez egy megoldhatatlan problémát vetett fel, ugyanis anyatesten kívüli művi megtermékenyítés során össze kellett hangolni a donor és a recipiens ciklusát, ami szükségképpen azonos egészségügyi intézményben azonos idejű fizikai jelenlétet jelentett, azaz ebben az esetben nem feltétlenül ‘véletlenszerűen’ ismerhette meg a recipiens a donor személyét. Ebből adódóan a jogalkotó úgy módosította az egészségügyi törvényt, hogy a petesejt adományozásának bizonyos esetekben már nem feltétele az anonimitás, a jogszabály kiterjesztette a petesejt-adományozás lehetőségét bizonyos hozzátartozók, illetve rokonok közötti donációra is, valamint e személyi körön kívül eső, a donor által meghatározott recipiens számára történő adományozásra is. Az orvostudomány ugyanakkor – már a jogszabályi módosítást követően – kifejlesztette az ún. vitrifikációs eljárást, ami gyakorlatilag a petesejteknek a mélyfagyasztását, fagyasztva tárolását jelenti. Ez a hímivarsejtek mélyhűtésével ellentétben sokáig nem létezett (illetve eredményessége csekély volt) biológiai okok miatt. Jelenleg azonban már alkalmazzák, azaz ilyenkor a törvény főszabálya – az anonimitás – az irányadó petesejt-adományozás esetén is, a szűk körű kivételeket leszámítva.²¹

Ahogy korábban szó volt róla, hazánkban a gyermek családi jogállása, az apaság donor hímivarsejt felhasználásakor egyértelműen szabályozott, azt elsőként a házasságon alapuló apasági vélelem dönti el; ha ez nem áll fenn, akkor azt a férfit kell apának tekinteni, aki az anyával – különmemű élettársi kapcsolatuk fennállása alatt – asszisztált reprodukciós eljárásban vett részt, és a származás a reprodukciós eljárás következménye. A Ptk. tiszta helyzetet teremt, mert egyrészt külön apasági vélelmet fogalmaz meg élettársak tekintetében az asszisztált reprodukciós eljárásra vonatkozóan, továbbá az apaság vélelmét csak abban az esetben lehet megtámadni, ha a reprodukciós eljáráshoz az anya férje vagy élettársa nem adta hozzájárulását, egyéb esetben nem, ezen túlmenően pedig a donor apaságának a megállapítását a jogszabály egyértelműen kizárja.²²

²⁰ Ezzel a szabályozással hazánk – ellentétben számos európai országgal – az egyesült államokbeli megoldáshoz áll közel, ahol az adományozás gyakran szintén anonim formában történik (ugyanakkor ott lehetőség van a ‘privát’, nyílt adományozásra is ismert donor által, és a szabályozás is töredékes, ezért az összehasonlítás nehéz. I. Glenn Cohen – Travis G. Coan: Can You Buy Sperm Donor Identification; An Experiment. *Journal of Empirical Legal Studies*, Vol. 10., No. 4. (2013) 2.

²¹ Eütv. 171. § (4).

²² Ptk. 4:107. § (3); 4:103. § (5).

Kérdésként merülhet fel, hogy mi történjék Magyarországon a fent említett ‘privát’, azaz egészségügyi szolgáltató közreműködése nélkül történő, ‘*homemade*’ művi megtermékenyítés esetén. Az egészségügyi törvény szerint asszisztált reprodukciós eljáráshoz ivarsejtet kizárólag – meghatározott feltételeknek megfelelő – egészségügyi szolgáltatónak lehet felajánlani, természetes személynek közvetlenül nem. Ebből levonható lenne olyan lehetséges következtetés, hogy a törvény hatálya a ‘privát’ donációra nem terjed ki.²³ Azaz, ha a felek megállapodnak ebben, szerződésük jogszabályba ütközik, így semmis. A lehetséges következtetésen túlmenően viszont, ha a ‘privát’ adományozás folyamánként gyermek születik, akkor a gyermek tekintetében a hagyományos apasági vélelmek feltételei vizsgálандók. Az anya házassága esetén a házasságon alapuló vélelem beállhat; a reprodukciós eljáráson alapuló vélelem viszont nem; a ‘privát’ donor tehet apai elismerő nyilatkozatot; bíróság viszont nem állapíthatja meg a donorral szemben az apaságot, mivel ilyenkor – ugyan a származás megállapítható – nem történt a Ptk. szerint előírt nemi érintkezés, amelyből a gyermek származhatna.

7. Apakép és énkép

Szólni szükséges arról, hogy a hímvarsejt-adományozás kötelező jellegű anonim rendszere egy alkotmányjogi-alapjogi kérdést is érinthet. Az anonim donáció előírásával a jogalkotót – mint korábban minden jogalkotót – az a jogpolitikai cél vezérelte, hogy a tradicionális családnak mint kollektív egységnek a védelmét asszisztált reprodukciós eljárást követően is fenntartsa. Ebből fakadóan az egészségügyi törvény szerint a gyermeknek csak ahhoz van joga, hogy a nagykorúságának elérését követően fogamzásának, születésének körülményeit a rendelkezésre bocsátható adatok körére kiterjedő módon megismerje.²⁴ Ezek az adatok személyazonosításra alkalmatlanok, tehát a gyermek genetikai szülőjének, a donornak a személyét – például nevét, lakcímét – nem ismerheti meg, még akkor sem, ha egyébként érdeklődne felőle.

²³ Eütv. 171. § (2)–(2a). Lehetséges következtetés az is, hogy ellenkező esetben a hímvarsejt megszerzése jogellenes, amely a Btk. 175. § (1) bekezdésébe ütközik: „Aki emberi [...] ivarsejtet jogellenesen megszerez [...] büntetett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

²⁴ Eütv. 179. § (1). Fontos megjegyezni, hogy ezt a tájékoztatást a gyermek vér szerinti szülője, illetőleg a nagykorúságának elérését közvetlenül megelőzően törvényes képviselőjének minősülő személy jogosult megadni. Ugyanakkor nem köteles arra.

A szabályozás alapján azonban adódik a lehetőség az Alkotmánybíróság egy 1991-es határozatában foglaltak átgondolására. (Maga az ügy egy alkotmányjogi panasz nyomán az apasági vélelmekkel foglalkozott, de az asszisztált reprodukción kívüli kontextusban.) Az Alkotmánybíróság kimondta, hogy alkotmányellenesek azok a szabályok, melyek sértik a gyermeknek családi jogállása, vérségi származása tisztázásával kapcsolatos alkotmányos jogát, mert ezzel elütik a gyermeket attól a legszemélyesebb jogától, hogy vérségi származását kiderítse. Rámutatott a Testület, hogy a vérségi származás kiderítése, mindenkinek a legszemélyesebb joga, amely az általános személyiségi jog körébe tartozik. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint az általános személyiségi jog részét képezi az önazonossághoz és önrendelkezéshez való jog is. Az önazonossághoz és önrendelkezéshez való jog pedig azt is magában foglalja, hogy mindenkinek a legszemélyesebb joga vérségi származását kideríteni, vérségi jogállását kétségbe vonni vagy felkutatni.²⁵ A gyermek vérségi származása kiderítéséhez való jogának elvonása az Alkotmánybíróság jogértelmezése szerint tehát alkotmányellenes.

A határozat alapján analógia vonható az asszisztált reprodukciós eljárások során előírt anonim adományozással. A vérségi származás kiderítéséhez fűződő jogot a törvény nem csupán korlátozza, hanem teljes egészében elvonja. A gyermek individuális alapjogai felőli mérlegelés sem maradhat figyelmen kívül, aki – amennyiben tudomást szerez fogantatásának körülményeiről – felnővén ‘fiktív’ szülőkkel szembeül, s felmerül az ily módon születő gyermek ‘genetikai identitászavarának’ veszélye.

8. ‘Ingatag’ apakép

Az apasági vélelem megtámadása tekintetében ki kell térni arra, hogy a hosszabb ideig tartó bizonytalan családjogi helyzeteket elkerülése céljából a Ptk. egyértelmű határidőket szab, amelyek elévülési jellegűek. Ezek közül kiemelendő, hogy a kiskorú gyermek és az anya (törvényes képviselő) a pert a kiskorú gyermek 3 éves koráig indíthatja meg.

E korlát indoka szintén a fent említett vérségi származás kiderítéséhez fűződő személyiségi jogban, és az erről szóló alkotmánybíróági gyakorlatban keresendő. Mivel a vérségi származás kiderítése és az apaság vitatása az általános személyiségi jog körébe tartozik, így indokolt a gyermek részére biztosí-

²⁵ 57/1991. (XI. 8.) AB határozat.

tani, hogy nagykorúsága elérését követően maga kezdeményezze a perindítást. Amennyiben ugyanis a kiskorú gyermek törvényes képviselője – az anyja – korlátlanul perindítási jogosultságot kapna, ezzel a gyermeket végérvényesen megfosztaná attól a jogától, hogy vérségi származásának vitatását maga kezdeményezze nagykorúvá válása után. Előfordulhat ugyanis, hogy a szülők kapcsolatának megromlása vagy a házasság felbontása után az anya a gyermeket az apával szemben eszközeként használja fel, s olyan okból kerülne sor az apaság vitatására, amely nyilvánvalóan nem állna a gyermek érdekében. A vérségi származás megismerésének jogát, s annak személyes gyakorlását a gyermektől elvonni alkotmányellenes, ez azonban nem jelenti azt, hogy a vérségi származás kiderítéséhez való jogot ne lehetne korlátozni.

A jogalkotónak tehát összhangba kellett hozni a gyermek családi kapcsolatainak stabilitását és vérségi származásának kiderítéséhez fűződő alkotmányos jogának korlátozását. Ebből kiindulva teszi lehetővé a Ptk. azt, hogy a kiskorú törvényes képviselője, adott esetben az anyja csak a gyermek 3 éves koráig indíthasson pert az apaság megdöntése iránt, elfogadván azt a feltevést, hogy eddig a korig – a gyermek oldaláról nézve – a gyermek és a vélelmezett apa között stabil és biztos kapcsolat még nem alakulhatott ki. A gyermek 3 éves kora után azonban a törvényes képviselő már nem, hanem csak a gyermek nagykorúságát követően maga indíthat pert, maga döntvén el azt, hogy a vélelmezett apjával való kapcsolata vagy a vérségi származásának vitatása fontosabb számára.

Szűk körben lehetőség van az apaság vélelemének a megdöntésére nemperes úton is, amely bizonyos feltételek fennállása esetén jelentősen egyszerűbbé teszi a családi jogállás rendezését. Gyakran előfordul, hogy a férfi és a nő életközössége már megszűnt, de házasságuk még fennáll, viszont a nő már másik férfival él együtt, akitől gyermeke is születik. Mivel a korábbi házassága fennáll, jogilag a gyermek apja a férj lesz, noha az életközösség már több mint 300 napja (vélelmezett fogantatási idő kezdete) megszűnt, amely alapján nyilvánvaló, hogy a gyermek apja nem a férj. Ilyenkor pert kellene indítani a férj apaságának a megdöntésére, s csak ez után kerülhetne sor a gyermek jogállásának a rendezésére azáltal, hogy az anya élettársa apai elismerő nyilatkozatot tesz. Ennél lényegesen egyszerűbb módot biztosít a nemperes eljárás.

Ennek feltétele, hogy házassági köteléken alapul az apaság vélelme, a házastársak életközössége legalább 300 napja megszűnt, és az a férfi, akitől a gyermek ténylegesen származik (rendszerint az anya élettársa), a gyermeket teljes hatályú apai elismerő nyilatkozattal a magáénak kívánja elismerni. Ilyenkor a bíróság nemperes eljárásban a vélelmezett apa (férj), az anya és a gyermeket teljes hatályú apai elismerő nyilatkozattal magáénak elismerni kívánó férfi közös

kérelmére megállapítja, hogy a gyermeknek nem az anya férje vagy volt férje az apja. Ugyanebben az eljárásban kell megtenni az apai elismerő nyilatkozatot is. Ha a bíróság az apaság vélelemének megdöntése iránti kérelmet jogerősen elutasítja, a határozat jogereje nem zárja ki, hogy a felek ezen igényüket a későbbiekben ismételten nemperes eljárásban érvényesítsék, ahogy az sem kizárt, hogy a jogosultak ezt követően peres eljárást kezdeményezzenek.

Gyakorlati következménye lehet ennek, hogy az apasági vélelem megdőlte esetén a vélelmezett apa (jelen esetben a férj) a jogalap nélküli gazdagodás szabályai szerint követelheti a gyermekre fordított költségei és a teljesített tartásdíj megtérítését attól a férfitől, aki teljes hatályú elismerés folytán a megüresedett apai státuszba lépett.²⁶

9. Zárszóképp: Szülőkép-kaleidoszkóp

Napjainkban a szülőség tradicionálisan nem csupán két személyt érinthet. Beszélhetünk *'szándékszülőről'* vagy más néven *'kívánságszülőről'*, akinek eredetileg a szándékában állt a gyermek születése, akinek a szándéka elindította azt a folyamatot, amelyből egy gyermek született. Ez független attól, hogy természetes vagy mesterséges úton történt-e a gyermekvállalás.

Létezik a genetikai vagy *biológiai szülő*, akinek az ivarsejtjéből fogant meg a gyermek. Ez akár egybe is eshet az előzővel, például ha a gyermeknemzés természetes úton történik. Ezekről el lehet határolni a *'szülő' szülő*t, amely kifejezés az anyára mint szülőanyára vonatkozik, ő az, aki kihordja és megszüli a gyermeket. Asszisztált reprodukció esetében viszont lehetséges az is, hogy nincs genetikai kapcsolata a gyermekkel, mert adományozott petesejt igénybevételel történik a megtermékenyítés. Végül használható a *szociális szülő* megjelölés is azon személyekre, akik a gyermeket felnevelik, gondoskodnak róla, de nem feltétlenül van vele biológiai kapcsolatuk. A *pszichológiai szülő* kifejezés is értelmet kaphat ezek alapján.

Ennek megfelelően egy tradicionális családban – a jogi elismertségen kívül – az anyának és apának több kapcsolódási pontja van a gyermekkel.²⁷ Azonban egy nem tradicionális, hanem alternatív családban mindez már korántsem jelenti azt, hogy a gyermeknek jogilag csak egy anyja vagy egy apja lehet egyidejű-

²⁶ EBH2010. 2228.

²⁷ Anne Sanders: Multiple Parenthood: Towards a New Concept of Parenthood in German Family Law. In: Harry Willekens – Kirsten Scheiwe – Theresa Richarz – Eva Schumann (szerk.): *Motherhood and the Law*. Göttingen, Universitätsverlag Göttingen, 2019. 148.

leg,²⁸ ezen a téren is egyfajta ‘*de facto*’ szülő irányba való eltolódás figyelhető meg.²⁹ Mindez pedig a jog számára kihívásokkal teli útvesztőket hoz létre.

²⁸ Korábbi egyesült államokbeli esetek bizonyítják, hogy többféle szülői státuszt ítélhet meg a bíróság adott esetben, például ‘pszichológiai’ szülői státuszt, ‘*de facto*’ szülői státuszt. Ld. részletesen pl. Emily Zapotocny: My Two Mums: California’s Supreme Court Decision in *K.M V. E.G. and Why Gay Marriage Offers the Best Protection for Same-Sex Families*. *Wisconsin Women’s Law Journal*, Vol. 21. (2006) 119–125.; John G. New: „Aren’t You Lucky You Have Two Mamas?”: Redefining Parenthood in Light of Evolving Reproductive Technologies and Social Change. *Chicago-Kent Law Review*, Vol. 81., No. 2. (2006) 781.

²⁹ Vö. Molnár Sarolta Judit: *A házasság intézményének perspektívái. A köteleket, a tartalmat és az alanyi kört érő kihívások*. Budapest, Pázmány Press, 2022. 260.

A PLATFORMSZABÁLYOZÁS EMBERKÉPE

Az egyéni autonómia és a társadalmi felelősség megjelenése a DSA rendeletben

Papp János Tamás*

1. Bevezetés

Az Európai Unió digitális szolgáltatásokról szóló rendelete¹ (*Digital Services Act*, DSA) egy jelentős mérföldkőnek tekinthető a digitális platformok és szolgáltatások szabályozásában, amely új irányelveket és kötelezettségeket vezet be a digitális tér szereplői számára. A DSA lényeges változást hoz a platformok működésében, különös hangsúlyt helyezve a felhasználói jogok fokozott védelmére és az online tartalmak hatékonyabb szabályozására. Az új jogszabály az átláthatóság és elszámoltathatóság magasabb szintjeit írja elő, aszimmetrikus módon, vagyis részletesebb és mélyrehatóbb szabályokat alkalmazva az óriásplatformokra melyek befolyása különösen meghatározó az online térben. Azáltal, hogy a DSA olyan intézkedéseket vezet be, amelyek elősegítik az átláthatóbb és felelősségteljesebb működést, az Európai Unió egy sokkal robusztusabb szabályozási keretrendszerrel hoz létre, amely nemcsak a felhasználók érdekeit és jogait hivatott védeni, hanem az európai digitális piac integritását is erősíti. Ennek a tanulmánynak a célja, hogy részletesen bemutassa, milyen emberképre alapoz a DSA, vagyis milyen felhasználói, állampolgári és közösségi értékeket tart szem előtt, illetve hogyan igyekszik védeni az így azonosított emberi és közösségi értékeket.

* Egyetemi adjunktus, Polgári Jogi Tanszék. ORCID: 0000-0001-8682-6900

¹ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2022/2065 rendelete (2022. október 19.) a digitális szolgáltatások egységes piacáról és a 2000/31/EK irányelv módosításáról (digitális szolgáltatásokról szóló rendelet) HL L 277., 2022.10.27, 1–102. o.

2. Emberkép és emberi méltóság

Koltay András szavait idézve a média világra vonatkozó szabályozás „nem ítélkezik az egyes ember felett, aki lehet öntudatlan médiafogyasztó, vagy öntudatos, cselekvő állampolgár – a médiaszabályozás mindkettő igényeit megpróbálja kielégíteni.”² Bár a platformszabályozás nem a médiaszabályozás fogalmi rendszerével operál, a közösségi média felületek mára már kétségtelenül a médiaszabályozás alá vont médiaszolgáltatók nyilvánosságban betöltött szerepével versengenek.³ Az információs társadalom szolgáltatásai az Európai Unió gazdaságának és az állampolgárok mindennapjainak alapvető részévé váltak, amelyeket a polgárok széleskörűen, naponta használnak.⁴ A DSA emberközpontú szabályozásként felismeri, hogy az emberek közötti kapcsolatok, az információhoz való hozzáférés, valamint a vélemények megosztása egyre inkább az online térben valósul meg. A rendelet ezt a folyamatot nemcsak elismeri, hanem támogatja is azáltal, hogy az online szolgáltatásokat igénybe vevő személyeket – legyenek azok üzleti felhasználók, fogyasztók vagy egyéb igénybe vevők – egyenrangú felekként kezeli.⁵ Ebből következően tehát párhuzamot vonhatunk a médiafogyasztó és a platform-felhasználó emberképe között. Vagyis azt mondhatjuk, hogy az optimális platformszabályozás az érdekvédelem szempontjából szintén nem tesz különbséget az „öntudatlan” felhasználó és a cselekvő állampolgár között. A szabályozás célja elsősorban a felhasználók és állampolgárok jogainak megőrzése kell, hogy legyen, mivel az online térben közvetített információkkal kapcsolatos döntések különös jelentőséggel bírnak az emberek közössége és akár a demokratikus nyilvánosság szempontjából is.⁶

Az emberi méltóság megsértésének tilalma közvetetten a demokratikus nyilvánosság működését biztosítja, nem pedig az egyén közvetlen jogait, így az európai civilizáció alapértékeit védi, kizárva a tisztelet és egyenlő státus elismerését

² Koltay András: A média és a médiajog. David Goldberg – Gavin Sutter – Ian Walden (szerk.): *Media law and practice*. Oxford–New York, Oxford University Press, 2009. 640 p. *Iustum Aequum Salutare*, 2010/2. 97.

³ Gosztonyi Gergely – Lendvai Gergely Ferenc: Az Európai Tömegtájékoztatás Szabadságáról Szóló Jogszabálytervezet 17. Cikkének Kritikai Elemzése. *Médiakutató Médiaelméleti Folyóirat*, 2023/3. 45–47.

⁴ DSA 1. preambulumbekzdés.

⁵ DSA 2. preambulumbekzdés.

⁶ Giancarlo Frosio – Christophe Geiger: Taking Fundamental Rights Seriously in the Digital Services Act’s Platform Liability Regime. *European Law Journal*, Vol. 29., No. 1–2. (2023) 38.

megkérdőjelező tartalmakat.⁷ Az emberi méltóság védelme szoros összefüggésben áll a felhasználói jogokkal, a tisztességes eljárások biztosításával, valamint az online térben tapasztalható jogsértések elleni fellépéssel. A preambulum szerint⁸ DSA egyik központi eleme a jogsértő tartalmak gyors és hatékony eltávolításának elősegítése. Az illegális tartalmak terjedése, például a gyűlöletbeszéd, a zaklatás és a rágalmozás nem csupán az egyéni jogokat, hanem az emberi méltóságot is sérti. A rendelet olyan mechanizmusokat ír elő, amelyek a felhasználók számára lehetővé teszik, hogy bejelentést tegyenek az ilyen tartalmakról, a szolgáltatók pedig kötelesek azokat gyorsan eltávolítani.⁹ A tárhelyszolgáltatók kötelesek haladéktalanul intézkedni az olyan bejelentett tartalmakkal kapcsolatban, amelyek veszélyeztetik egyének méltóságát vagy biztonságát.¹⁰ Ezzel összhangban biztosítaniuk kell, hogy a bejelentő magánszemélyek vagy szervezetek időben, megfelelő tájékoztatást kapjanak a bejelentés nyomán hozott intézkedésekről, hiszen az emberi méltóság megőrzése nemcsak a tartalom eltávolítását, hanem az érintett személyek megfelelő tájékoztatását is megköveteli.¹¹

Az uniós szinten harmonizált bejelentési és cselekvési mechanizmus azt hivatott biztosítani, hogy minden bejelentés feldolgozása gondos, alapos és nem önkényes módon történjen, ezáltal védve az egyének méltóságát az online térben. Az emberi méltóság tiszteletben tartása azt is jelenti, hogy a mechanizmusok egyenlő bánásmódot, igazságos eljárást és megfelelő tájékoztatást biztosítanak az érintettek számára, különösen azok számára, akik jogellenes tartalmak áldozatává váltak. Az emberi méltóság védelme a bejelentési mechanizmusokban különösen hangsúlyossá válik olyan esetekben, amikor a bejelentett tartalom közvetlenül sérti az egyének integritását vagy biztonságát vagy bűncselekményt valósít meg.¹²

A DSA az online platformok és az online óriásplatformok számára külön kockázatkezelési kötelezettségeket is előír, hogy felismerjék és csökkentsék azokat a rendszerszintű kockázatokat, amelyek veszélyeztethetik a felhasználók biztonságát és méltóságát.¹³ A gyűlöletbeszéd, a dezinformáció és a zaklatás terjedése az egyéni és kollektív emberi méltóságot is fenyegeti, hiszen

⁷ Koltay András: Az emberi méltóság védelmének újabb gyakorlata a médiaszabályozásban. *Iustum Aequum Salutare*, 2023/4. 140.

⁸ DSA 55. preambulumbekkezdés.

⁹ DSA 16. cikk.

¹⁰ DSA 6. cikk.

¹¹ DSA 16. cikk.

¹² DSA 18. cikk.

¹³ DSA 34. cikk.

elősegítheti a társadalom egyes csoportjainak elnyomását, megbélyegzését és dehumanizálását. A kockázatkezelési előírások révén a DSA hozzájárul ahhoz, hogy a platformok ne csupán az egyéni esetek szintjén, hanem rendszerszinten is felismerjék és kezeljék ezeket a fenyegetéseket. Ezáltal a DSA nemcsak az egyéni jogokat, hanem a digitális közösség méltóságát is védi, amelyhez így együtt biztosít egy komplex védelmi rendszert.¹⁴

3. Az egyéni szabadságjogok és a véleménynyilvánítás szabadsága

Az emberi méltóság védelméből sok egyéb részletjogosultság is levezethető, így vannak akik szorosan az emberi méltósághoz és az ezt biztosító egyéni autonómiához kötik a véleménynyilvánítás szabadságát is.¹⁵ A DSA szabályozása egyszerűen hivatott védeni az egyéni ember kifejezési szabadságát és a közösségi diskurzusok szabadságát is azért, hogy külön nevesíti a véleménynyilvánítás és tájékozódás szabadságát is mint védendő értékeket.¹⁶ Ezen jogok nevesített védelme eddig nem volt jellemző a platformszabályozás terén, így a szabályozás ezen része mindenképpen megsüvegezendő újításnak számít. A DSA célja e kiemelt értékek védelme révén egy olyan digitális közösségi tér megteremtése, amely nemcsak biztonságos és kiszámítható, hanem egyben megteremti a nyilvános viták és demokratikus diskurzus fennmaradásának és fejlődésének alapvető feltételeit is, vagyis a szabályozás remélhetőleg hozzájárul majd ahhoz, hogy a digitális terekben zajló interakciók és információáramlás a demokratikus normáknak megfelelően történjen, ezzel is támogatva az egyéni állampolgári részvételt és a közösségi kohéziót.

A DSA 14. cikkének 4. bekezdése a véleménynyilvánítás szabadságával kapcsolatban különösen jelentős szabályozási elemet fogalmaz meg, amely azért is érdekes, mert közjogi normák révén avatkozik be az online platformok és felhasználók közötti jogviszonyokba, az alkotmányjogi elvek integrálásával a magánjogi szerződésekbe. Ez a rendelkezés azt írja elő a platformok számára, hogy a felhasználói tartalmak korlátozása vagy eltávolítása során kövessék az eljárási gondosság, objektivitás és arányosság elveit. A szabályozás értelmében a platformoknak figyelemmel kell lenniük az érintett felek jogaira és jogos érdekeire,

¹⁴ Frosio–Geiger i. m. 47.

¹⁵ Perry Keller: *Európai és nemzetközi médiajog*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 52.

¹⁶ DSA 3. preambulumbekkezdés.

különös tekintettel a felhasználók alapvető jogaira, így például a véleménynyilvánítás szabadságára, a sajtószabadságra, valamint az Európai Unió Alapjogi Chartájában biztosított egyéb alapvető jogokra. Ezzel a rendelet egyfajta közjogi garanciát teremt, amely biztosítja, hogy az online tartalomszabályozás során a platformok nem sértik meg az alkotmányos alapelveket, és megfelelően mérlegelik a felhasználói jogokat.¹⁷ A rendelkezés normatív tartalma, végrehajtása és valódi szamon kérhetősége a platformokon egyelőre még igencsak kétséges, azonban így is ez a szakasz az egyik legjelentősebb újítása a rendeletnek.¹⁸

4. Autonómia és átláthatóság

Az emberi méltóság jogából továbbá egyenesen levezethető egyrésről az egyéni autonómia fontossága, másrésről pedig ehhez kapcsolódóan a mellérendeltség, egyenjogúság biztosítása.¹⁹ A DSA rendeletben mindkét aspektus védelme kapcsán találunk példát. A DSA az egyéni önrendelkezés minél szélesebb érvényesülését igyekszik garantálni. A felhasználó autonómiájához a rendelet emberképe alapján nagyon szorosan hozzá tartozik, hogy a lehető legtöbb releváns információval rendelkezzen arról, milyen szabályok vagy alapelvek vonatkoznak a közte és a platform között fennálló jogviszonyra. A DSA ezt különböző átláthatósági előírások bevezetésével kívánja garantálni. A rendelet előírja, hogy a platformok egyértelműen és világosan fogalmazzák meg azokat a szabályrendszereket, amelyek a platform és a felhasználó viszonyát közvetlenül szabályozzák, ami által a felhasználók nem csupán informáltak lesznek az őket körülvevő online környezettel kapcsolatban, hanem lehetőségük nyílik a platformok döntéseinek megfelelő értékelésére, összevetésére és vitatására is, ha úgy érzik, hogy jogszerűtlen volt a velük szemben alkalmazott szankció vagy intézkedés. A közvetítő szolgáltatókra vonatkozó harmonizált követelmények célja, hogy az autonómiával bíró, cselekvő felhasználók világosan megérthessék, milyen szabályok és feltételek mellett veszik igénybe az online platformok szolgáltatásait, valamint elősegítik, hogy a platformok által alkalmazott technikai mechanizmusok át-

¹⁷ DSA 14. cikk (4) bek.

¹⁸ Ld. még ezzel kapcsolatban: Klein Tamás: A DSA alapjogvédelmi mechanizmusa mint alkotmányjogi nóvum. In: Koltay András – Szikora Tamás – Lapsánszky András (szerk.): *A vadnyugat vége? Tanulmányok az Európai Unió platformszabályozásáról*. Budapest, ORAC, 2024. https://doi.org/10.59851/9789632586328_13

¹⁹ Koltay András: Az emberi méltóság védelmének kérdései a médiaszabályozásban és a joggyakorlatban. In: Koltay András: *Tíz tanulmány a szólásszabadságról*. Budapest, Wolters Kluwer, 2018. 122.

láthatók legyenek, és a felhasználók pontos ismeretekkel rendelkezzenek arról, hogy milyen elvek alapján kerül sor a tartalom kezelésére és korlátozására. A DSA ezen felül azt is előírja a platformok számára, hogy rendszeres jelentéseket készítsenek a tartalommoderálási gyakorlatokról. Ezen jelentéseknek tartalmazniuk kell, hogy milyen kritériumok alapján törölnek vagy korlátoznak bizonyos tartalmakat, illetve milyen lépéseket tesznek az illegális tartalom terjedésének megakadályozása érdekében.²⁰ A platformok számára ez azt jelenti, hogy nem csupán technológiai döntéseikért, hanem azok társadalmi hatásaiért is felelősséggel tartoznak, ugyanis a jelentések útján a nyilvánosság széles köre ismerheti meg ezeket a lépéseket és nem csupán az egyének, hanem a közösségek számára is megjelenik az elszámoltathatóság kérdése.

Az átláthatósági kritériumok célja tehát, hogy a felhasználók minél szélesebb köre legyen tisztában a platformok működési elveivel és az általuk érvényesített tartalmi szabályokkal, ezáltal elősegítve a felhasználók megalapozott döntéshozatalát és védve őket a platformok egyoldalú önkényétől. Az egyértelmű és hozzáférhető szabályzatok megkövetelése jogilag azt biztosítja, hogy a felhasználók nem kerülnek kiszolgáltatott helyzetbe egy-egy tartalom vagy fiók eltávolítása esetén, hanem a szolgáltatási feltételekből adódóan pontosan értesülnek jogaikról és kötelezettségeikről, azon kérdésekben pedig amelyek kapcsán önállóan lehet hogy nem képesek megalapozott döntéseket hozni, várhatóan a közösség fog tudni segíteni, hiszen az átláthatósági jelentések és a közérthető felhasználási feltételek miatt biztosan lesznek olyan felhasználók vagy kutatók akik kollektív érdekeket szem előtt tartva igyekeznek felvilágosítást adni a felhasználók számára a platformok esetleges visszaélészerű gyakorlatáról.

Az egyenlőség szempontjából elsősorban azokat a garanciális szabályokat emelhetjük ki, amelyek a platformokkal szemben biztosítanak jogosultságokat a felhasználók számára, ezzel igyekezve megteremteni a megfelelő egyensúlyt a felhasználók és a platformok között. A 17. cikk előírja az online platformok számára, hogy olyan belső panaszkezelési rendszert hozzanak létre, amely lehetővé teszi a felhasználók számára, hogy kifogást emeljenek a platform döntései ellen, például ha tartalmukat eltávolították vagy hozzáférésüket korlátozták. A panaszkezelési rendszer kiépítése és elérhetővé tétele nem csupán a felhasználói jogorvoslathoz való jog gyakorlását teszi lehetővé, hanem biztosítja a platformok döntéshozatalának átláthatóságát és indokoltságát is. A belső panaszkezelési rendszer bevezetése jogi alapot nyújt arra, hogy a felhasználók vitathassák a platformok döntéseit, és ezzel a DSA közvetetten a platformok egyoldalú hatal-

²⁰ DSA 13. cikk.

mának korlátozására törekszik. A jogorvoslati lehetőségek szélesítése a felhasználók számára biztosított jogok megerősítését is jelenti, mivel lehetőséget ad a felhasználók számára, hogy az általuk vélt jogsértések esetében akár belső panaszkezelés, akár a peren kívüli vitarendezés²¹ eszközeivel élhessenek, és ezzel kiegyenlítettebb hatalmi viszonyok jöjjenek létre. A felhasználói bejelentések hatékonyságának biztosítása érdekében a 19. cikk külön rendelkezik a „megbízható bejelentőkkel” való együttműködésről, akik a platformokon megjelenő illegális tartalmak gyors és hatékony eltávolításában segédkeznek. A megbízható bejelentők olyan személyek vagy szervezetek, akik a közösségi érdek védelme érdekében jogosultságot kapnak a platformoktól arra, hogy az illegális tartalmak felkutatásában és bejelentésében közreműködjenek. Ez a rendelkezés két fontos aspektust tükröz: egyrészt az online platformok és felhasználók közötti együttműködés előmozdítását, másrészt az illegális tartalmakkal szembeni közösségi szintű védelem megerősítését. Az ilyen típusú együttműködés hozzájárul ahhoz, hogy a platformok és felhasználók közötti kapcsolat ne csupán jogi keretek között, hanem a közösségi bizalom szintjén is megerősödjön, miközben a platformoknak biztosítaniuk kell, hogy a megbízható bejelentőkkel való együttműködés a felhasználói jogok tiszteletben tartásával történjen. A 23. cikk értelmében az online óráplatformok és keresőmotorok évente részletes átláthatósági jelentéseket kötelesek közzétenni. Ezek a jelentések átfogó betekintést nyújtanak a platformok tartalommoderálási tevékenységeibe, a felhasználói panaszok kezelésének módjába és az egyes esetek kezelésének eredményeibe. E jelentési kötelezettség kulcsfontosságú abból a szempontból, hogy a platformok tevékenységei a felhasználók és a szabályozó hatóságok számára is ellenőrizhetővé válnak, így lehetőség nyílik a társadalom számára is releváns döntések indokoltságának és igazságosságának megítélésére. A kockázatértékelési jelentések közzététele, valamint a potenciális rendszerszintű kockázatok kezelésére tett intézkedések átláthatósága kulcsfontosságú abból a szempontból is, hogy a felhasználók és a társadalom tagjai tisztában legyenek a platformokon jelenlévő esetleges fenyegetésekkel. Az ilyen jelentések nyilvánosságra hozatala révén a platformok nem csupán a jogi követelményeknek tesznek eleget, hanem társadalmi szerepvállalásuk szintjét is emelniük kell, hiszen e kötelezettségek révén számot kell adniuk arról, hogy milyen mértékben képesek a felhasználók tömegeinek biztonságát garantálni.

²¹ DSA 21. cikk.

5. Az egyén és a közösség védelme

Ahogy már korábban megállapítottuk, a DSA alapján megalkotott ember- és közösségkép egyaránt koncentrálna az online tér közösségi dimenziójára és az egyén jogainak védelmére is. Ezt a kialakult képet tovább árnyalja a preambulum azon megállapítása is, amely szerint a platformok nemcsak üzleti szereplőként, hanem közösségformáló hatalomként is működnek, így felelőségük van abban, hogy a jogellenes tartalmakat kezeljék és a társadalmi kockázatokat minimalizálják.²² Ez a felelőség azonban nem egyoldalú, hiszen a közösség minden tagjának – üzleti felhasználóknak, fogyasztóknak és egyéb igénybe vevőknek – van szerepe az online tér alakításában, például a platformokon folytatott tevékenységeik, bejelentéseik és visszajelzéseik által. A DSA kimondja, hogy a közösségi tér biztonsága és jogszerűsége érdekében minden fél, így a felhasználók és a szolgáltatók közötti együttműködés szükséges, ezáltal egy közösségi együttműködésen alapuló, integrált, digitális társadalmat vizionál.²³ Az adott szolgáltatás által megcélzott, vagy egy adott szolgáltatást igénybe vevő közösséget többféle módon is lehet értelmezni, lehet őket „összegyűlt emberekként”, „megszólitott emberekként” vagy akár „egy helyen lévő emberekként” is tekinteni.²⁴ A DSA a közösség fogalmát olyan dinamikus és jogilag elismert entitásként kezeli, amelynek érdekei és biztonsága szorosan összefonódnak a platformok működésével és a digitális szolgáltatások igénybevételének szabályozásával. A DSA közösségi szemléletmódja egyaránt tükröződik a rendelet célkitűzéseiben, az egyéni jogok és kollektív védelem közötti egyensúly keresésében, valamint azokban a mechanizmusokban, amelyek elősegítik a közérdek érvényesítését és a közösségi kockázatok minimalizálását.

A közösség fogalma a DSA rendszerében alapvetően kettős szereppel bír: egyrészt mint a platformok által szolgáltatott digitális terek természetes közösségi formálója, másrészt mint az ezen közösségek számára biztosított jogok, kötelezettségek és kockázatok hordozója.²⁵ A közösségre vonatkozó szabályozások tükrözik a platformok azon kettős funkcióját, hogy nemcsak az egyének, hanem a közösségek számára is jogokat és védelmet kell biztosítaniuk, ezzel támogat-

²² 9. preambulumbekzdés.

²³ 27. preambulumbekzdés.

²⁴ Denis McQuail: *A tömegkommunikáció elmélete*. Budapest, Wolters Kluwer, 2015. 481.

²⁵ Aina Turillazzi – Mariarosalia Taddeo – Luciano Floridi – Frederico Casolari: The digital services act: an analysis of its ethical, legal, and social implications. *Law, Innovation and Technology*, Vol. 15., No. 1. (2023) 83–106. <https://doi.org/10.1080/17579961.2023.2184136> 101

va a társadalmi kohézió és a közbizalom megerősítését.²⁶ E közösségi szempont megjelenik az online óriásplatformokkal szemben előírt kötelezettségekben, amelyek egyértelműen a közösség védelmét és érdekeit kívánják szolgálni. Az óriásplatformok esetében a már korábban említett kockázatértékelési és -kezelési kötelezettségek például a közösség jólétére gyakorolt hatások vizsgálatát célozzák, és a platformok számára kötelezővé teszik, hogy tevékenységüket a közösség érdekeinek figyelembevételével folytassák. E kockázatértékelés a rendszerszintű veszélyek feltárására és kezelésére irányul, és célja, hogy a platformok rendszeresen azonosítsák és kezeljék azokat a kockázatokat, amelyek nemcsak az egyéni felhasználókat, hanem a kollektív társadalmi normákat, az állampolgári részvételt és a közérdek védelmét is fenyegethetik. Az ilyen kockázatok közé tartozik például a dezinformáció terjedése, a gyűlöletbeszéd, valamint más olyan jelenségek, amelyek gyengíthetik a társadalmi kohéziót és veszélyeztethetik a demokratikus közösségek alapjait. A DSA a közösséget itt olyan entitásként kezeli, amely jogosultsággal bír a platformok működésének megértésére, és amelynek érdekeit védeni kell a rendszerszintű kockázatok ellen. A közérdek további védelme érdekében a 27. cikk kimondja, hogy az óriásplatformok kötelesek a kockázatok minimalizálására szolgáló kockázatcsökkentő intézkedéseket bevezetni. Az ilyen intézkedések közé tartozhatnak például olyan tartalomkezelési eszközök, amelyek célja, hogy megakadályozzák a dezinformációs kampányok és a társadalmi normákat aláásó tartalmak terjedését, továbbá különös figyelmet fordítanak arra, hogy a közösségi normákat és a közbiztonságot támogató gyakorlatokat alakítsanak ki. A kockázatcsökkentés biztosítása jogi kötelezettségként jelenik meg, és olyan mechanizmusokat von maga után, amelyek a kollektív érdekvédelmet a platformok feladatai közé emelik.

A DSA közösségi szemlélete megjelenik emellett a kutatók különböző adatokhoz való hozzáférésére vonatkozó rendelkezésekben.²⁷ Ez a rendelkezés lehetővé teszi, hogy a kutatók hozzáférést kapjanak a platformok működéséhez kapcsolódó adatokhoz, így alaposabban tanulmányozhatják a rendszerszintű kockázatokat és a platformok közérdekre gyakorolt hatásait. Az adathozzáférés biztosítása különösen fontos a közérdek szempontjából, mivel lehetővé teszi, hogy a kutatók objektív és átfogó elemzéseket készítsenek a platformok működéséről, és az így szerzett ismeretek alapján javaslatokat tegyenek a közösségi biztonságot támogató szabályozások fejlesztésére. A kutatói hozzáférés is alá-

²⁶ Anupam Chander: When the Digital Services Act Goes Global. *Berkeley Technology Law Journal*, Vol. 38., No. 3. (2023) 1073.

²⁷ DSA 40. cikk.

húzza a platformok társadalmi felelősségét, és ennek megfelelően ösztönzi az átláthatóságot, különösen olyan kérdésekben, amelyek a közösségi érdekeket érintik. A kutatói hozzáférés tehát nem csupán az akadémiai kutatások előmozdítását szolgálja, hanem hozzájárul a közösség egészének védelméhez, hiszen az így szerzett információk alapján a szabályozók és a közösség is megalapozottabb döntéseket hozhatnak a platformok társadalmi felelősségére vonatkozóan.

A DSA-ban szereplő, közösséget védő rendelkezések tehát azt a kettős célt szolgálják, hogy megvédjék a közösségek integritását és biztonságát, valamint hogy biztosítsák a közösségi érdekképviselet és jogérvényesítés lehetőségét a platformokkal szemben. A DSA keretein belül ez a megközelítés nem csupán a közösség jogi elismerését tükrözi, hanem a közösségi érdekek jogi védelmét is szavatolja, amelyek így nem függenek a platformok egyoldalú döntéseitől vagy saját érdekeiktől. Ezzel a DSA egy olyan jogi rendszert teremt, amely a közösségre mint jogi érdekérvényesítő félre tekint a digitális térben, ezáltal az emberképét nem csupán az egyéni felhasználók magányos tevékenységére korlátozza, hanem kiterjeszti azt a közösen, közösségben cselekvő felhasználókra.

6. Összegzés

Összességében a DSA a platformok és felhasználók közötti viszonyt olyan jogi keretrendszerrel szabályozza, amelyben a felhasználói jogok védelme, a jogorvoslati lehetőségek biztosítása és az átláthatóság elve alapvető szerepet kap. A DSA ezáltal egy bizalomra épülő közösséget képez el, amelyben a felhasználók tudatában vannak az őket érintő folyamatoknak, és élvezhetik a digitális tér által kínált szabadságokat. A rendelet célja, hogy megerősítse a felhasználók helyzetét a platformokkal szemben, és egyúttal biztosítsa a platformok elszámoltathatóságát, különösen a tartalommoderálás, a panaszkezelés és az adatkezelés terén. A DSA ilyen módon megpróbál egyensúlyt teremteni a platformok és a felhasználók jogai között, egyaránt szem előtt tartva a digitális szolgáltatások biztonságát és méltányosságát a közösségi normák és egyéni jogok védelmében. A DSA emberképe alapvetően egy olyan társadalom víziójára épül, ahol az egyén jogaiban és szabadságaiban egyenlő, informált és biztonságban érzi magát. Az egyéni jogok és szabadságok megőrzése mellett a rendelet célja egy olyan közösségi tér létrehozása, amely tiszteletben tartja az emberi méltóságot, elősegíti a véleménynyilvánítás szabadságát, és elszámoltatható a kollektív értékek védelme érdekében. A rendelet biztosítja, hogy a platformok ne csak az egyéni felhasználókkal való kapcsolataikért, hanem a szélesebb társadalmi

érdekek megőrzéséért is felelősséggel tartozzanak, ugyanakkor a felhasználók kapcsán is egy olyan emberképet alkot, amelyben az egyének nemcsak fogyasztók, hanem tudatos közösségi szereplők, akiknek alapvető jogaik és felelősségeik vannak az online térben.

AZ ALKOTÓ EMBER VÉDELME

Átalakulóban a szerzői jog emberképe?

Pogácsás Anett*

„Előbb csináld azt, ami szükséges, utána azt,
ami lehetséges, és máris azt fogod csinálni, ami lehetetlen.”

Assisi Szent Ferenc

1. Alkotok, tehát szerző(i jogi jogosult) vagyok

A szerzői jog történetének romantikus verziója minden bizonnyal azzal a felismeréssel venné kezdetét, hogy az emberiség ráeszmélt, az alkotó ember személyiségét ebben a minőségben, az alkotásra tekintettel is védelem illeti, és ezen természetes jogát pozitív jog formájában is megjelenítve ruházta fel szerzői joggal. Bár vannak elméletek, melyek erre a logikára építik a szerzői jog létezésének okát és egyben célját, ezek az elméletek – más, eltérő kiindulópontot képviselő nézetekkel együtt – valójában inkább magyarázni kívánták a már megszületett védelem mozgatórugóit, vagy méginkább, ezzel az aspektussal is megtámogatni létezését. A legcinikusabb megközelítésben: ha már létrejött, ne engedjük el pozitív hozadékait, legfőképpen azt, hogy épp a szerző került a szerzői jogi univerzum középpontjába.

Hiszen az alkotás ténye sokáig nem volt elégséges ahhoz, hogy az szerzői jogot is keletkeztessen. Akkor vált erre tekintettel jogosulttá is az alkotó, amikor a fellendülő kulturális piacon szükség volt egy stabil, jól védhető kiindulópontra, valakire, akitől származtatni lehetett a kizárólagos jogokat. Bár lehetett volna a kialakulásának mozgatórugója, valójában a szerzői jog nem azáltal keletkezett, hogy az állam hosszú évszázadok után felismerte, és elismerte az alkotómunka

* Habilitált egyetemi docens, Polgári Jogi Tanszék.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0832-5515>

vagyoni értékesíthetőségét: a döntő lépés a mű többszörözéséről való döntési jogosultság, az afeletti rendelkezés kizárólagos jellegének jogi biztosítása volt, „függetlenül attól, hogy kinek a birtokába vagy akár tulajdonába kerülnek is közben a mű példányai.”¹ Ahogyan Boytha György igen kifejezően megfogalmazta: „Az alkotásokkal kapcsolatos erkölcsi igények forgalmazási érdek hiányában nem izmosodhattak alanyai joggá.”²

Az, hogy a szerzői jog kialakulását nem önmagában az alkotó ember léte, illetve az elismerésére való igény indította el, még nem jelenti, hogy a szerzőre egyfajta „erkölcstelen” folyamat legalizálásának eszközeként kellene tekintenünk. Egyrészt a könyvnyomtatás megjelenése nemcsak a többszörözés ipari mennyiségét tette lehetővé: a szabályozatlan közegben hatalmas zavart és méltánytalan helyzetet idézhetett elő, ha egy nyomda komoly befektetésének a megtérülése a versenytársak „szabad rablása” nyomán került veszélybe. Ahogyan Palágyi Tivadar felhívta rá a figyelmet, a kiadónak sok áldozatába és fáradságába került a mű kéziratának megszerzése, kinyomtatása, kiadása, ez a tevékenység is védelemre érdemes³ – éppen a kulturális befektetés végső haszonélvezői, a műélvező közönség miatt is. Másrészt a rohamos tempóban kialakuló új kulturális piac középpontjába „csöppenő” alkotó ember pozíciója villámgyorsan megerősödött, hiszen nem csak számos elmélet sietett megtámogatni, de több nemzetközi és nemzeti jogszabály is körbebástyázta. Megintcsak a társadalom a haszonélvezője ugyanis, ha az embert – a számára biztosított jogok révén – további alkotómunkára ösztönözzük, amihez a legkülönfélébb irányokból, de a legtöbb megközelítés eljutott.

2. Az ember helye az alkotófolyamatban

A szerzői jog létjogosultságát magyarázó elméletek nem csak időben, de térben is „bábeli képet” mutatnak: az egyes jogrendszerek igen eltérő prioritások mentén fejlesztették tovább szerzői jogi rendszerüket. Ahogy Ujhelyi Dávid kifejti, még a jogirodalomban sincs egységes elmélet kidolgozva,⁴ sőt, az is

¹ Boytha György: Bevezetés. In: Benárd Aurél – Tímár István: *A szerzői jog kézikönyve*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973. 15.

² Uo. 16.

³ Palágyi Róbert: *A magyar szerzői jog zsebkönyve*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959. 13.

⁴ Ujhelyi Dávid: A szerzői jog célja és emberképe a szellemi alkotásokat megalapozó elméletek tükrében. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2014/5. 35.

jól látszik, hogy ezekből a különféle elméletekből mennyire eltérő irányokba lehetett elindulni. Vegytisztán talán nem is lehet rábukkanni az alaptípusaira, és – ahogyan például Mitchell Longan érvel⁵ – egyre kevésbé is tudnának eredeti formájukban valódi igazolást és hatékony működési logikát biztosítani a modern szerzői jogban.

Kizárólagos jog biztosítására a tulajdoni szemlélet tűnt alkalmasnak, a rendelkezés jogát vagy az alkotó munkájának jutalmaként, vagy személyiségéből fakadó nyilvánvaló jogosultságként felfogva. Ez utóbbi szempont a szerzői személyhez fűződő jogokat – köztük a nyilvánosságra hozatalról való döntés jogát – is „kitermelte” egyes jogrendszerekben.⁶ A francia jogalkalmazás már egészen korán, az 1900-as évek elején több olyan ítéletről híres, amely ezt a megközelítést követte. Így Charles Camoin festőművész is ezen az alapon kaphatta vissza néhány festményét Francis Carco írótól, aki azokat komoly összegért árvezette el, ám nem a festőtől vásárolta meg őket – lévén, hogy a művész elégedetlen volt ezen alkotásaival, így széttepte, és a kukába dobta a darabokat –, hanem egy párizsi bolhapiacon egy leleményes eladótól, aki a vászondarabokat a szemetesből kivette és összeillesztette.⁷

„– Hogy meri ő eladni a képeket, melyek őt meg sem illetik, mert a szemétdombon voltak? Ifjúkori kísérletek e festmények s ártanak művészi hírnevemnek. Kérek ötezer frank kártérítést – fordult a bíróhoz a festő – művészi hírnevem kompromittálása miatt.

– Szó sincs róla – replikázott az író ügyvédje, – hogy ez a kérés jogos volna. A festő egyszerűen elhagyta a képeket, amit pedig eldobott magától, az nem az övé. Erkölcsileg igen, de tulajdonjogilag nem.”⁸

A német filozófusok már világos személyiségi jogi alapot határoztak meg a szerzői jog számára, Kant munkássága a XIX. század végi gondolkodást alapvetően határozta meg a szerzői személyhez fűződő jogok vonatkozásában.⁹

⁵ Mitchell Longan: A System Out of Balance: A Critical Analysis of Philosophical Justifications for Copyright Law through the Lens of Users' Rights. *Michigan Journal of Law Reform*, Vol. 56., No. 3. (2023) 782. <https://doi.org/10.36646/mjlr.56.3.system>

⁶ Tomaso vszky Edit: Személyhez fűződő jogok a szerzői jogban. In: Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. (Szerzői jog és iparjogvédelem rovat) 2023. [10]. <https://tinyurl.com/yeyutndm>

⁷ Palágyi i. m. 16.

⁸ M. Gy.: Figyelő. *Művészeti Szalon*, 1928/4–5. 22.

⁹ Grad-Gyenge Anikó – Sarkady Ildikó: *A média-értéklánc szerzői jogi vonatkozásai*. Budapest, Médiatudományi Intézet, 2012. 24.

Kohler már kettéválasztja a kétféle érdeket és a rájuk épülő jogokat vagyoni és személyhez fűződő jogokra – az előbbit tekintve erősebbnek –,¹⁰ Gierke pedig ennek a kettősségnek az elismerése mellett az utóbbi jogcsokrot helyezi előtérbe.¹¹ Ennek a dualizmusnak az alapja lényegében a monista elméletekben is megjelenik, azonban az elkülönültségük itt csak elméleti síkon fedezhető fel, azokat elválaszthatatlannak tekintik működésükben.¹²

Nem ez az egyetlen kettősség a szerzői jogban: magának az embernek a helye az alkotófolyamatban legalább ennyire összetett. A szerző egyszerre szolgálja a saját, és a társadalom (különféle) érdekeit. A rendkívül színes kulturális piacon már magának az alkotónak minősülő személynek a szándéka és érdekei is szerteágazók, nem is beszélve a felhasználók különféle kategóriáiról. Ez utóbbi „skatulyák” már nem csak a felhasználás módjától vagy céljától, de a felhasználó tudattartalmától függően is különbözhetnek: az EUB a GS Media ügyben úgy foglalt állást, hogy amikor egy hiperlink elhelyezése haszonszerzési célból történik, az ilyen elhelyezést megvalósító személytől elvárható, hogy meggyőződjön arról, hogy az érintett mű nem jogellenesen lette közzétéve azon az internetes oldalon, amelyre az adott hiperlink vezet. Ez azt jelenti, hogy az EUB vélelmezhetőnek tartja, hogy a link elhelyezése teljesen tudatosan történt, „az említett mű jellegénél és annak interneten való közzétételét illetően a szerzői jogi jogosult esetleges engedélyének hiányánál fogva”.¹³

A szerzői jog fejlődése során nem csak a felhasználásnak a fogalma alakul folyamatosan, de a szerzők táborra is egyre népesebbé és heterogénebbé vált. A szabályozástól egyszerre várunk megoldást az influencer által megosztott több terrabájtnyi tartalom védelme, egy hosszú évekig készülő opera, egy munkaviszonyban létrehozott szoftver vagy egy épület homlokzatára készített terv vonatkozásában, holott egészen különböző alkotói pozíciók és igények rajzolódhatnak ki az egyes esetekben. A szerző a különféle kontextusokban egyszerre jelenik meg mint a kreativitás forrása és a kreativitás akadályozója; a tudás és információ terjesztője és monopolizálója; a komoly alkotómunka elismerésre érdemes, nélkülözhetetlen megvalósítója és a digitális tömegtermelésben sodródó „árnyékjogosult”.

¹⁰ Sólyom László: *A személyiségi jogok elmélete*. Budapest, KJK, 1978. 276.

¹¹ Gyenge Anikó: A szerzői jog metamorfózisai és az editio princeps jogintézménye. *Magyar Jog*, 2003/11. 649.

¹² Legeza Dénes: *A kiadói szerződés története a reformkortól 1952-ig*. Szeged, Jurisperitus, 2018. 161.

¹³ C160/15. sz. GS Media BV kontra Sanoma Media Netherlands BV és társai ügyben 2016. szeptember 8. napján hozott ítélet, ECLI:EU:C:2016:644, 51. pont.

3. Mit várunk ma a szerzői jogtól?

A különféle kialakult elméletek, illetve azok ötvözése nyomán igen magas elvárásokat támasztunk a jogterülettel szemben. A tulajdonjogi megközelítés a szerzők vagyoni jogainak védelméhez megfelelőnek bizonyult, de – ahogyan Kenedi Géza fogalmazott – „vannak olyan testetlen javak is, amelyek a tulajdonjogból vett analógiával nem védhetők, holott azok védelme egyetemes társadalmi érdek és nemcsak a szerző személyes jogérdeke.”¹⁴ Az önálló szerzői jog elmélete már ötvözni próbálta ezeket az érdekeket, vagy egységben tartva, vagy duális megközelítést alkalmazva rájuk. Mindeközben az angolszász jogcsalád az utilitarista alapokon fejlődött tovább, más irányt tartva, de nagyon hasonló kérdések mentén tovább formálódva.¹⁵

Az, hogy mit vártak az egyes gondolkodók a szerzői jogtól, milyen jelleget tulajdonítottak neki, nagyban függött tehát a személyiségi joghoz való viszonyától. Balás P. Elemér úgy vélte, hogy a szerzőnek mind szellemi, mind vagyoni érdekei megóvására irányuló joga benne rejlik az általános magánjogi személyiségi jog tartalmában, és hangsúlyozza, hogy a törvényhozás nem is illetékes dönteni abban, hogy ez a jog a szerzőségénél fogva illeti-e meg a szerzőt, vagy csak a törvény erejénél fogva, hiszen mindenképpen ez a megoldás körvonalazódik, ha gyakorlatiasan mérlegeli és „kellő összhangba hozza az egyéni és társadalmi tényezők jelentőségét a szellemi alkotás létrejövetele körül”.¹⁶ A kizárólagos jog tehát a kiindulópont, és ehhez képest mindig a kivételt takarja a korlátozás – a személyiségi jog keretein belül csak ez a szerkezet képzelhető el.¹⁷ Szladits Károly is összegzi ezt a kettősséget: „gyökere a szerzői jognak a személyiségi jogba nyúlik le, technikusan kidolgozott szabályai a dologi joggal rokon vonásokat mutatnak.”¹⁸ Világossá teszi, hogy épp a forgalomképes, áruként is szemlélhető szellemi alkotás vezetett a szerzői jog kialakulásához.¹⁹

Miután az egyes művek nem „légüres” térbe érkeznek, Palágyi Tivadar a szerzői jog egyfajta szociális szerepét is elemzi, ami nem csak a szerző szemé-

¹⁴ Kenedi Géza: *A magyar szerzői jog. Az 1884:XVI. törvénycikk rendszeres magyarázata, valamint a vele egybefüggő törvények és rendeletek.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1908. 16–17.

¹⁵ Mezei Péter: A jogkimerülés intézményének kialakulása és fejlődése az Egyesült Államokban. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2014/2. 27.

¹⁶ Balás P. Elemér: *Törvényjavaslat a szerzői jogról.* Budapest, Magyar Jogászegylet, 1947. 60.

¹⁷ Uo. 61.

¹⁸ Balás P. Elemér: Általános rész – Személyi jog. In: Szladits Károly (szerk.): *Magyar magánjog I.* Budapest, Grill, 1941. 675.

¹⁹ Balás P. i. m. 694.

lyes érdekének védelmében mutatkozik meg, hanem annak a biztosításában, hogy az alkotók támaszkodhassanak elődeikre, az ő alkotásaikra.²⁰ Sőt, a szerzői jogtól azt is kívánjuk, hogy ezáltal, és a védelem korlátozott volta révén magát a „kultúraszervező államot” is szolgálja:

„[h]árom évszázados tapasztalat, hogy a kizárólagos szerzői jogok a fogyasztó számára sokkal hatékonyabban és olcsóbban termelik ki a kulturális és szórakoztató termékek széles választékát, mint az állami támogatások vagy a mecénatúra. A történelemben soha nem állt rendelkezésre ennyi mű, nem volt ilyen olcsón hozzáférhető szórakozásra, továbbalakításra, mint most.”²¹

Folyamatosan érkeztek kritikus hangok az angolszász megközelítéshez is: Alfred C. Yen 1992-ben amellet érvel, hogy az amerikai szerzői jogi elméletet is ki kellene terjeszteni a természetjogi modellre, hiszen ez nem azt jelenti, hogy a gazdasági alapú modellt fel kell számolnunk. Űgy fogalmaz, hogy bár a szerzői jog kétségtelenül gazdasági eszközként működik társadalmunkban, és ez így is kell maradjon, de ettől még nem szabad szőnyeg alá seperni a közgazdaságtani szempontokon kívüli kérdéseket. Létalapja egyszerre a társadalmi jólét előmozdítása és az, hogy „minden egyes ember számára biztosítson egy alapvető emberi jogot.”²² Mint ahogyan az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata rögzíti: „Mindenkinek joga van minden általa alkotott tudományos, irodalmi és művészeti termékkel kapcsolatos erkölcsi és anyagi érdekeinek védelméhez.”²³

A szerzői jogtól tehát azt várjuk, hogy az *embert* a kulturális piacon elfoglalt valamennyi pozíciójában védje, szolgálja – egyszerre adjon ösztönzést a művet létrehozó alkotónak, de támogassa az alkotások továbbgondolását, felhasználást,²⁴ a kulturális piac élénkségét, a befektetők érdekeinek védelme és munkájuk elősegítése mellett a műélvező közönség és az egész társadalom szolgálatára. Az elvárás világos, de cseppet sem alacsony: egy abszolút win-win helyzetet remélünk, minden oldal számára – ami lényegében nem kevesebbet, mint a világ összes személyét jelenti – hatékony megoldásokkal.

²⁰ Palágyi 14–15., 21.

²¹ Gyertyánfy Péter: Jog nélkül kultúra sem terem – Kultúrpolitika és szerzői jog. *Magyar Jog*, 2006/8. 449–454.

²² Alfred C. Yen: The Interdisciplinary Future of Copyright Theory. *Cardoso Arts & Entertainment*, Vol. 10., No. 1. (1992) 425–426.

²³ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, 27. cikk 2. bek.

²⁴ Christopher S. Yoo: Rethinking Copyright and Personhood. *University of Illinois Law Review*, Vol. 2019., No. 1. (2019) 1049.

4. A lehetetlen mint mellékhatás

Mi változott az utóbbi évekre? Az, hogy személyiségi jogi alapúvá vált a szerzői jog a világ számos jogrendszerében, önmagában feszültséget okozott, ez azonban nem újkeletű probléma. Az elhíresült *Wheaton v. Peters* ügy kapcsán Craig Joyce keserűen jegyzi meg, hogy a BUE-hoz való csatlakozással az Egyesült Államok addig hatékony eszköze, a „formalitás fenevada” hirtelen „fogatlan tigrissé” vált.²⁵ A formalitás tilalma ugyanis megerősítette a szerzői jog azon megközelítését, amely szerint az az ember alapvető, az alkotó ember személyiségéből fakadó, természetes joga.²⁶ A tulajdonjogi megközelítés rendszerébe könnyebben beilleszthető a belépési pont korlátozása, azaz a szerzői jog keletkezésének valamilyen formálathoz kötése.²⁷ Ha a szerzői jog az ember személyiségéből eredeztethető, annak korlátozása egészen más – szűkebb – keretek között képzelhető el.²⁸ A formálismentes oltalom elvére tehát – eredeti célján túl – rácsatlakoztak a szerzői jog alapjellemezőjét és funkcióját is meghatározó és értékválasztást jelentő elvek, célkitűzések is.²⁹ Így beilleszkedett azon alapelvek rendszerébe, amelyek a cenzúramentes oltalom és a rendezett jogszármaztatás biztosításának igényéből fakadva alakultak ki, és persze a jogviszony sajátosságai indokolták őket, mint a személyhez fűződő és vagyoni jogok összefonódása, vagy a szerzőnek a szerződéskötési folyamatban elfoglalt tipikusan gyengébb pozíciója.³⁰

Bár ezt a jogrendszerek közötti feszültséget a szerzői jog megtanulta kezelni, azaz a különböző művek felhasználása a territorialitás és az erős különbségek ellenére mondhatni zavartalanul folyt. Ugyanakkor a szerzői jog céljáról, szerepéről, mozgatórugóiról tovább folyt a tudományos vita – már csak azért is, mert minden egyes új műfaj, új felhasználási mód vagy jelentősebb jogvita esetén meghatározza a fejlődés irányát a jogterületről vallott nézet.³¹ Márpedig az

²⁵ Craig Joyce: „Curious Chapter in the History of Judicature”: *Wheaton v. Peters and the Rest of the Story (of Copyright in the New Republic)*. *Huston Law Review*, Vol. 42., No. 2. (2005) 389.

²⁶ Vö. Mritunjay Kumar: *Natural Rights Theory of Copyright Protection*. *Ad Valorem, Journal of Law*, Vol. 3., No. 1. (2016) 86.

²⁷ „[...] the Court had made clear that copyright in the United States, at least respecting published works, was a creature of federal statute only.” Joyce i. m. 384.

²⁸ Jane C. Ginsburg: *The Concept of Authorship in Comparative Copyright Law*. *DePaul Law Review*, Vo. 52., No. 4. (2003) 1063. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.368481>

²⁹ Oren Bracha: *The Ideology of Authorship Revisited*. *University of Texas Law, Public Law Research Paper*, No. 82. (2006). <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.869446>

³⁰ Faludi Gábor: *A szerzői jog és az iparjogvédelem történeti fejlődése*. In: Lontai Endre – Faludi Gábor – Gyertyánfy Péter – Vékás Gusztáv: *Szerzői jog és iparjogvédelem*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 2012. 153.

³¹ Longan i. m. 779.

angolszász rendszer alapjait jelentő – Jeremy Bentham vagy John Stuart Mill elméletein alapuló – utilitarista megközelítés „következményelvüként” írhatók le, azaz leginkább a szellemi alkotások előállításának ösztönzése mint társadalmi jóléti cél eszközeként fogják fel a szerzői jogot.³²

Eddig is voltak tapintható jelei a különbségekből fakadó eltérő következményeknek, ám most épp a mesterséges intelligencia kapcsán sejlik fel igazán, hogy komoly jelentősége lehet, hogy az *ember alkotói folyamatban elfoglalt helyét* is máshogyan jelöli ki az egyik, és a másik megközelítés.

A szerzői jogi paradigma jellegadó sajátossága az állandó alkalmazkodás, változás, az eddigiekben a szerzői művek és hasonló teljesítmények továbbítása, felhasználása kapcsán formálódtak újabb mérőföldkövek. Most mind az MI bemeneti oldalán (jelesül, hogy felhasználásnak – leginkább többszörözésnek, illetve átdolgozásnak – minősül-e a különféle szerzői művek és teljesítmények használata, vagy csupán egyfajta statisztikai halmazként kell tekintenünk rá), mind a kimeneti oldalán (hogyan kezeljük az emberi alkotómunka eredményeként megszületett művekkel versengő, MI generált és asszisztált tartalmakat) olyan kérdések merülnek fel, amelyek a szerzői jogi felhasználás fogalmát, terjedelmét, ütemét, de egyúttal az alkotói folyamatokat is alapvetően rengetik meg.

Miután a szabályozás mindig igényel némi időt, azaz a folyamatok kilengésének valamiféle nyugvópontra jutását, jelenleg a bírói gyakorlattól, sőt, még azt megelőzően is a kulturális piac szereplőinek magatartásától várhatunk válaszokat, vagy legalábbis azt, hogy kirajzolja a jövőbeli irányokat. Így például az Artisjus a mesterséges intelligencia használatával létrejött (itt: asszisztált) művekhez külön bejelentőlapot bocsátott rendelkezésre, amelyen a szerző maga nyilatkozik az alábbiak szerint: „[a]lulírott nyilatkozom, hogy a műbejelentett mű létrehozásában természetes személyként én vettem részt, az az én saját alkotásom, mindemellett a mű megalkotásakor mesterséges intelligenciát használtam fel.”³³ Ugyan ez jelenleg leginkább egyfajta önbevalláson alapuló (fél)megoldás, az ellenőrzésére sem eszköz, sem kapacitás nem mutatkozik, ugyanakkor jelzi, hogy a zenei jogkezelés szempontjából (sem) mindegy, és a jogdíjfelosztásra is komoly hatása lehet annak, ha az alkotói folyamat máshogyan alakult az eddig megszokottnál.

³² Caterina Sganga: The Theoretical Framework of Copyright Propertization: History, Challenges and Opportunities. In: Caterina Sganga: *Propertizing European Copyright*. Cheltenham, Edward Elgar, 2018. 19. <https://doi.org/10.4337/9781786430410.00008>

³³ Artisjus: Műbejelentő nyomtatvány mesterséges intelligenciával készült művek bejelentésére. <https://www.artisjus.hu/szerzoknek/mubejelentenes/nyomtatvanyok-2/>

Továbbmenve, az Artisjus 2024 novemberében javaslatot fogalmazott meg arra nézve, hogy az MI-zenék kereskedelmi felhasználása esetén a közös jogkezelők a jogvédett művek felhasználása után járó jogdíjakkal azonos mértékű jogdíjat szedhessenek. Ezt tartják megfelelő eszköznek a kimeneti oldal kapcsán, amelyet az így létrehozott tartalmakat felhasználó vállalkozások fizetnének meg, míg a bemeneti oldalon az MI-fejlesztő cégeket terhelné egy tervezett jogdíj.³⁴ Hogy mennyire lenne kivitelezhető, és egyáltalán reális elképzelés-e, azt ők maguk – és a nemzetközi porond esélyeit latolgatva a szakirodalomban mások is³⁵ – boncolgatják. Azt viszont jól mutatja, hogy ebben az új közegben is keresnünk kell az *embert* az alkotói folyamatban – akár önálló, a szerzői jogon kívüli, kulturális alapokról érkező jogalkotói megoldásokkal. Bár a módszer, az eszköz és a megoldási lehetőségek eltérőek lehetnek, de valamennyi elméleten nyugvó rendszerben be kell látni, hogy alkotó ember nélkül nem értelmezhető a kultúra, még ha a kulturális piac számos szegmense jó határfokot is ér el kortárs alkotók nélkül. Azaz lényegében az alkotó ember személyiségét a középpontba helyező, és az utilitarista megközelítés is (ismét) azonos eredményre kell vezetessen, legalábbis a hosszútávú érdekeket szemlélve még akkor is, ha most egészen másként látják az ember helyzetét és az MI-be ötvözött emberi kultúrát. A kiéleződött és több irányból jelentkező verseny lépéskényszerbe hozza a jogrendszereket az – ahogyan Faludi Gábor fogalmazott – „virtuális utánzás” kapcsán, a nemzetek feletti egységesítésnek azonban különösen nagy jelentősége lenne, túl az uniós harmonizáción.³⁶

Az optimista álláspont szerint az MI ‘kapóra jöhet’ atekintetben, hogy az emberi alkotómunka rangját megerősítse, valamiféleképpen megemelve, vagy legalábbis megkettőzve a szerzői jogi belépési küszöböt.³⁷ Bár most még a *szükséges* lépések megtételére is alig vagyunk képesek, fel kell térképezni a *lehetséges* irányokat – és akár a sürgetőnek tűnő tünetek kezelésén túl egyúttal a szerzői jog régóta fennálló, akut betegségére is gyógymódot remélhetünk. Talán nem *lehetetlen!*

³⁴ Szinger András: Mesterséges intelligencia a zeneiparban – díjazzuk? *Artisjus Blog*, 2024. november 19. <https://dalszerzo.hu/2024/11/19/mesterseges-intelligencia-a-zeneiparban-dijazzuk/>

³⁵ Ficsor Mihály: A WIPO válaszára várva – mesterséges intelligencia és a nemzetközi szerzői jog. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2024/5. 219.

³⁶ Sganga i. m. 19–20.

³⁷ Ld. pl. Gyertyánfy Péter: A hollywoodi takácsok és a szerzői jog. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2024/5. 225.

GONDOLATOK A MAGYAR BÍRÓSÁGI ILLETÉKFIZETÉSI ÉS KÖLTSÉGGEDVEZMÉNYI RENDSZER MEGÚJÍTÁSÁHOZ AZ OSZTRÁK ÉS A NÉMET SZABÁLYOZÁSI MODELL FIGYELEMBEVÉTELÉVEL

Suri Noémi*

1. Bevezetés

A magyar állami jogi segítségnyújtó rendszer szabályozása a 2003-ban lefektetett alapokon nyugszik. Ahogyan arra a 2000-es évek elején Kengyel Miklós rámutatott, Magyarország európai uniós csatlakozásának egyik elengedhetetlen feltétele volt „[...] a megfelelő színvonalon működő állami jogi segítségnyújtó rendszer létrehozása.”¹ Az új polgári perrendtartás megalkotása során mind a jogtudomány, mind a jogalkalmazás képviselői egyetértettek abban, hogy az 1952. évi Pp. költségkedvezményi rendszer megújításra szorul, a meglévő szabályozás egyszerűsítése, a kedvezmények fajtáinak rendszerbe sorolása nélkülözhetetlen.² Az új polgári perrendtartás költségkedvezményeket érintő szabályozása érdekékként emelhető ki, hogy a törvény immáron „teljes körűen és rendszerbe foglaltan felsorolja a kedvezmények fajtáit, leírja azok lényeges

* Egyetemi docens, Polgári Eljárásjogi Tanszék. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1074-3783>

¹ Kengyel Miklós: *A magyar polgári eljárásjog*. Budapest, Osiris, 2008. 184.

² Juhász Edit – Cserba Lajos – Kovács Anikó – Király Lilla – Nagy Adrienn – Pomeisl András – Pribula László – Simon Károly László – Szécsényi-Nagy Kristóf – Szócs Tibor: A perköltségre vonatkozó perrendbeli szabályozás megújítása. In: Németh János – Varga István – Cserba Lajos (szerk.): *Egy új polgári perrendtartás alapjai*. Budapest, HVG-ORAC, 2014. 215–304.; továbbá Az új polgári perrendtartás koncepciója: 8. sz. melléklet. 2015. január 14. <https://tinyurl.com/mpsajj46>

tartalmát, meghatározza azok fogalmát, rendezi azok időbeli hatályát és meghatározza az engedélyezőt”.³

A COVID világjárvány okozta gazdasági recesszió, majd az ukrán-orosz háború Magyarországot érintő negatív gazdasági hatásai megkérdőjelezhetetlenné, és minden kétséget kizáróan az évről évre egyre csökkenő tendenciát mutató induló polgári peres eljárások számában is leképződnek. A gazdasági, esetlegesen erkölcsi válsághelyzetekben újra- és újra előtérbe kerül, egyben felértékelődik az államnak a joghoz való jutás biztosításában betöltött szerepe. Így jelen tanulmány célja az osztrák és a német illetékfizetési és költségkezdvezményi rendszerek bemutatása a „jó gyakorlatok” összegyűjtésének szándékával, mely esetlegesen muníciót adhat a jogalkotó számára a hatályos szabályozás továbbfejlesztéséhez.

2. A szabályozási környezet átgondolásának szükségessége

Az új polgári perrendtartás hatálybalépésével egyidejűleg módosult, illetve azóta is folyamatosan módosul a bírósági illetékfizetési kötelezettséget szabályozó, illetve a költségkezdvezményi rendszerét érintő, vagy arra kiható magyar joganyag. Az utolsó módosítások körében kiemelendő a bírósági eljárási illeték illetékbélyeggel történő megfizetésének 2024. január 1-jei hatállyal történő kivezetése, ezzel egyidejűleg az elektronikus kapcsolattartásra nem kötelezett fél részére a készpénz-átutalási megbízás használatának biztosítása a bírósági eljárási illeték lerovása során. Pozitívumként értékelhető, hogy a jogalkotó az igazságszolgáltatáshoz való minél könnyebb hozzáférés biztosítása terén is reagál, egyben törekszik lépést tartani az információs technológia egyre erősödő térnyerése által generált gazdasági (társadalmi?) fejlődési iránnyal, ugyanakkor a szerzőben e sorok megírása során az újabb módosítás a szabályozási környezet átgondolásának szükségességének kérdését veti fel.

A fenti hivatkozás szerint az új Pp. immáron rendszerbe foglalja és nevesíti a költségkezdvezmények fajtáit, ugyanakkor a polgári peres és nemperes eljárásokban mind az igényérvényesítők, mind az engedélyezők számára továbbra is nehézséget jelent a különböző jogszabályokba ágyazott kapcsolódó joganyagoknak történő megfelelés. A bírósági illetékfizetési kötelezettséget előíró, illetve a költségkezdvezményi rendszert meghatározó hatályos jogforrások között

³ Havasi Péter: Költségkezdvezmények. In: Petrik Ferenc (szerk.): *Polgári eljárásjog I–II. – új Pp. – Kommentár a gyakorlat számára.* (E-kiadvány.) Budapest, Orac, Jogkódex adatbázis. <https://jogkodox.hu/doc/1089485>

– a teljesség igénye nélkül – elsődlegesen irányadó jogszabályok között a polgári perrendtartáson túl, a jogi segítségnyújtásról szóló 2003. évi LXXX. tv, az illetékekről szóló 1990. évi XCIII. törvény, a költségmentesség és a költségfeljegyzési jog polgári és közigazgatási bírósági eljárásban történő alkalmazásáról szóló 2017. évi CXXVIII. törvény (a továbbiakban: Kmtv.), a díjfizetési jog engedélyezésének alapjául szolgáló körülmények igazolásáról, valamint a fizetési meghagyásos eljárással összefüggő költségek előlegezéséről, megfizetéséről és behajtásáról szóló 27/2017. (XII. 27.) IM rendelet, továbbá, a jogi segítségnyújtás keretében igénybe vehető támogatások iránti kérelem tartalmára és a támogatások igénybevételére vonatkozó részletes szabályokról szóló 28/2017. (XII. 27.) IM rendelet (a továbbiakban: Jskim.), a polgári és közigazgatási bírósági eljárás során meg nem fizetett illeték és állam által előlegezett költség megfizetéséről szóló 30/2017. (XII. 27.) IM rendelet, a pártfogó ügyvéd, az ügygondnok és a ki-rendelt védő részére megállapítható díjról szóló 32/2017. (XII. 27.) IM rendelet, valamint a 44/2004. (XII. 20.) PM rendelet az eljárási illetékek megfizetésének és a megfizetés ellenőrzésének részletes szabályairól emelhető ki. A hazai szabályozási környezettel összevetve és párhuzamba állítva Ausztriában a polgári és bírósági eljárásban az eljárás lefolytatásával összefüggő illetékfizetési kötelezettség alapvető szabályait a bírósági illetékekről szóló törvény⁴ tartalmazza. E jogszabály határozza meg az illeték alapját és az egyes eljárásokban fizetendő illetékek mértékét. Ezen túlmenően háttérjogszabályként az Illetéktörvény⁵ rendelkezései is irányadók. A költségkezdvezmények szabályozása a GGG-ben és a ZPO-ban található.

Németországban a polgári és közigazgatási bírósági eljárásban fizetendő illetékfizetési kötelezettségről a Bírósági költségekről szóló törvény (GKG)⁶ rendelkezik, a költségkezdvezmények szabályozásának jogforrásai között a ZPO és BerHG⁷ rendelkezéseit kell megemlíteni.

⁴ Gerichtsgebührengesetz – GGG: Gerichtsgebührengesetz BGBl. Nr. 501/1984 zuletzt geändert durch BGBl. I Nr. 179/2023. <https://tinyurl.com/ye28vbcy>

⁵ Gebührengesetz 1957 (GebG): Gebührengesetz 1957 (GebG) StF: BGBl. Nr. 267/1957 (WV). <https://tinyurl.com/4b3nenyy>

⁶ Gerichtskostengesetz (GKG) – Gerichtskostengesetz in der Fassung der Bekanntmachung vom 27. Februar 2014 (BGBl. I S. 154), das zuletzt durch Artikel 2 des Gesetzes vom 14. Dezember 2023 (BGBl. 2023 I Nr. 365) geändert worden ist. https://www.gesetze-im-internet.de/gkg_2004/GKG.pdf

⁷ Gesetz über Rechtsberatung und Vertretung für Bürger mit geringem Einkommen (Beratungshilfegesetz – BerHG): Beratungshilfegesetz vom 18. Juni 1980 (BGBl. I S. 689), das zuletzt durch Artikel 12 des Gesetzes vom 25. Juni 2021 (BGBl. I S. 2154) geändert worden ist. <https://www.gesetze-im-internet.de/berathig/BerHG.pdf>

3. A polgári bírósági eljárásban az eljárás lefolytatásával összefüggő illetékfizetési kötelezettség alapvető szabályai Ausztriában és Németországban

Annak érdekében, hogy a költségkedvezmények szabályozására vonatkozó osztrák és német jó gyakorlatokat feltárhassuk, nélkülözhetetlenek tartom az illetékfizetési kötelezettség alapvető szabályainak tisztázását és bemutatását.

Az osztrák rendszerben a polgári (és közigazgatási) peres és nemperes eljárásokban egyaránt tételes átalány illetékeket határozott meg a jogalkotó. A bírósági illetékekre irányadó tarifarendszer áttekintését követően megállapítható, hogy a szabályozás értékarányos megközelítésű, nem határoz meg maximálisan fizetendő összeget, hanem sávosan rögzít tételes fix összegeket.

A GGG. a polgári peres eljárásra nézve 3 tarifátételt rögzít, az 1. tarifátétel az elsőfokú peres eljárásra, 2. tarifátétel a másodfokú fellebbezési eljárásra, a 3. tarifátétel a harmadfokú eljárásra, beleértve a felülvizsgálati eljárást is irányadó. A 4. tarifátétel a végrehajtási eljárásra, az 5. tarifátétel a fizetéseképtelenségi eljárásokra, illetve az egyes reorganizációs eljárásokra vonatkozik. A 7. tarifátétel a bírósági hatáskörben lévő nemperes eljárásokra irányadó. A 8. tarifa tétel a hagyatéki bíróság hatáskörébe tartozó eljárásokra vonatkozik. A 9. tétel tárgyi hatálya az ingatlan-nyilvántartási ügyekre terjed ki.

A 10. tarifa tétel tartalmazza a cégnyilvántartási és hajózási nyilvántartási ügyekre irányadó illetékeket. A 11. tétel okiratok hitelesítése, okiratok nyilvántartásba vételére vonatkozik. A 12. tétel a személyi állapotot érintő bírósági nemperes eljárások, és a házassági vagyonjoggal kapcsolatos bírósági nemperes eljárásokra irányadó, a 12a pedig az ehhez kapcsolódó jogorvoslati eljárásokra. A 13. tétel a magánvádas büntető eljárások, 13a Szabadalmi Hivatal határozatai ellen benyújtott jogorvoslati eljárások, 14. egyes bírósági szolgáltatási díjak: tanúsítványok, apostille stb.; 15. minden további a 14. tarifátétel alá nem eső további kiadmányokért fizetendő illetékek.

Németországban a GKG 1. §-a szerint e jogszabály valamennyi rendes polgári és közigazgatási bírósági eljárásra irányadó, beleértve a jogorvoslati eljárásokat is. Az illeték alapjának meghatározása során a főszabályt a GKG 3. § (1) bekezdése tartalmazza: Amennyiben a törvény másként nem rendelkezik, az illeték mértéke a jogvita tárgyának értékétől függ. A német szabályozási modell az ún. rögzített perköltség rendszer talaján áll, vagyis a törvényben meghatározott tételes illetéket kell értékhatárokhoz rendeltlen megfizetni a GKG 34. §-ban rögzített szabályok szerint. Az illeték alapja a perben vitatott követelés összege a GKG 2. számú melléklete szerint.

4. A költségkedvezmények rendszerének szabályozása Ausztriában – az osztrák modell

Ausztriában a költségkedvezmények rendszerét, jogalapját és eljárási szabályait a ZPO 63–73. §-ai rögzítik. A költségkedvezmények mind a természetes, mind a jogi személyeket egyaránt megilletik. A költségmentességet részben vagy egészben meg kell adni a félnek, amennyiben a fél nem képes az eljárás lefolytatásának költségeit a szükséges tartás károsodása nélkül fedezni, és a tervezett peres eljárás vagy jogi védekezés nem tűnik nyilvánvalóan szándékosnak vagy alaptalannak. Szükséges tartásnak minősül az a tartás, amelyet a fél saját maga és családja egyszerű életviteléhez szükséges, amelynek biztosításáért felelős [ZPO 63. § (1) bekezdése].

A költségkedvezmények a jogi segítségnyújtás alábbi formát foglalják magukba, vagyis a ZPO 64. § -a a *következő* kedvezményeket nevesíti:

1. Ideiglenes mentesség az alábbiak megfizetése alól (vagyis a magyar dogmatikai rendszernek megfelelően tartalmilag ez a költségfeljegyzési jogot jelenti, tulajdonképpen a költségek előlegezése alóli mentesség):
 - a) bírósági illetékek és egyéb, a szövetségi törvény által előírányozott állami illetékek;
 - b) a bíróságon kívüli hivatalos cselekmények költségei;
 - c) a tanúk, szakértők, tolmácsok, fordítók és ülnökök díjai és költségei;
 - d) a hirdetményekkel kapcsolatos költségek;
 - e) a törvényes képviselő költségei;
 - f) a bíróság által kijelölt törvényes képviselő, illetve a fél által megbízott ügyvéd vagy képviselő szükséges készpénzköltségei.
2. Mentesség a perköltség-biztosíték letétele alól.
3. Kötelező jogi képviselet esetén ügyvéd ideiglenes ingyenes kirendelése, mely esetében a jogi képviselő részére nem kell meghatalmazást adni, kivéve az egyezségkötés és a jogról való lemondást.
4. Ha olyan ügyben, amelyben a törvény nem írja elő a kötelező jogi képviseletet, és a félnek nincs jogi képviselője és a pert a fél lakóhelye szerinti járásbíróságon kívüli bíróság előtt kell megindítani, arra vonatkozó jog, hogy a keresetet a költségmentesség iránti kérelemmel együtt a fél lakóhelye szerinti járásbíróságnál jegyzőkönyv felvétele útján előterjeszthesse, és kérje, hogy ezt a jegyzőkönyvet küldjék meg az eljáró bíróságnak, és hogy ez utóbbi jelöljön ki egy bírósági

- ügyintézőt vagy egy joggyakornokot, aki a szóbeli tárgyaláson térítésmentesen képviseli a felet;
5. Ha a bíróság elrendeli a fél személyes meghallgatását a tényállás tisztázása céljából, a fél szükséges utazási költségeinek megtérítését foglalja magába.⁸
 6. A költségkedvezmény tárgyában a bíróság kérelemre, vagyis nem hivatalból, végzéssel határoz. A végzés ellen fellebbezésnek van helye. A költségmentesség terjedelme és tartalma a kérelmező jövedelmétől vagy vagyonától függ, és mindig egyedileg kerül meghatározásra.⁹

Hasonlóan a magyar eljárásjogi dogmatikai rendszerhez, Ausztriában is az illetékkedvezmények a jogi segítségnyújtás részeként a költségkedvezmények rendszerében helyezkednek el. Ennek megfelelően a szabályozás jogalapját egyrészt a ZPO,¹⁰ másodsorban a GGG rendelkezései teremtik meg.

A ZPO 64. § (1) bekezdés 1. pontja rögzíti, hogy a költségkedvezmény első nevesített fajtája az illetékmentesség. Az illetékmentesség hatálya az egész eljárásra kiterjed, vagyis abban az esetben, ha a bíróság a fél részére az elsőfokú eljárásban illetékmentességet állapít meg, az a jogorvoslati eljárásokra és a végrehajtási eljárásra is irányadó lesz.

Az illetékmentesség tartalmi szabályozását a GGG 8, 10, 11, 12 és 13. §-a tartalmazzák. A jogszabály az illetékmentesség két fajtáját különbözteti meg: a személyes és a tárgyi illetékmentességet. A személyes illetékmentesség tartalmilag mindig az adott személyre vonatkozik, a tárgyi illetékmentesség a jogügyletre, azaz a személyes illetékmentességgel ellentétben ez a mentességi rendelkezés nem csak egy személyre, hanem az adott jogügyletben érintett valamennyi személyre egyaránt kiterjed. A személyes illetékmentesség a GGG 8. és 10. §-i alapján csak arra a félre vonatkozik, akinek a bíróság illetékmentességet engedélyezett, és ez nem száll át a jogutódokra (pl. örökösökre).

Ha az illetékköteles beadványt egy vagy több illeték fizetésére kötelezett fél (pertárs) és egy illetékmentességben részesült fél terjeszti elő, az illeték fizetésére kötelezett félnek az illeték teljes összegét meg kell fizetnie. Ugyanez vonatkozik az egyes kiadmányokra is.

⁸ Ld. ZPO 64. § (1) bekezdését. <https://tinyurl.com/dm6acsk2>

⁹ https://www.oesterreich.gv.at/themen/dokumente_und_recht/zivilrecht/2/Seite.1010330.html

¹⁰ Gesetz vom 1. August 1895, über das gerichtliche Verfahren in bürgerlichen Rechtsstreitigkeiten (Zivilprozessordnung – ZPO). StF: RGBl. Nr. 113/1895. <https://tinyurl.com/29hmvhju>

A törvény személyes illetékmentességet határozott meg az Osztrák Állam, az un. bírósági felügyelők (*Gerichtskommissäre*), az egyes biztonsági és rendvédelmi szervek, valamint Igazságügyi Támogatási Ügynökség (*Justizbetreuungsagentur*) számára.

Személyes illetékmentességet alapozhat meg az az eset, ha a fél személyi, jövedelmi, vagyoni helyzetére tekintettel nem tudja fedezni az eljárás lefolytatásának költségeit a szükséges tartás sérelme nélkül. A szükséges tartás fogalmát a ZPO 63. § (1) bekezdés 1 pontja) határozza meg, mely szerint szükséges tartásnak minősül az a tartás, amelyet a fél saját maga és családja egyszerű életviteléhez szükséges, amelynek biztosításáért felelős. További feltétel, hogy a tervezett peres eljárás vagy jogi védekezés nem tűnik nyilvánvalóan szándékosnak vagy alaptalannak.

Az EheG.¹¹ 55a. §-a szerinti házasság felbontására irányuló eljárás és az EheG 55a. § (2) bekezdése szerinti megállapodás kérelme díjmentes annak a félnek, akinek vagyona nem haladja meg a 4944 euro összeget, és akinek éves jövedelme nem haladja meg a 14 834 euro összeget.

Tárgyi illetékmentesség illeti meg a felet:

- munkajogi perekben 2500 euros értékhatárig elsőfokon, másodfokon és a felülvizsgálati eljárás során is,
- végrehajtási eljárásban és az ahhoz kapcsolódó jogorvoslati eljárásokban 2500 euros értékhatárig,
- az egyes közhiteles nyilvántartásokból való törlés esetén, ha a hatóságnak az eljárási cselekményt hivatalból kellett volna foganatosítania,
- az ingatlan-nyilvántartási bejegyzés javítása (helyesbítés) során,
- A Könyvvizsgálói Egyesület által nyújtott tájékoztatás illetékmentes.

Amennyiben a törvény másként nem rendelkezik, illetékmentes:

- a) Az UbG¹² és a HeimAufG¹³ hatálya alá tartozó eljárások,

¹¹ Ehegesetz – dRGBI. I S 807/1938 zuletzt geändert durch BGBl. I Nr. 125/1999.

<https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Bundesnormen/NOR12041166/NOR12041166.pdf>

¹² Bundesgesetz über die Unterbringung psychisch kranker Personen in Krankenanstalten (Unterbringungsgesetz – UbG) StF: BGBl. Nr. 155/1990 (NR: GP XVII RV 464 AB 1202 S. 132. BR: AB 3820 S. 526.) <https://tinyurl.com/44tdt7p8>

¹³ Bundesgesetz über den Schutz der persönlichen Freiheit während des Aufenthalts in Heimen und anderen Pflege- und Betreuungseinrichtungen (Heimaufenthaltsgesetz – HeimAufG) StF: BGBl. I Nr. 11/2004 (NR: GP XXII RV 353 AB 378 S. 46. BR: 6966 S. 705.) <https://tinyurl.com/5cn5en2c>

- b) A tuberkulózisról szóló törvény¹⁴ és a járványügyi törvény¹⁵ szerinti eljárások,
- c) Származásra vonatkozó nemperes eljárások (AußStrG¹⁶ 81.§)
- d) Kiskorú gyermek örökbefogadására és az ilyen külföldi határozatok elismerésére vonatkozó eljárások,
- e) A felügyeleti jog és a személyes kapcsolattartás szabályozására vonatkozó nemperes eljárások (AußStrG 104. §),
- f) A gyermekek jogellenes elviteléről szóló Hágai Egyezmény szerinti eljárások (AussStrG 111a. és azt követő §-ok),
- g) Felnőttek védelmét szolgáló eljárások (AußStrG 116a. §),
- h) Családi jogállás rendezésére irányuló eljárások.

Fentiekén túlmenően illetékmentes:

- a) a bíróság, az ügyészség vagy valamely igazságügyi igazgatási hatóság által a feleknek vagy az eljárásban részt vevő más feleknek hivatalból kézbesített iratok kiadmánya; hasonlóképpen azok újbóli megküldése a jogerő beálltának igazolásával;
- b) az ügyirat másolatának kiállítása a közigazgatási segítségnyújtás keretében a jogalkalmazásban eljáró jogi személyek és a parlamenti vizsgálóbizottságok számára;
- c) az ügyirat másolatának kiállítása ügyvédek számára a büntetőeljárásban jogi tanácsadóként végzett munkájuk keretében;
- d) a teljes iratmásolat első alkalommal történő kiállítása a gyermekjogi tanácsadók számára az AußStrG 104a. § (3) bekezdésének hatálya alatt, ezt követően havonta, illetve különleges okokból korábban is kiegészítésre kerülhet;
- e) a joggyakornokok képzési bizonyítványainak és értékeléseinek (RPG¹⁷ 8. §), valamint a bírőjelöltek képzési státuszának értékeléséről

¹⁴ Tuberkulosegesetz – BGBl. Nr. 127/1968 zuletzt geändert durch BGBl. I Nr. 104/2020. <https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Bundesnormen/NOR40226612/NOR40226612.pdf>

¹⁵ Epidemiegesetz 1950. BGBl. Nr. 186/1950 zuletzt geändert durch BGBl. I Nr. 69/2023. <https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Bundesnormen/NOR40253519/NOR40253519.pdf>

¹⁶ Bundesgesetz über das gerichtliche Verfahren in Rechtsangelegenheiten außer Streitsachen (Außerstreitgesetz – AußStrG) StF: BGBl. I Nr. 111/2003 (NR: GP XXII RV 224 AB 268 S. 38. BR: AB 6895 S. 703.). <https://tinyurl.com/mr25e2sw>

¹⁷ Rechtspraktikantengesetz – BGBl. Nr. 644/1987 <https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Bundesnormen/NOR11002823/NOR11002823.pdf>

- (RStDG¹⁸ 12. §) készült másolatok vagy kinyomtatott példányok bemutatása;
- f) a fizetéseképtelenségi szakértő részére kiállított hiteles kiadmányok;
- g) a gyámhatósági eljárásokban és az olyan hagyatéki ügyekben kiadott hiteles kiadmányok, amelyekben nem tartanak hivatalból hagyatéki eljárást.

5. A költségkezdvezmények rendszerének szabályozása Németországban – a német modell

A bírósági perköltségek alóli mentesülést biztosító kezdvezmények szabályait a ZPO 114–127. §-ai tartalmazzák. A költségkezdvezmény engedélyezésével kapcsolatos hatáskörök bírósági hatáskörben összpontosulnak. Ahogyan arra Király Lilla rámutat:

„A jogkeresőknek költségkezdvezményért való folyamodás esetén ún. »szegénységi bizonyítványt« („*Armutszzeugnis*”) kell beszereznie a lakóhelye szerinti önkormányzattól. Ennek elkészülte után bármelyik ügyvédet felkeresheti jogi problémájával, és a meghatalmazott jogi képviselő a bíróság előtti eljárás kezdeményezésével egyidejűleg költségkezdvezmény engedélyezése iránti kérelmet is előterjeszthet a bíróság előtt (*un. judicare-rendszer*).”

A költségkezdvezményről a bíróság dönt, melynek során egy kötött költségkezdvezményi tábla („*Prozesskostenhilfetabelle*”) alapján határozzák meg a rászorultságot. A ZPO különbséget tesz a teljes és a részleges költségkezdvezmény között. A teljes költségkezdvezmény („*ratenfreie Prozesskostenhilfe*”) tartalmilag a perköltségek viselése alóli mentesülést és ügyvéd kirendelését foglalja magában. Részleges költségkezdvezmény („*Prozesskostenhilfe mit Ratenzahlungen*”) engedélyezése esetén a felet a per lezárulásakor meghatározott költség megfizetésére kötelezik, amelyet részletekben az állam javára kell megfizetnie.¹⁹

¹⁸ Bundesgesetz über das Dienstverhältnis der Richterinnen und Richter, Staatsanwältinnen und Staatsanwälte und Richteramtsanwärterinnen und Richteramtsanwärter (Richter- und Staatsanwaltschaftsdienstgesetz – RStDG) StF: BGBl. Nr. 305/1961 (NR: GP IX RV 506 AB 522 S. 89. BR: S. 182.) <https://tinyurl.com/ye9t3zbj>

¹⁹ Király Lilla: *A szegénységjogoktól a jogi segítségnyújtásig*. Doktori értekezés. Pécs, 2011. 77–78.

A költségmentességi szabályok körében továbbá kiemelendő, hogy a költségmentesség engedélyezése nem terjed ki automatikusan a fellebbezésekre. A jogorvoslathoz való jog az ítélet jogerőre emelkedésével megszűnik. A költségmentesség iránti igény ugyanakkor a fellebbezési eljárásban újra előterjeszhető. A fellebbviteli bíróság megvizsgálja, hogy a fél továbbra is rászoruló-e, továbbá a fellebbezés alaptalanságát. A bíróság a fellebbezés alaptalanságát nem vizsgálja, amennyiben az ellenérdekű fél fellebbezési ellenkérelmet nyújt be. Ha ezek a feltételek teljesülnek, a költségmentességet kérő fél jogosult költségmentességre a jogorvoslati eljárás során is.²⁰ A bírósági nemperes eljárásokban irányadó költségkedvezményeket a bírósági és közjegyzői költségekről szóló törvény²¹ tartalmazza.

Hasonlóan az osztrák és a magyar szabályozási modellhez, a német eljárásjogi szabályozás is különbséget tesz az illetékmentesség két fajtása a személyi és tárgyi illetékmentesség között, melyet különböző eljárásjogi törvények rögzítenek.

A bírósági és a közjegyzői nemperes eljárásokban irányadó költségekről szóló törvény²² 2. §-a szerint személyi illetékmentességgel bír a szövetségi kormány és a tartományok, valamint a szövetségi vagy tartományi költségvetéssel összhangban kezelt közintézmények, ezeken túl az egyes alapok mentesülnek a bírósági költségek megfizetése alól.²³

A közigazgatási eljárásokban irányadó költségekről szóló törvény²⁴ 8. § (1) bekezdése szerint a hatósági cselekmények díja alól mentesülnek:

1. A Németországi Szövetségi Köztársaság és azon szövetségi közjogi jogalanyok, amelyek költségeit részben vagy egészben a szövetségi költségvetésből finanszíroznak,
2. a tartományok és a tartományi közjogi jogi személyek, amelyeket állami költségvetési terve szerint kezelnek és finanszíroznak,

²⁰ https://e-justice.europa.eu/37129/DE/legal_aid?GERMANY&member=1

²¹ Gesetz über Kosten der freiwilligen Gerichtsbarkeit für Gerichte und Notare (Gerichts- und Notarkostengesetz – GNotKG): Gerichts- und Notarkostengesetz vom 23. Juli 2013 (BGBl. I S. 2586), das zuletzt durch Artikel 3 des Gesetzes vom 20. Dezember 2023 (BGBl. 2023 I Nr. 391) geändert worden ist. <https://www.gesetze-im-internet.de/gnotkg/GNotKG.pdf>

²² Gerichts- und Notarkostengesetz vom 23. Juli 2013 (BGBl. I S. 2586), das zuletzt durch Artikel 3 des Gesetzes vom 20. Dezember 2023 (BGBl. 2023 I Nr. 391) geändert worden ist. <https://www.gesetze-im-internet.de/gnotkg/GNotKG.pdf>

²³ <https://dejure.org/gesetze/GNotKG/2.html>

²⁴ Verwaltungskostengesetz (VwKostG). G. v. 23.06.1970 BGBl. I S. 821; aufgehoben durch Artikel 5 G. v. 07.08.2013 BGBl. I S. 3154. Geltung ab 27.06.1970. <https://www.buzer.de/gesetz/958/index.htm>

3. az önkormányzatok és önkormányzati társulások, feltéve, hogy a hatósági aktusok nem érintik azok gazdasági, kereskedelmi vállalkozásait.

6. Költségkedvezmények a jogi személy (gazdasági társaságok) számára

Magyarországon a rászoruló természetes személyek, illetve a közjogi jogalanyok (jogi személyek) részesülnek (illetve részesülhetnek) költségkedvezményben. Ausztriában és Németországban a jogszabályok a magánjogi jogi személyek körére is kiterjesztették a kedvezmények meghatározott fajtáit.

Ausztriában A ZPO 63. § (2) rögzíti, hogy a költségmentesség megilleti a jogi személyt vagy más, az eljárásban perbeli jogképeséggel rendelkező egyéb személyt is, ha az eljárás lefolytatásához szükséges pénzeszközöket sem ő, sem az eljárás lefolytatásában gazdaságilag érintett felek nem tudják előteremteni, és a tervezett peres eljárás vagy jogvédelem nem tűnik nyilvánvalóan szándékosnak vagy alaptalannak; ugyanez vonatkozik a hivatalosan kijelölt szervre vagy a hagyatéki gondnokra is, ha az eljárás lefolytatásához szükséges pénzeszközöket sem a hagyatékból, sem az eljárás lefolytatásában anyagilag érintett felek (érdekelték) nem tudják előteremteni.

Az osztrák Alkotmánybíróság (VfGH) 2011. október 5-i, G 26/10-11* számú ítéletében²⁵ alkotmányellenesnek minősítette a jogi segítségnyújtásnak a természetes személyekre való korlátozását. Ennek eredményeként került beillesztésre a ZPO fentebb hivatkozott rendelkezése, mely szerint Ausztriában a jogi személyek 2013. január 1. óta igényelhetnek költségkedvezményt a peres eljárás megindítása során.²⁶

Az osztrák ítélkezési gyakorlat szerint egy társaság általában vagy hitelképes vagy fizetésképtelen, és ezért csak indokolt kivételes esetekben igényel költségkedvezményt.²⁷ Ezenkívül a csödvagyron (vagyis érdemben a felszámoló) Ausztriában nem jogosult költségmentességre, ha az eljárás költségeit olyan hitelező tudja fedezni, akinek követeléseit az eljárás sikere esetén jelentős mértékben ki lehetne elégíteni.²⁸

²⁵ <https://tinyurl.com/rzf4wfw>

²⁶ Zu § 63 Abs. 2 ubd 3. <https://tinyurl.com/5n8d226d>

²⁷ EvBl. 187/160; LGZ Wien MietSlg. 55,642.

²⁸ OLG Wien EvBl. 1986/104; OLG Innsbruck JBl. 1988, 120.

Jogi személyek esetén a költségmentesség engedélyezése során a forráshiány felmérése körében a forgóeszközök, a rövid lejáratú kötelezettségek (működési költségek) és a közeljövőben várható bevételek figyelembevételével kell eljárni.²⁹

Megállapítható, hogy az osztrák szabályozás nem tesz különbséget a közjogi és magánjogi jogi személyek között, vagyis a költségkedvezmény valamennyi jogi személyt megilleti.

Németországban a természetes személyek mellett jogi személyek is részesülhetnek költségkedvezményben szigorú feltételek teljesítése esetén. A jogi személyek vagy egyesületek, amelyek Németországban peres eljárásban félként vehetnek részt (vagyis perbeli cselekvőképességgel rendelkeznek), kérelemre költségmentességet kaphatnak, ha a költségeket nem tudják viselni, illetve a jogvita tárgyában gazdaságilag érintett felek nem tudják viselni, és ha a per lefolytatásának elmulasztása ellentétes lenne az általános érdekekkel.

A Szövetségi Legfelső Bíróság (*Bundesgerichtshof*) 2020. július 30-án kelt határozatában³⁰ foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a gazdasági társaságok milyen feltételek mellett kaphatnak költségmentességet. A társasági jog általános elvei szerint az önálló jogi személynek minősülő gazdasági társaságok vagyonát általában szigorúan el kell különíteni tagjai saját vagyonától. Ugyanakkor ez a vagyoni szegregáció nem vonatkozik a költségmentesség igénylésére. A ZPO 116.§-a figyelembe veszi a jogvitában gazdaságilag érintett valamennyi személy vagyonát. Ez azt jelenti, hogy a társaság csak akkor kérhet költségmentességet, ha a tagjai nem tudják finanszírozni az igényérvényesítést. Ezenkívül a ZPO 116. §-a további követelményeket határoz meg a jogi személyeknek nyújtott költségmentesség tekintetében: az igényérvényesítés elmulasztása ellentétes az általános érdekekkel. E kritérium hatályát a jogszabály nem határozta meg, így Szövetségi Legfelsőbb Bíróságnak (BGH) többször kellett határoznia a jogi személyek költségmentességét érintő kérdésekben. A BGH 2019. július 23-án kelt elutasító határozatában a szabály céljával kapcsolatban kijelentette:

²⁹ Lisa Eremionkhale: *Verfahrenshilfe im Zivilverfahrensrecht – ein systematischer Überblick*. Diplomarbeit. Linz, Johannes Kepler Universität, 2021. <https://tinyurl.com/4fmjuza8>

³⁰ III. ZA 10/20. sz. ügy.

„Ez a követelmény azt hivatott megakadályozni, hogy a »szegény« egyesületek saját gazdasági érdekeiket a lakosság rovására valósíthassák meg. Figyelembe veszi a jogi személyek és a jogi személyiséggel felruházott egyesületek sajátos körülményeit, amelyeknek csak akkor van jogrendszer által elismert létjogosultsága, ha önállóan is képesek elérni céljaikat [...]»³¹

Az általános érdek kritériumával kapcsolatban rögzítésre került:

„E rendelkezés értelmében közérdek akkor feltételelezhető, ha a perben gazdaságilag érintetteken kívül az érintettek jelentős csoportját [...] érintené, az egyesület akadályozná a jogot szolgáló feladatok ellátását.” Vagy ha „A cég léte annak a folyamatnak a megvalósításától függ, amelynek megőrzéséhez a munkahelyek nagy száma miatt általános érdek fűződik.”

Itt nem a formális, jogi, hanem inkább a tényleges gazdasági perspektíva a fontos.

A BGH által elbírált esetek másik csoportját a nagyszámú kishitelező kielégítésének közelgő ellehetetlenülése képezi. A releváns kritérium tehát az érintettek száma. Ezzel szemben az egyes esetekben a hatás súlyossága nem jelentős. Ezek a megfontolások egy régebbi, 1985. november 5-i BGH-határozatnak is megfelelnek, amelyben ez áll: „A felperes semmi olyat nem igazolt az eljárás során, amely azt bizonyítaná, hogy nagyszámú beszállító céget vett igénybe, és ezek olyan mértékben függenek tőle, hogy őket is gazdaságilag érintené a jelen jogvitában hozott döntés. A felperes által közölt 400 000 DM éves forgalmának összege nem támasztja alá ezt kellőképpen.”³² A BGH jelenlegi ítélkezési gyakorlata átveszi a korábbi (1985-ös) ítélkezési gyakorlatot, a lényegi kritérium a közvetlen gazdasági érintettség.³³ Egy gazdasági társaság költségmentesség iránti kérelmének csak két esetben lehet helyt adni:

- i. Az igényérvényesítés elmaradása kifejezetten veszélyezteti a társadalom létét (különösen munkaviszony esetén számos ember megélhetése függ tőle). Ha az eljárást nem folytatják le, a cég fizetéképte-

³¹ II ZR 56/18. sz. ügy.

³² X ZR 23/85. sz. ügy.

³³ III ZA 10/20. sz. ügy.

lenné válhat, ebben az esetben már nem garantálható az összes külső kötelezettség teljesítése.

- ii. A vita konkrét tárgya közvetlen gazdasági hatással van számos harmadik félre.³⁴

7. Következtetések

A tanulmány a jó gyakorlatok összegyűjtésének szándékával tárta fel az osztrák és a német illetékfizetési és költségkedvezményi rendszerre vonatkozó, a magyar eljárásjogi rendszertől jelentősen eltérő szabályozási megoldásokat. Az eljárási költségekre vonatkozó hatályos joganyag továbbfejlesztése körében megfontolásra érdemesnek tartanám a bírósági eljárásokra vonatkozó fizetési kötelezettségeknek (illetékek, díjak), illetve költségkedvezményeknek egy normába illesztését, de legalábbis a szabályozási környezet jelenlegi szintjének egyszerűsítését, valamint a személyes és tárgyi illetékedvezmények feltételeinek további egyszerűsítését.

A COVID világjárvány okozta gazdasági recesszió, majd az ukrán-orosz háború gazdasági hatásaival az elmúlt években nemcsak a természetes személyek, hanem gazdasági társaságok is megküzdöttek. Az Országos Bírósági Hivatal Statisztikai évkönyveinek tanúsága szerint míg 2019-ben 11.689, addig 2022-ben 17.620, 2023-ban pedig 27.726 db felszámolási eljárás indult Magyarországon.³⁵ A költségkedvezmények személyi hatályának bírósági polgári peres és nemperes eljárásokban való magánjogi jogi személyekre történő kiterjesztése útján a gazdasági társaságok számára az egyes reorganizációs eljárásokhoz való könnyebb 'hozzáférhetőség' valódi alternatívája lehet a fizetéképtelen adós gazdasági társaság jogutód nélküli megszüntetésének.

³⁴ Tobias Nielsen: BGH: Prozesskostenhilfe für Kapitalgesellschaften. *Unternehmensrecht Aktuell*, September 14, 2020. <https://tinyurl.com/yacf4bwm>

³⁵ Ld. az Országos Bírósági Hivatal Statisztikai évkönyveinek felszámolási eljárásokra vonatkozó adatait 2019-ből, 2022-ből és 2023-ból. <https://tinyurl.com/4cbn7b6a>

A TERMÉSZETES SZEMÉLY MAGÁNJOGA EURÓPAI PERSPEKTÍVÁBÓL

*Ember, személy és dolog a magánjog rendszerében
Christian von Bar kutatása alapján*

Szilágyi Ferenc*

Jelen összefoglaló írás célja, hogy áttekintést adjon a személy és tárgy közötti határvonal alakulásáról napjainkban, európai perspektívából, Christian von Bar *A természetes személy közös európai magánjoga (Gemeineuropäisches Privatrecht der natürlichen Person)*¹ című kutatása eredményeiről beszámolva és azokra alapozva.

1. A természetes személy magánjoga versus az ember magánjoga

A természetes személy és az ember egymással szorosan összefüggő (jogi) fogalmak. A Ptk. Második Könyve az *Ember mint jogalany* címet viseli, ugyanakkor ezen a könyvön belül a személy fogalmát használja. A Ptk.-ban a természetes személy fogalmával összesen huszonnyolc helyen találkozhatunk, eltérő gyakorisággal a Harmadik, Negyedik, Ötödik, Hatodik és Nyolcadik könyvekben.

Európai perspektívából szemlélve a természetes személy tűnik annak a fogalomnak, amely a közös nevező szerepét betöltheti, bár ettől eltérő megoldásokkal is szép számmal lehet találkozni. Például a lengyel polgári törvénykönyv

* Egyetemi docens, Polgári Jogi Tanszék. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2601-1827>

¹ Christian von Bar: *Gemeineuropäisches Privatrecht der natürlichen Person*. München, C. H. Beck, 2023.

1. cikke a fizikai személyről (*osoba fizyczna*) szól,² míg a portugál polgári törvénykönyv³ (a továbbiakban: portugál ptk.) a természetes személyt jelölő „egyedi személy” (*pessoa singular*)⁴ és a jogi személyt jelölő „kollektív személy” (*pessoa coletiva*)⁵ között tesz különbséget.

A természetes személy alatt az embert értjük, aki a magánjog keretében más emberekkel vagy jogképes társaságokkal – tehát jogalanyokkal – áll kapcsolatban. A természetes személy lényegében a *szerepmaszkot* (*karaktermaszkot*)⁶ felöltő ember.⁷ A személyi jog szabályai tipikusan eltérést nem engedő rendelkezések, amelyek gyakran igényelnek állami közreműködést.⁸

Mivel a magánjog a *személyre* összpontosít, nyitva hagyja azt a kérdést, hogy valójában mi vagy ki az ember. A személyi jog szerint embernek minősül mindenki, aki élve született és még nem hunyt el. Bár a magzat a magánjog – nem csupán az alkotmányjog – szemszögéből is embernek tekinthető, ettől még nem válik személlyé. A személy státuszát az élveszületés pillanatában szerzi meg.⁹

Von Bar szerint az *ember magánjoga* elnevezés félreérthető, mivel az emberiség szemszögéből nincs más jog, csak az emberek által alkotott és embereknek címzett jog. Nem beszélhetünk az embernél magasabb rendű lénytől származó jogról, ahogy meghatározott személyek által alkotott jogról sem, hiszen egy személy önmagában nem képes jogot alkotni – ez ellentmondás lenne. A magánjog természetes személyekre vonatkozó szabályait – vagyis a *személyi jogot* – a *magánjog emberre irányuló nézőpontjaként* lehet értelmezni. Az Európai Unió

² „Art. 1 [Geltungsbereich] Dieses Gesetzbuch regelt die Zivilrechtsverhältnisse zwischen natürlichen und juristischen Personen.“ Patricia Elbers – Rober Siwik (ford./szerk) Katharina Bösch (szerk. mtsa): *Polnisches Zivilgesetzbuch mit Einführung*. Regensburg, de-iure-pl, 2012. 29.

³ Código Civil, Decreto-Lei n.º 47344. Hatályos szövegállapot forrása: <https://diariodarepublica.pt/dr/legislacao-consolidada/decreto-lei/1966-34509075>

⁴ Portugál ptk. I. könyv az általános részről, II. cím a jogviszonyokról, I. alcím a személyekről, I. fejezet az egyedi személyekről: 66–156. cikk (Livro I Parte geral, Título II: Das relações jurídicas, Subtítulo I: Das pessoas, Capítulo I: Pessoas singulares: Art. 66–156.).

⁵ Portugál ptk. I. könyv az általános részről, II. cím a jogviszonyokról, I. alcím a személyekről, II. fejezet a kollektív személyekről: 157–194. cikk (Livro I Parte geral, Título II: Das relações jurídicas, Subtítulo I: Das pessoas Capítulo II: Pessoas colectivas: Art. 157–194.).

⁶ A gazdasági karaktermaszk (szerepmaszk) a marxista szociológia fogalmaként is megjelenik, a kapitalizmusban élő elidegenedett embert fejezi ki. Ez az ember a gazdasági viszonyok megszemélyesítőjévé válik. Ld. pl. Heidrun Kämper: *Wörterbuch zum Demokratiediskurs 1967/68*. Berlin, Akademie Verlag, 2013. 306–307. <https://doi.org/10.1524/9783050065113>

⁷ Von Bar (2023) i. m. 1. széljegyzetszám (a továbbiakban: szj.).

⁸ Uo. 42. szj.

⁹ Uo. 153. szj.

magánjogi jogalkotása – teljesen érthetően – nem érinti a személyi jog területét, hiszen elsősorban a *belső piac*, és így a *vagyonyjog* szabályozására összpontosít.¹⁰

Mi tartozik a természetes személy magánjogának szabályozási körébe von Bar megközelítésében? Az emberi létezés fizikai-testi és szellemi-lelki vonatkozásokkal bír, ezért e jogterülethez tartoznak azok a szabályok, amelyek *az emberi testet és méltóságot kivonják* a magánjogi (kereskedelmi) forgalom köréből. Ide tartoznak továbbá a jogalanyiságra, a természetes személy nemére, nevére és cselekvőképességére vonatkozó szabályok, amelyek biztosítják a magánjogi forgalomban való részvételt.¹¹

Más a helyzet, ha más személy testi épségének vagy emberi méltóságának megsértéséről van szó, illetve ha valaki saját vagy más testét, valamint saját vagy más emberi méltóságát magánjogi ügyletek tárgyává kívánja tenni. A jogsértő magatartás következményeit elsősorban a kártérítési jog (deliktuális jog) kezeli. Ugyanakkor a konkrétan fenyegető jogsértésekkel szemben számos jogterület nyújt védelmet, ezek közül például a *személyi jog*, amennyiben személyiségi jogokról van szó.¹²

A Ptk. szerint a személyiségi jogsértéssel okozott kárért való felelősség, valamint a nem vagyoni sérelemért érvényesíthető sérelemdíj iránti igény személyiségi jogi intézmény. Ezeknek az igényeknek a normatív alapját a Ptk. 2:52. § és 2:53. § rendelkezései adják. Von Bar rámutat, hogy nem szokatlan, ha a természetes személy (személyiségi) jogainak védelmét olyan intézményen keresztül biztosítják, amely elsősorban a vagyoni pozíciók védelmét szolgálja, például a kártérítési vagy a dologi jogon (*actio negatoria*) keresztül.¹³ Ez különösen igaz, ha a német jogot vesszük alapul, ahol nincs átfogóan kodifikált személyiségi jogi szabályozás, mint a Ptk.-ban, hanem a védelem jogalapja a védett szelvényjog tárgya szerint alakul. Az élet, testi épség, egészség, szabadság vagy név jogtárgyak megsértése esetén a német polgári törvénykönyv (*Bürgerliches Gesetzbuch*, a továbbiakban: német ptk.) vonatkozó rendelkezései – a deliktuális jogi felelősség alapesetének tekinthető 823. § (1) bekezdése vagy a névviseléshez való jogot érintő 12. § – szolgáltatják a normatív alapot. Ezzel szemben a személyiséghez kapcsolódó immateriális érdekek (pl. jó hírnév, becsület, képmás) megsértése esetén az ún. általános személyiségi jog tanára támaszkodnak, amelyet a német alaptörvény 1. cikkének (1) bekezdéséből (az emberi méltóság

¹⁰ Uo. 2. szj.

¹¹ Uo. 5–7. szj.

¹² Uo. 5. szj.

¹³ Uo.

tiszteletben tartása) és a 2. cikkének (1) bekezdéséből (személyiség szabad kibontakozásához fűződő jog) vezetnek le.¹⁴

A személy testének és lelkének ‘hordozóiról’ nem lehet rendelkezni, ezért a vagyontárgyak (vagyoni jogok) átruházására vonatkozó szabályok alkalmazása nem jön szóba. Az ilyen rendelkezések nemcsak tilosak, hanem egyenesen lehetetlenek. Ennek oka, hogy ha az ember *önmagát tárgyasíthatná*, akkor megfosztaná magát a személy státuszától, és ezzel attól a jogától, hogy részt vegyen a jogi forgalomban.¹⁵

A személyi jog területét jelentős mértékben formálják az emberi jogok és az alapjogok. A természetes személy magánjoga – vagyis a személyi jog – kiemelten *emberi jog- és alapjog-érzékeny* terület.¹⁶

2. A személy és tárgy (dolog) dichotómia

A magánjogi alanyi jogok esetében beszélünk a *jogosultról* és a *jog vonatkoztatási pontjáról*. Például a tulajdonjog jogosultja a tulajdonos, míg a vonatkoztatási pontja a dolog. Általános megközelítés, hogy a magánjogi jogviszonyok jog‘alanyokról’ és jog‘tárgyakról’ szólnak, vagyis a személyek kölcsönös jogairól és kötelezettségeiről, különösen olyan jogokról, amelyek vagyontárgyakra és dolgokra vonatkoznak.¹⁷

A klasszikus elhatárolás szerint a személy különbözik a dologtól. Ezt kifejezetten rögzíti például a természetjogi kodifikációként ismert osztrák polgári törvénykönyv (a továbbiakban: osztrák ptk.) 285. §-a,¹⁸ és láthatóan ezt a megközelítést alkalmazta a cseh jogalkotó is a 2014-ben hatályba lépett új polgári törvénykönyv (a továbbiakban: cseh ptk.) 489. §-ában.¹⁹ A személy és tárgy (do-

¹⁴ Ld. Szilágyi Ferenc: A személyiség magánjogi védelmének dogmatikája a német jogban. *In Medias Res*, 2013/2. 347–361.

¹⁵ Von Bar (2023) i. m. 5. szj.

¹⁶ Uo. 41. szj.

¹⁷ Uo. 179. szj.

¹⁸ Osztrák ptk. „§ 285 Alles, was von der Person unterschieden ist, und zum Gebrauche der Menschen dient, wird im rechtlichen Sinne eine Sache genannt.”

¹⁹ Cseh ptk. angol nyelvű fordításban „§ 489 A thing in a legal sense (hereinafter a “thing”) is everything that is different from a person and serves the needs of people.” Forrás: <http://obcanskyzakonik.justice.cz/images/pdf/Civil-Code.pdf>

log), valamint a személyi és vagyoni jogok dichotómiája számtalan tankönyvben visszaköszön.²⁰

Felmerül azonban a kérdés, hogy ez a bináris megközelítés időszerű-e napjainkban, vagy esetleg szükség lenne egy harmadik, a személy és dolog kategóriák elemeit ötvöző hibrid kategória létrehozására (lásd 5.4. alfejezetet).

Neuner rámutat a személy és a dolog közötti határvonal képlékenységére az ivarsejtek későbbi megtermékenyítés vagy a két előmag (előembrió) továbbtenyésztése céljából történő lefagyasztásával kapcsolatban. A német törvényi szabályozás tiltja az in vitro fertilizációt elhunyt férfi ivarsejtjeivel.²¹ Ugyanakkor vitatott, hogy ez a tiltás vonatkozik-e a lefagyasztott két előmagra (előembrióra) is.²² A két előmag (előembrió) – az ivarsejtekhez hasonlóan – *dolognak* minősül, amely a két ivarsejt adományozó közös tulajdonának minősül a német ptk. 947. § (1) bekezdése alapján. Ezt a tulajdonjogot azonban felülírja a személyiségi jog védelme. A tartósított ivarsejtek (két előmag) felróható megsemmisítése személyiségi jogsértés miatt nem vagyoni kártérítést von maga után. Ennek normatív alapját a német ptk. 823. § (1) bekezdése adja, összhangban a német alaptörvény 1. cikkének (1) bekezdésével, valamint 2. cikkének (1) bekezdésével.²³

A bírói gyakorlat azonban eltérő megközelítést alkalmaz: testi épség megsértésének minősíti a helyzetet, és ennek alapján – a német ptk. 253. § (2) bekezdésére támaszkodva – sérelemdíjat ítél meg.²⁴ Ezzel összefüggésben felmerül a kérdés, miként tekinthető a test szerves részének az intézménynél tárolási célból elhelyezett ivarsejt?²⁵

3. A természetes személy potenciálisan *dolog* ‘elemei’

Az ember csak addig minősül személynek, amíg életben van. A holttest egy átmeneti időszakot követően dologgá „alakul át”, hasonlóan az élő ember tar-

²⁰ Menyhárd Attila: *Dologi jog*. Budapest, ELTE Eötvös, 2013. 16–17.; Lábady a magánjog tudományos rendszerét a tárgya alapján személyi és vagyonjogra osztja – ld. Lábady Tamás: *A magánjog általános tana*. Budapest, Szent István Társulat, 2018. 120.

²¹ Gesetz zum Schutz von Embryonen v. 13.12.1990 (Embryonenschutzgesetz – ESchG) 4. § (1) bekezdés 3. pont.

²² Jörg Neuner: Der nondum conceptus im Privatrecht. *Juristische Schulung (JuS)*, 2019/1. 1.

²³ Jörg Neuner: Das Recht auf reproduktive Selbstbestimmung: Facetten durchkreuzter Nachwuchsplanung. *Archiv für die zivilistische Praxis*, 2014/4. 506.

²⁴ BGH Urteil v. 09.11.1993 (VI ZR 62/93). *Neue Juristische Wochenschrift (NJW)*, 1994/2. 127–128.

²⁵ Neuner (2019) i. m. 2.

tósan eltávolított testrészeihez. Hasonlóképpen, egy (élettelen) dolog elveszíti dologi jellegét, ha beültetik egy élő ember testébe. A beültetéssel – vagyis a dologi minőség elvesztésével – megszűnik a tulajdonjog is.²⁶ Úgy tűnik – legalábbis a német jog alapján –, hogy a tulajdonjog akkor sem éled fel, ha az érintett személy elhunyt.²⁷ E tekintetben a hamburgi tartományi felsőbbíróság 2011-ben hozott határozatát lehet alapul venni. A bíróság megállapította, hogy az elhamvasztás után a fogarany uratlan dolognak minősül a német ptk. 958. §-a értelmében. Ugyanakkor az elhunyt hozzátartozóit elsőbbségi jog illeti meg a birtokbevételel történő tulajdonszerzésre. A hamvasztóüzem csak a hozzátartozók kifejezett hozzájárulásával szerezhethet birtokbavétellel tulajdont. Az, hogy a hozzátartozók nem élnek elsőbbségi jogukkal, nem értelmezhető e jogukról való hallgatólagos lemondásként. A bíróság ítélete alapján a hamvasztóüzem megvádolt munkavállalójának a német büntető törvénykönyv (továbbiakban: német btk.) szerinti lopási kísérlet, letétkezelési kötelezettség megszegése és az elhunyt nyugalmának megzavarása bűncselekmények miatt kellett felelnie. Az ítélet rögzítette, hogy a fogarany az elhunyt hamvainak részét képezi, amelyet kifejezetten véd a német btk. elhunyt nyugalmának megzavarásáról szóló tényállása (egészen pontosan a 168. § (1) bekezdése, amely kifejezetten kiterjed az elhunyt a hamvaira is).²⁸

Az emberi test maradványai csak akkor nyernek dologi minőséget, ha már nem hordozzák a személy megismételhetetlen és megmásíthatatlan jellemzőit, vagyis egyediségét. Ez akkor valósul meg, ha az emberi maradványokat (például a testet vagy testrészeket) tudományos célokra készítik elő, vagy olyan módon kezelik, amely megakadályozza a természetes bomlási folyamatot.²⁹ Az előbbiekből az is következik, hogy régészeti vagy antropológiai jelentőséggel bíró emberi maradványok dologi minőséggel bírnak, ugyanakkor forgalomképességük a jogrendszerrel függ.³⁰

A cseh jogalkotó ezeket a kérdéseket a polgári törvénykönyvben szabályozta: a 111. és 112. §-ok a „Rendelkezés az emberi test részeiről” címet viselik. A cseh ptk. 111. § (3) bekezdéséből – az (1) és (2) bekezdésekkel összefüggésben – az következik, hogy az ember testéből eltávolított szervek továbbra is a szemé-

²⁶ Von Bar (2023) i. m. 180. szj; Christian von Bar: *Gemeineuropäisches Sachenrecht*. Band I. München, C. H. Beck, 2015. 91–93. szj; Menyhárd i. m. 46.

²⁷ Von Bar (2023) i. m. 180. szj. (212. oldal, 157. lj.).

²⁸ OLG Hamburg, Beschluss v. 19.12.2011 (2 Ws 123/11). *Neue Juristische Wochenschrift (NJW)*, 2012/22. 1601–1608.

²⁹ Von Bar (2015) i. m. 92. szj.

³⁰ Uo. 92. szj.; hasonló álláspontot fogalmaz meg Menyhárd i. m. 46.

lyiségének részei maradnak.³¹ A cseh ptk. 112. §-a alapján kivételt képeznek ez alól a test olyan részei, amelyek érzéstelenítés nélkül, fájdalommentesen eltávolíthatóak, és amelyek természetes úton regenerálódnak; ezeket ingó dolognak kell tekinteni.³²

Érdeemes kitérni az átültetés céljából eltávolított szövetek, szervek és egyéb, emberi DNS-t hordozó anyagok helyzetére. Von Bar vizsgálódása alapján úgy tűnik, hogy az uralkodó álláspont Európában a dologi minőség irányába mutat. A testből való végleges eltávolítással a sejtanyag már nem része az emberi testnek. Így az adományozott és feldolgozással átömlesztés céljára előkészített vért általában minden további nélkül dologként lehet kezelni, hasonlóan a lefejt anyatejhez.³³ Más a helyzet, ha az anyatejet azért fejjik le, hogy az egészségügyi intézményben kezelés alatt álló gyermekét táplálják. Ilyenkor aligha lehet meghatározónak tekinteni a dologi minőséget.³⁴

A problematika még szembetűnőbbé válik, ha az egyik házastárs a másik házastársának, vagy a szülő a gyermekének (vagy fordítva) adományozott vesét, amelyet már eltávolítottak a testből, de még nem ültettek be, és közben a szervet nem kezelik szakszerűen.³⁵ Von Bar szerint ilyen esetekben aligha lehet megtagadni a nem vagyoni kártérítést (az általános személyiségi jog megsértése miatt) arra hivatkozva, hogy ez csupán dologrongálásnak minősül.³⁶ Álláspontja szerint az előzőekben vázolt jelenségek nem számolják fel, és nem kérdőjelezik meg a személy és a dolog közötti elvi szintű különbségtételt. Lényegében nem többről van szó, mint a személyi jog dologi jogra való kisugárzásáról. Ezek a kisugárzások kizárólag annak a kérdésnek a megválaszolásánál bírnak jelentőséggel, hogy milyen feltételek mellett válhatnak dologi jog tárgyává (dologgá) az emberi szervek, testnedvek, a holttest és más, emberi DNS-t tartalmazó anyagok.³⁷

³¹ Cseh ptk. „111. § (3) What applies to human body parts shall also apply, by analogy, to anything that proceeds from the human body.”

³² Cseh ptk. „112. § An individual may leave a part of his body to another only under conditions laid down by other legal regulations. This does not apply in the case of hair or similar parts of the human body, which can be painlessly removed without anaesthesia and which are naturally restored; they may be relinquished to another, even for remuneration, and are considered to be a movable thing.”

³³ Von Bar (2015) i. m. 91. szj

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

³⁷ Von Bar (2023) i. m. 180. szj.

Az emberi DNS-t hordozó anyagokra kötött szerződés érvénytelen, hiszen az emberi szerv vagy szövet nem lehet sem adásvételi, sem csere, sem ajándékozási ügylet tárgya. Ennek oka, hogy hiányzik a dologi minőség, mivel ezek az emberi test – és ezzel együtt a személyiség – részét képezik, amelyekről érvényesen rendelkezni nem lehet. A szervadományozásra tett ígéret (pontosabban: megállapodás) nem sorolható az ajándékozási szerződés fogalma alá, még akkor sem, ha azt olyan közeli hozzátartozó teszi, akinek jogszabály biztosítja a szervadományozás lehetőségét.³⁸

A haj vagy a köröm is csak a levágásuk után válhat tulajdonjog átruházására irányuló szerződés tárgyává.³⁹ A szerv- és szövetkereskedelem kérdése fogalmilag csak azt követően merül fel, hogy a szervet vagy szövetet eltávolították az ember testéből, vagy az ember elhunyt. Magánjogi szempontból ilyenkor úgy a szerződési jog, mint a dologi jog *személyi (személyiségi) jogilag* átformált szlettéről beszélhetünk,⁴⁰ amely esetekben rendszerint a *személyi (személyiségi) jogi szempont dominál*: amíg az eltávolított szerv (egy másik személy testében) működőképes marad, nem lehet szerződéses megállapodás tárgya.⁴¹

4. A személyes adatok magánjogi státusza

Von Bar megállapítása szerint – eltérően a testi épséghez, méltóságához, jogképességhez, cselekvőképességhez, nemhez való tartozáshoz és névviseléshez való jogtól – az „adatok joga” nem kizárólag a természetes személyhez kapcsolódik, még akkor sem, ha személyes adatokról van szó. A személyes adatokhoz fűződő jog mindig csak specifikusan szabályozott jogviszonyok kontextusában valósul meg, és csak ezek keretében értelmezhető.⁴² A személyes adat fogalmát von Bar az Európai Unió Általános Adatvédelmi Rendeletének⁴³ (a továbbiakban: GDPR) meghatározása alapján tárgyalja (GDPR 4. cikk 1. pont). Fontos megjegyezni, hogy von Bar az adatokat az információ, vagyis a jelentés (sze-

³⁸ Uo. 98. szj.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo.; von Bar (2015) i. m. 88. szj.

⁴¹ Von Bar (2023) 98. szj.

⁴² Uo. 9. szj.

⁴³ 2016/679 EU rendelet a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet), HL L 119., 2016.05.04., 1–88. (ELI: <http://data.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>).

mantika) szintjén és szempontjából vizsgálja. Példaként említi a levelet, amely egyszerre adatként és adathalmazként is értelmezhető.⁴⁴

A személyes adatok védelme nem tartozik a természetes személy magánjogának szabályozási körébe, mivel a jogrendszer nem *a személyi minőség egyik konstitutív elemeként rendeli hozzá ezeket az adatokat a személyhez*, hanem azért, mert a személyes adatok általában a magánjogi forgalom tárgyai (vagyon-tárgy-minőség).⁴⁵

Kivételt jelent ez alól például a személyi azonosító számsor (személyi szám, személyi azonosító jel), amely a személy nevének egyfajta kiegészítéseként fogható fel, és ahhoz hasonló szerepet tölt be.⁴⁶

Az adatokról szabadon lehet rendelkezni, és „természetükből következően” átruházhatók: átengedésükhöz és továbbadásukhoz hozzá lehet járulni, vagy a birtokunkban (ellenőrzésünk alatt) lévő adatokat tovább lehet adni. A magánjogi forgalom tárgyának minősülő személyes adat – amely természetesen nem minősül dolognak – gyűjtését és feldolgozását követően a személytől függetlenül létezik. Teljesen önállóan létezik, nem függ az érintett (adatalany) létezésétől.⁴⁷

Az adatjog egy több jogágot átfogó, interdiszciplináris szabályozás. A magánjogban érinti a dologi, családi és öröklési jogot, valamint a gazdasági erőfőlénnyel való visszaélés, illetve az általános szerződési feltételek szabályozását. Külön figyelmet érdemel a kártérítési jog kapcsolódása, amelynek keretében utalni kell a fenyegető kárral (jogsértéssel) szembeni megelőző jogvédelemre.⁴⁸

Von Bar „magánjogi adatjogról” beszél, amikor ide sorolja például az örökbefogadott gyermek vérségi származásának megismeréséhez való jogát (vö. Ptk. 4:135. §). Ez családjogi – és nem személyi jogi – kérdés, mivel nem kizárólagosan a gyermek személyéhez kapcsolódik, és annak nem konstitutív eleme. Hasonlóan az öröklési jog is ide sorolható, például amikor a szülők a közösségi média szolgáltatójától hozzáférést követelhetnek az öngyilkosságban elhunyt gyermekük fiókjához. A német Szövetségi Legfelsőbb Bíróság párhuzamot vont az elhunyt fiókjában tárolt adatok (információk) és az örökagyó hátrahagyott naplói vagy levelei között, amelyek dolgokként a hagyaték részét képezik.⁴⁹ A bíróság megállapította a szerződéses jogviszony szülőkre, mint örökösökre való

⁴⁴ Von Bar (2023) i. m. 9. szj.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo. (10. oldal, 28. lábjegyzet).

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo. 10. szj.

⁴⁹ BGH Urteil v. 12.07.2018 (III ZR 183/17). *Neue Juristische Wochenschrift (NJW)*, 2018/43. 3182., 49. szj.

átszállását.⁵⁰ A „magánjogi adatjog” tulajdonképpeni súlypontját a kártérítési jog képezi, amelynek keretében jelentős szerepet játszhat az Emberi Jogok Európai Egyezményének⁵¹ 8. cikke, valamint a GDPR.⁵²

Von Bar a személyes adatok körében tárgyalja a genetikai integritáshoz fűződő jogot is, különös tekintettel két Európai Unió tagállam, Csehország és Franciaország szabályozására. Ennek középpontjában a genetikai azonosítás problematikája áll. A francia jogalkotó a kérdést egyenesen a francia polgári törvénykönyv (*Code Civil*) keretében rendezte: az I. könyv polgári jogokról szóló I. címének „A személy genetikai jellemzőinek vizsgálata és az egyén azonosítása genetikai lenyomatai alapján” című III. fejezete (16–10. cikk – 16–13. cikk) szabályozza e kérdést.⁵³

5. Jogképesség

5.1. Jogképesség, cselekvőképesség és *cselekvési* képesség

A jogképességből következik a jogalanyiség, vagyis az, hogy az ember magánjogi alanyi jogok jogosultja lehet, ebből fakad a személy minősége is.⁵⁴ A személy minősége azt is jelenti, hogy az ember nem lehet sem önmaga, sem mások tulajdona.⁵⁵ Az emberi élet a jogképesség tényleges, valós oldala, amelynek legfeljebb csak előhatásairól és utóhatásairól lehet beszélni. A természetes személy főszabályként minden magánjogi alanyi jogot képes megszerezni.⁵⁶

Von Bar rámutat, hogy helytelen a méhmagzat részbeni jogképességéről beszélni, mivel élveszületés nélkül magánjogi értelemben nem lehet szó jogképességről: az emberi minősége megvolt, de a személy minőséget nem szerzte meg.⁵⁷ Ugyanakkor nincs akadálya annak, hogy az élveszületett gyermekhez olyan jogokat rendeljünk hozzá, amelyek keletkezésének alapja születését, vagy

⁵⁰ Uo. 3179., 17. szj.

⁵¹ 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről.

⁵² Von Bar (2023) i. m. 11. szj.

⁵³ <https://tinyurl.com/mr2zf5t2>

⁵⁴ Von Bar (2023) i. m. 54. szj.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo. 67. szj.

akár a fogantatását megelőző időpontra esik.⁵⁸ Például a még meg nem fogant gyermeket (*nondum conceptus*) is örökösnek lehet nevezni a végrendeletben.⁵⁹ Az *in vitro* fertilizációval létrehozott embrió alkotmányos szinten védett, méhmagzatnak azonban vagy az embrió felhelyezésétől, vagy annak beágyazódásától számít.⁶⁰ Ahogy Jörg Neuner rámutat, magánjogi szempontból védhetetlen lenne az a következtetés, hogy a gyermek azért esik el öröklési, kártérítési vagy más jogoktól, mert az apa már a megtermékenyített petesejt beágyazódása előtt elhunyt.⁶¹

A cselekvőképesség azt jelenti, hogy a személy saját jogügylete révén szerezhethet jogokat, rendelkezhet ezekről a jogokról, és saját akaratelhatározásából vállalhat szerződéses kötelezettséget. (Ez a megközelítés jól tükrözi a rendelkezési és kötelezettségvállalási ügylet közötti különbségtételt, amely a német jogban tipikus.)

Európai perspektívában gyakran megkülönböztetik egymástól az „általános” és „különös” cselekvőképességet. Von Bar álláspontja szerint rendszerezési szempontból célszerűbb lehet a jogképesség „párját” a *cselekvési képesség* kategóriájában meghatározni, amely a személy jogi képességeinek gyűjtőfogalmaként szolgál. A cselekvőképesség a tágabb értelemben vett cselekvési képesség egyik esete. A cselekvőképességen túl a cselekvési képesség körébe tartoznak azok az esetek is, amikor a természetes személy saját elhatározásából jogokat szerezhethet. Von Bar erre példaként említi a birtokosi pozíció megszerzését a dolog feletti tényleges hatalom megszerzésével („birtokbavétellel”), az elbirtoklást, és a megbízás nélküli ügyvitelt.⁶²

Ezen túlmenően a *cselekvési képesség* magában foglalja azt a jogot, hogy a személy megvédhesse már megszerzett jogait, testi épségét és méltóságát. Ez a joggyakorlás egy sajátos formájaként értelmezhető, amely kiterjed arra is, hogy a személy hozzájárulhasson a dolga megrongálásához vagy testi épségének megsértéséhez. Ugyanakkor nem tekinthető a cselekvési képesség gyakorlásának, ha a személy szerződésen kívül kárt okoz.⁶³ A jogképesség és a cselek-

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Vö. Az örökösnevezés érvénytelen, ha az örökös az öröklés megnyílásakor még meg sem fogant – ld. Vékás Lajos: A Ptk. 7:25. §-ához fűzött magyarázat. In: Vékás Lajos – Gárdos Péter (szerk.): *Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*. 2. k. Budapest, Wolters Kluwer, 2020. 2650.

⁶⁰ Neuner (2019) i. m. 1.

⁶¹ Uo.

⁶² Von Bar (2023) i. m. 55. szj.

⁶³ Uo.

vőképesség a *természetes személyt* megillető jogok, amelyeknek legfontosabb gyökere az emberi méltóság védelme, még akkor is, ha ez a védelem részleteiben egyes alapjogok védelmén keresztül bontakozik ki.⁶⁴

5.2. A személy és a mögötte meghúzódó „réteg”

Von Bar a természetes személy és a jogi személy dichotómiája mentén vizsgálja, hogy miben áll e két személy-kategória. A természetes személy jogképessége és a jogi személy jogképessége alapvetően eltérő fogalmak. E magánjogi személy-kategóriák szoros kölcsönhatásban állnak a mögöttük meghúzódó „réteggel”. Elég csak arra gondolni, hogy léteznek tiltott (betiltott) társaságok, amelyeket nem illetnek meg jogok, ugyanakkor (ma már) nincsenek „tiltott” emberek, vagyis „tiltott” természetes személyek sem.⁶⁵

Ez az eltérés különböző minőséggel és tartalommal ruházza fel a természetes személy és a jogi személy jogképességét: a természetes személy jogképessége tartalmában gazdagabb, mint a jogi személyé. A jogi személy jogképessége korlátozott lehet, például nem terjed ki minden ügyletfajtára, illetve egyes tevékenységek meghatározott jogi személy (társasági) formát követelnek meg [például a bankok esetében a részvénytársasági formát, lásd Hpt. 11. § (1) bekezdés].

Ahogy von Bar kifejti, az ember *sokkal több*, mint a természetes személy jogi fogalma. Az ember egyediségéből és megismételhetetlenségéből kifolyólag sokkal gazdagabb és komplexebb jelenség. Magát az *embert* jogilag „megragadni” aligha lehetséges, a *személyét* azonban annál inkább. A természetes személy lényegében az embernek a magánjog szempontjából releváns „egyszerűsítése”. A természetes személy sokkal több összetevőből áll, mint a jogi személy. A jogi személy összetevői alapvetően arra korlátozódnak, hogy vagyoni jogok jogosultjaként vagy kötelezettjeként részt vehessen a vagyoni forgalomban. Anyagi jogi szempontból ez a lényege, míg eljárásjogi szempontból pedig az, hogy félként léphessen fel. Értelemszerűen a családi jog intézményei nem nyitottak a jogi személyek számára, és az öröklési jog is csak annyiban, amennyiben a hagyaték vagy annak egyes tárgyainak megszerzéséről van szó az örökhatározó akarata alapján.⁶⁶ Ahhoz, hogy a jogi személyek részt vehessenek a vagyoni

⁶⁴ Uo. 58. szj.

⁶⁵ Uo. 157. szj.

⁶⁶ Uo. 158. szj.

forgalomban, szükségük van egy természetes személy „segítségére”, aki nekünkben jognyilatkozatot tesz. Ugyanígy nincsenek önálló gondolataik, és ezért nem lehetnek szerzők sem a szerzői jog értelmében, mivel nem képesek egyéni, eredeti jellegű mű létrehozására.⁶⁷ Különösen szembeötlő különbség, hogy a jogi személyeknek nincs érinthetetlen lényege, vagyis emberi méltósága.⁶⁸

5.3. Miért nem (lehetnek) jogalanyok a dolgok?

Erre a kérdésre von Bar azt a választ adja, hogy azért, mert ami tulajdonjog tárgya – tehát dolog –, az nem lehet önmagának vagy más valaminek a tulajdonosa. Számos európai kodifikáció külön rendelkezést iktatott be polgári törvénykönyvébe az állatokról. Így a német és osztrák jogalkotó rögzítette, hogy az állatok nem dolgok, és esetükben a dologokra vonatkozó szabályok megfelelő alkalmazásáról rendelkezett (német ptk. 90a. §; osztrák ptk. 285a. §).

A portugál jogalkotó megoldása első pillantásra merésznek tűnhet, hiszen a portugál ptk. az I. könyv (az általános rész) II. címében, amely a jogviszonyokról szól, a személyekről szóló I. alcím és a dolgokról szóló II. alcím közé beiktatta az *állatokról szóló I-A. alcímet*, amely három cikket foglal magában (201-B, 201-C, 201-D).⁶⁹ Ez a megoldás azt a benyomást keltheti, hogy az állatok köztes helyet foglalnak el a személyek és a dolgok között, egyfajta átmentet képezve. Ennek alátámasztására a 201-B. cikk az állatokat *éző élőlényekként* határozza meg, amelyek *természetükből adódóan jogi védelem alatt állnak*. Mi több, a beillesztés helyéből és számozásából (*I-A. alcím*) akár arra is lehet következtetni, hogy az állatokról szóló szabályok inkább a személyekről szóló szabályokhoz állnak közel (*I. alcím*), egyébként a dolgokról szóló II. alcímet követően illesztették volna be és *II-A.* számozása lenne. Azonban ezt az értelmezést némileg árnyalja a 201-D. cikk, amely rögzíti, hogy *speciális törvényi rendelkezés hiányában az állatokra a dologokra vonatkozó szabályokat kell alkalmazni*, amennyiben ezek nem ellentétesek az állatok természetével. Ezáltal egyértelművé válik, hogy bár az állatok különleges státuszt kaptak a portugál ptk.-ban, a szabályozás elsődlegesen az állatvédelem célját szolgálja. Ugyanakkor a dolgokra

⁶⁷ Uo. 159. szj.

⁶⁸ Lábady i. m. 88.

⁶⁹ Portugál ptk. I. könyv az általános részről, II. cím a jogviszonyokról, I-A. alcím az állatokról: 201-B., 201-C., 201-D. cikkek (Livro I Parte geral, Título II: Das relações jurídicas, Subtítulo I-A: Dos animais: Art. 201-B, 201-C, 201-D).

vonatkozó szabályok továbbra is alkalmazni kell az állatokra, amennyiben azok összeegyeztethetők az állatok természetével.

A magánjog logikájának megfelelő megoldást tükröz a Ptk. 5:14. § (3) bekezdése. A magyar jogalkotó nem deklaráta, hogy az állatok nem dolgok, hanem előírta a dologra vonatkozó szabályok alkalmazását, figyelembe véve a természetüknek megfelelő eltéréseket megállapító törvényi rendelkezéseket. Tehát az állatok speciális dolgok, amelyekkel kíméletesen kell bánni. Von Bar megállapítja, hogy az állatokat a dolog fogalma alól kivonó jogrendszerek dogmatikai szempontból létrehoztak ugyan egy, a dologtól eltérő tárgykategóriát, ebből azonban semmiképpen nem lehet azt a következtetést levonni, hogy egy új jogalany-kategória jött volna létre. Álláspontja szerint a dolog minőség tagadása a magánjog szempontjából l'art pour l'art megoldás: egy állatbarát szerződési, tulajdon- vagy kárfelelősségi jog nem függ attól, hogy az állatok dolognak minősülnek-e vagy sem.⁷⁰ Az állatvédelem nem arra irányul, hogy az állatokat jogokkal ruházza fel; célja, hogy az állatokat védjék az állatkínzással szemben. Az állatnak nem lehet jogképesége, mert egyik állat sem lehet vagyontárgy (vagyoni jog) jogosultja. Jogalanyisága sincs, mivel az állatoknak nincs hozzáférésük az ember alkotta és működtette jogrendszerhez.⁷¹ Az állat sorsa az állattartó kezében van, ő dönt az „élet-halál” kérdésében. Házi- és haszonállatok esetében *nem beszélhetünk élethez való jogról*, de ez nincs másképp a kőborállatok vagy vadon élő állatok esetében sem.⁷²

Találkozhatunk a földrajzi területek (életterek) jogalanyiságával is. Ez az elképzelés az Európán kívüli őshonos vallási közösségek nézeteiben gyökerezik, és többnyire szent folyóvidékekre vonatkozik. Az európai gyarmatosító hatalmak által elnyomott hagyományokat és nézeteket ma sok helyen újraélesztik, és beépítik az állami jogrendszerbe.⁷³ Új-Zéland volt az első, amely megtette ezt a lépést: két földrajzi területet, a Te Urewera nemzeti parkot és a Whanganui folyóvidéket ‘jogi személlyé’ (*legal person*) nyilvánította. Utóbbi jogalannyá minősítéséről a magyar internetes portálok olyan címekekkel számoltak be, mint például: „Ez a folyó beperelheti azt, aki beszennyezi”,⁷⁴ vagy „Jogi személyként ismertek el egy hegyet Új-Zélandon.”⁷⁵ Az új-zélandi kormány Te Urewera-ról

⁷⁰ Von Bar (2023) i. m. 181. szj.

⁷¹ Uo. 182. szj.

⁷² Uo.

⁷³ Uo. 183. szj.

⁷⁴ *Travelo*, 2020. március 23. <https://tinyurl.com/4dsfa7xs>

⁷⁵ *Greenfo*, 2017. december 25. <https://tinyurl.com/2nyj2c8j>

szóló honlapja már az első mondatban rögzíti, hogy „Te Urewera is recognised in New Zealand law as a living person.”⁷⁶ A ‘jogi személlyé’ minősítéssel megszűnt a terület nemzeti park minősítése.⁷⁷ Ahogy von Bar rámutat, a jogi személlyé minősítésnél nem a környezetvédelmi szempontok játszották az elsődleges szerepet, hanem az a cél, hogy a brit korona és az őshonos lakosság közötti viszonyt új alapokra helyezték. A cél az volt, hogy a folyó ne legyen a brit korona tulajdona.⁷⁸ Ilyen jellegű szabályozással találkozhatunk Ausztráliában, Indiában, Bangladesben, Ecuadorban és Kolumbiában is.⁷⁹ Európában egy 2022-ben elfogadott spanyol törvény jogalanyisággal ruházta fel a spanyolországi Mar Menor lagúnát és annak vízgyűjtő területét.⁸⁰ A Mar Menor lagúna olyan jogalany, amelynek csak jogai lehetnek, kötelezettségei azonban nem.⁸¹ Von Bar ezekben a megközelítésekben pusztán politikai célt lát, amely szerinte nem egyeztethető össze a magánjogi jogképesség funkciójával, mivel szembe megy a magánjog logikájával, és azt érzelmi eszközzé torzítja. Az új-zélandi Whanganui folyóvidék jogi személlyé minősítésével összefüggésben rámutat, hogy a vonatkozó jogszabály nem érinti a Whanganui folyót érintő dologi jogokat vagy a vízre vonatkozó bármilyen más jogokat, és arról sincs szó, hogy az ott élő állatokat jogalannyá minősítették volna.⁸² Az új-zélandi törvény a földrajzi területet, mint spirituális és fizikai egységet tekinti ‘jogi személynek’. Az állam ezzel elismerte a maori népcsoport felfogását, amely szerint a földrajzi terület egy önálló élőlény, amely a népcsoport és a folyó egységét képezi. Von Bar álláspontja szerint ez legfeljebb vallási toleranciaként értékelhető, a magánjoghoz azonban semmi köze.⁸³

⁷⁶ *Te Urewera*, <https://tinyurl.com/4ezx4dww>

⁷⁷ Natalie Middleton: Meet Te Urewera, the New Zealand Rainforest That Has Legal Personhood. *Orion Magazine*, February 14, 2024. <https://tinyurl.com/3w9x3asd>

⁷⁸ Von Bar (2023) i. m. 183. szj.

⁷⁹ Uo. 183. szj. (215. oldal, 175–179. lábjegyzetek).

⁸⁰ Blanca Soro Mateo – Santiago Álvarez: The Mar Menor Lagoon Enjoys Legal Standing: and now, what? *Verfassungsblog*, 14 October 2022. <https://tinyurl.com/uk2hdmse>

⁸¹ Von Bar (2023) i. m. 183. szj.

⁸² Uo.

⁸³ Uo.

5.4. Mesterséges intelligencia, mint személy (e-személy)?

A személyi jogban is a *numerus clausus* az uralkodó elv: a magánjog a természetes és a jogi személyek dichotómiájára épül, ez képezi a kiindulópontot. Von Bar a „robotok jogalanyisága” vagy a „mesterséges intelligencia jogalanyisága” kérdéskörét az „e-személy” (elektronikus személy) elnevezés alatt tárgyalja. Az e-személyekkel kapcsolatos vita a mesterséges neurális hálózatok (mesterséges intelligencia, a továbbiakban: MI) létrehozása kapcsán merül fel, érintve a szerződési, kártérítési és dologi jog területeit.⁸⁴ Ahogy von Bar kifejti, ezek a mesterséges hálózatok olyan nagyszámú nemlineáris egyenletet képesek megoldani, hogy az egyes műveletek jelenleg emberi értelemmel se nem előrejelezhetők, sem nem visszafejthetők. Az eredményhez vezető út rejtve marad (*black box* jelleg, a rendszer képes az algoritmust alakítani), és a forgalomban elvárt gondosság mellett sem lehet teljességgel ellenőrzés alatt tartani vagy befolyásolni. Ez a *rejtettség* abból fakad, hogy az autonóm rendszerek önálló tanulási képességgel rendelkeznek, és képesek vezérlőalgoritmusukat – és ezzel együtt „selekvésüket” – emberi beavatkozás nélkül önállóan megváltoztatni.⁸⁵

Jó példa a pénzügyi eszközökkel végzett ún. nagyfrekvenciás kereskedés (HFT – *high frequency trading*). Azonban ezekben az esetekben is gyakran csupán *automatizált*, nem pedig *autonóm* rendszerekről beszélhetünk. Az *automatizált* rendszer azt jelenti, hogy a fejlesztő által programozott utasításokat hajtja végre.⁸⁶ Az *autonóm* rendszer ezzel szemben kvázi önállóan „hoz döntéseket”. Abban, hogy az MI (a robot) kezdeményezi és bonyolítja le az ügyletet, egyesek „önálló döntéshozatal” („akaratot”) vélnek felfedezni, amelyet a szerződési jog eddig kizárólag csak embernek tulajdonított. A magánjogi forgalom tárgyainak kategóriájából (immateriális jellegük miatt alapvetően nem minősülnek dolgoknak) nemcsak hogy dologgá avanszálnának, hanem bizonyos szempontból *felemelkednének* a személyek egy különleges csoportjává.⁸⁷

Von Bar szkeptikus e kérdésben (és a pusztán ötletet illetően is): hogyan lehetne ezt megvalósítani? Lenne például erre a célra létrehozott nyilvántartás? Abszurdnak tűnik az a gondolat, hogy az MI-t kellene perelni, vagy hogy az MI maga perelne! Különösen a német jogirodalomban találkozhatunk számos olyan állásponttal, amely szerint az MI-t egyfajta korlátozott jogképességgel kellene

⁸⁴ Uo. 184. szj.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Uo. 185. szj. (218. oldal, 190. lábjegyzet).

⁸⁷ Uo.

felruházni. Legalábbis képviselőként, teljesítési segédként (közreműködőként) vagy más „segítő személyként” kellene kezelni. Ugyanakkor az MI-k kutatása még nem jutott el arra a pontra, hogy pontosan megértsük, mit is csinálnak ezek a rendszerek. Von Bar álláspontja szerint ez nem tartozik a jog érzékelési körébe. A jog ugyanis jogosítványokat és felelősséget allokál, amelyekhez olyan résztvevők szükségesek, akik képesek előre látni a jövőt, tudatában vannak múltjuknak, és képesek empátiát kialakítani. Ezekkel a tulajdonságokkal az MI-k nem rendelkeznek.⁸⁸ Az Európai Parlament 2017-ben az MI-hez kapcsolódó polgári jogi felelősség tárgyában elfogadott határozatában⁸⁹ előkerült az e-személy ötlete.⁹⁰ A kapcsolódó, 2020-ban elfogadott határozata már nem tartalmazta az e-személy elképzelést.⁹¹

Von Bar szerint különösen *fontos fenntartani az ellenállást az e-személy elképzeléssel szemben*. Az e-személy konstrukciójánál az előnyök és hátrányok nincsenek egyensúlyban, sőt, a prognosztizálható hátrányok jelentősen túlsúlyban vannak. Igaz ugyan, hogy a „black box” jelleg (érthetlenség) csupán a folyamatban lévő kutatások jelenlegi állapotát tükrözi, és eddig még nem nyert bizonyítást, hogy a „black box” megfejtése teljesen lehetetlen lenne. Minél gyorsabban érnek el áttörő eredményeket ezen a területen, *annál hamarabb omlik össze a robotok személyé emeléséről* szóló vita. Még ha ideiglenesen el is fogadnánk az e-személy koncepcióját, ennek elméleti és dogmatikai háttere nemcsak a magánjog etikai színvonalának hanyatlásához vezetne, hanem a szerkezetének stabilitását is jelentősen meggyengítené.⁹²

Ez egy teljesen új személytípus megalkotásáról szól, amely az ember és a gép (dolog) között helyezkedne el. Ezt egyrészt arra a még nem bizonyított állításra alapozzák, hogy „black box”, azaz „megfejtetlen” jellege van, másrészt pedig az autonómia túlságosan képlékeny, szubszumcióra alkalmatlan fogalmára. Nem elegendő az a feltételezés, hogy az állítólag önálló döntések meghozatalára képes e-személy – e tulajdonságából fakadóan – már nem tartható ellenőrzés alatt (nem kontrollálható).⁹³ Ezzel szemben a jogi személyek emberi irányítás

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ P8 TA(2017)0051 A robotikára vonatkozó polgári jogi szabályok. Az Európai Parlament 2017. február 16-i állásfoglalása a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról, (2015/2103(INL)), HL C 252, 2018.07.18, 239–257.

⁹⁰ Von Bar (2023) i. m. 186. szj.

⁹¹ Az Európai Parlament 2020. október 20-i állásfoglalása a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a mesterséges intelligenciára vonatkozó polgári jogi felelősségi rendszerrel kapcsolatban (2020/2014(INL)), HL C 404., 2021.10.6., 107–128.

⁹² Von Bar (2023) i. m. 187. szj.

⁹³ Uo.

alatt állnak: sem saját cselekvőképességgel, sem döntési képességgel nem rendelkeznek, a magánjogi forgalomban mindig *embereken (személyeken) keresztül* vesznek részt. Az e-személyek viszont olyan személyek lennének, akik önállóan cselekednek és döntenek, ezért nem lenne szükségük emberi képviselőre.⁹⁴ Átgondolatlan továbbá a dolog és a személy viszonya. Az MI-knek ugyanis továbbra is magánjogi (kereskedelmi) forgalom tárgyának kell minősülniük. Olyan személy, amely más személyek vagyoni jogának a tárgya, önmagában is ellentmondás. Emellett eddig senki sem tudott választ adni arra a kérdésre, hogy a fizikai és jogi körvonalak hiányában pontosan mi is lenne az e-személyek mögött meghúzódó „réteg”.⁹⁵

Még ha sikerülne is az MI adott megjelenési formáját a jog nyelvére úgy lefordítani (meghatározni), hogy alkalmas legyen a magánjog és a nyilvántartásokra vonatkozó jog céljaira, elegendő lenne vagyontárgyként kezelni. Az e-személyről szóló elmélet nemcsak hibás, hanem haszontalan is. A személyi jogi (jogalanyisági) megoldás semmilyen előnyt nem nyújtana a tárgykénti (dologkénti) megközelítéssel szemben. Hiszen ennél szolgáltatásokról van szó, nem dolgokról, és még kevésbé személyekről.⁹⁶

A kárfelelősségi jog szempontjából kizárólag az releváns, hogy legyenek olyan kritériumok, amelyek alapján az MI hozzárendelhető egy üzembentartóhoz vagy működtetőhöz, hasonlóan a francia *gardien*⁹⁷ felelősséghez, lényegében tehát a Ptk. veszélyes üzemi felelősségi rezsimje szerint. A termékfelelősségi jog alkalmazása szempontjából tisztázni kell a lefedett kártípusokat, a termék fogalmát és a fejlesztési kockázatért való felelősséget.⁹⁸ E kérdéseket a nemrég elfogadott új termékfelelősségi irányelv (a továbbiakban: Irányelv) kezeli: terméknek minősül a szoftver (4. cikk 1. pont), amely magába foglalja az MI-t; az MI szolgáltatóját gyártónak kell tekinteni ((13) preambulumbekzdés). A (13) preambulumbekzdés rögzíti, hogy a „digitális korban a termékek lehetnek materiálisak vagy immateriálisak.” Az Irányelv 5. cikkében meghatározott széles kárfogalom MI-barát, így magába foglalja például az adatvesztéssel vagy adatromlással okozott kárt ((20) preambulumbekzdés). Von Bar a tárgyi (nem felróhatóság/vétkesség alapú) felelősségi alakzat alkalmazását szorgalmazza a

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ A *gardien* felelősséggel kapcsolatban ld. Szilágyi Ferenc: Európai deliktuális jogi koncepció Európai Polgári Törvénykönyv Kutatócsoport – Osnabrückeri Munkacsoport. *Európai Jog*, 2005/1. 20.

⁹⁸ Von Bar (2023) i. m. 188. szj.

személyiségi jogsértésekre, a diszkriminációra és a szerzői jogilag védett tartalmat közvetítő adatok feldolgozásával megvalósuló jogsértésekre.⁹⁹ Amennyiben az MI bizonyos formái a megfelelő gondosság mellett sem tarthatóak irányítás alatt, kézenfekvőnek tűnik, hogy ezt a hiányosságot a tárgyi (nem felróhatóság/vétkekesség alapú) felelősségi alakzaton keresztül kezeljék.¹⁰⁰ A termékfelelősség intézménye a legalkalmasabb arra, hogy az MI-val kapcsolatos kockázatokat kezelje. Amennyiben az MI-ben rejlő kockázatokat nem lehet teljes mértékben kizárni, az csak akkor valósítható meg, ha előzetesen gondoskodtak arról, hogy az adott kockázat megvalósulásából eredő károkat megfelelően megtérítsék. Ez akkor is igaz, ha az MI gazdaságpolitikai szempontból egyébként kívánatos.¹⁰¹

Von Bar szintén határozottan elutasítja azt az elképzelést, hogy az MI-t és a hasonló adatgyűjtési és -elemzési technológiai vívmányokat a magánjogi forgalomban emberhez hasonló módon képviselőként, teljesítési segédként (közreműködőként) vagy más típusú „segítő személyként” kezeljék. Az egyértelmű ellenérv az, hogy erre *csak akkor kerülhetne sor*, ha a mesterséges intelligencia jogok és kötelezettségek alanya lehetne, vagyis jogképes lenne. Gyakran elhangzik az az érv, hogy az autonóm rendszer jogképességét korlátozni lehetne kizárólag a képviseleti képességre. Ez azonban ellentmondásos, hiszen azt jelentené, hogy az autonóm rendszer jogképessége származtatott lenne, a „másikból” (a képviselt személyből) származna.¹⁰²

Ráadásul nem világos, hogy egy autonóm rendszer *kit* képviselhetne. Esetleg egy másik rendszert? Ebben az esetben felmerülne az a további kérdés, hogy a két rendszer közül melyiket kellene autonómabbnak tekinteni.¹⁰³ Emellett a képviseletre korlátozott jogképesség gyakorlatilag *teljesen felesleges és haszontalan elképzelés*, hiszen a képviselet szabályainak eleve biztosítaniuk kell, hogy az olyan személy, aki képviseleti jog nélkül jár el (álgépviselő), kárfelelősséggel tartozzon jóhiszemű harmadik személyekkel szemben.¹⁰⁴ Ugyanakkor a jogképesség nélküli álgépviselő MI nem rendelkezhetne vagyonnal, ezért a kárfelelőssége nem jöhet szóba. Továbbá, a meghatalmazás és a meghatalmazó azonosításának lehetőségén túl szükség lenne egy olyan szabályrendszerre is, amely

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Uo. 189. szj.

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ Uo.

alapján el lehet dönteni, hogy az MI *kinek* a nevében járt el.¹⁰⁵ Be kell látni, hogy mindez *teljesen szükségtelen és csak bonyodalmat okozna.*¹⁰⁶

Az MI nem tesz semmilyen nyilatkozatot, különösen nem tesz jognyilatkozatot, hiszen nincs akarata. A szerződési jog szempontjából kizárólag az üzemeltető akaratáról lehet szó, és ennek jogszabályi szintű tisztázására valóban szükség lenne! Von Bar az *automatizált* rendszerekkel – vagyis azokkal, amelyek a fejlesztő által meghatározott szabályokat követik – összefüggésben a német Szövetségi Legfelső Bíróság egy 2012-es ítéletét idézi, amely kimondta: „*Nem a számítógépes rendszer, hanem az a személy (vagy vállalkozás), aki vagy amely kommunikációs eszközként használja, teszi meg a jognyilatkozatot, vagy minősül a jognyilatkozat címzettjének.*”¹⁰⁷ Von Bar – jogosan – felveti a kérdést: miért kellene ezt másként látni az autonóm rendszereknél, amelyeknek nem a konkrét algoritmust kell követniük, hanem elegendően nagy mennyiségű adatot bocsátanak rendelkezésükre és meghatározzák a kívánt eredményt? Csak azért, mert az ilyen rendszerek „megtanult” algoritmusait jelenleg még nem értjük teljesen?¹⁰⁸ Ráadásul a hagyományos, „algoritmikusan strukturált rendszerek”, amelyek a fejlesztő által bekódolt szabályokat követik („ha-akkor” utasítási séma mentén), szintén elérhetnek olyan komplexitási szintet, amelynél működésük már nem teljesen átlátható.¹⁰⁹

Von Bar lényegre törő zárómondata az e-személyekkel kapcsolatban: „*nem léteznek elektronikus személyek és nincs is rá ok, hogy létrehozzák őket*”!¹¹⁰

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ BGH Urteil v. 16.10.2012 (X ZR 37/12). *Neue Juristische Wochenschrift (NJW)*, 2013/9. 598., 17. szj.

¹⁰⁸ Von Bar (2023) i. m. 189. szj.

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Uo.